

EKONOMİ, POLİTİKA & FİNANS ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF RESEARCH IN ECONOMICS, POLITICS & FINANCE

Cilt: 3, Sayı: 1, 2018
Volume: 3, Issue: 1, 2018

ISSN: 2587-151X

EKONOMİ, POLİTİKA & FİNANS ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Journal of Research in Economics, Politics & Finance

EDİTÖR

Doç. Dr. Ersan Ersoy
epfjournal@gmail.com

Ekonomi Alan Editörü	Dr. Öğr. Üyesi Mert Topcu	topcu.mert@yahoo.com
Politika Alan Editörü	Dr. Öğr. Üyesi İlhan Aras	ilhan.aras@yahoo.com
Finans Alan Editörü	Doç. Dr. Ulaş Ünlü	ulasunlu@gmail.com

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Erdiñç ALTAY	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Nurhan AYDIN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail AYDOĞUŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel BOZKURT	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Levent ÇITAK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Hasan EKEN	Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynel Abidin ÖZDEMİR	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. M. Başaran ÖZTÜRK	Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Famil ŞAMILOĞLU	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Erinç YELDAN	Bilkent Üniversitesi
Doç. Dr. Ali AYATA	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Furkan EMİRMAHMUTOĞLU	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Engin KÜÇÜKKAYA	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Assoc. Prof. Oana Ramona LOBONT	West University of Timisoara, Romania
Doç. Dr. Hakan SAMUR	Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer AKDOĞAN	Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ALTAY	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seçkin Barış GÜLMEZ	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Uğur DOLGUN	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hakan KUM	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi M. İnanç ÖZEKMEKÇİ	Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erdost TORUN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Wlodzimierz KEDZIOREK	The State University of Applied Sciences in Plock, Polonya

Sekreteryaya:

Ar. Gör. Abdullah Dirikoç, e-mail: serkangulal@yahoo.com
Ar. Gör. Ömer Serkan Güral, e-mail: adirikoc@yahoo.com

Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi uluslararası indeksli hakemli bir dergidir. Yayınlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlara aittir. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmek suretiyle kullanılabilir.

Tarandığımız İndeksler ve Veri Tabanları:

İletişim: epfjournal@gmail.com

Cilt: 3 Sayı: 1
Nisan 2018

ISSN: 2587-151X

YAYIN POLİTİKASI

1. Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, ekonomi, politika ve finans alanlarında çalışmalar yayınlamayı ve bu alanlarda çalışma yapan akademisyenleri, araştırmacıları bir araya getirmeyi amaçlayan uluslararası hakemli bilimsel bir dergidir.
2. Dergiye, ekonomi, politika (uluslararası ilişkiler ve kamu yönetimi) ve finans alanlarındaki özgün ve bilimsel çalışmalar gönderilebilir.
3. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.
4. Dergi, Nisan, Ağustos ve Aralık ayları olmak üzere yılda üç defa yayımlanmaktadır.
5. Dergiye gönderilecek makaleler daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Bu durumun tespitinde makale değerlendirme süreci iptal edilir. Sempozyum, kongre vb. bildiri kitaplarında yayımlanan çalışmaların revize edilmiş hali, bu durumun makalede belirtilmesi şartıyla yayımlanabilir.
6. Derginin editör değerlendirmesi en fazla 7 gündür. Hakemlerin değerlendirme süresi 30 gün olarak planlanmıştır.
7. Gönderilen makaleler dergimizin yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmalıdır.
8. Gönderilen makalelerin, intihal engelleme programı iThenticate kullanılarak benzerlik raporu alınacaktır. Benzerlik oranı yüksek olan makaleler hakem değerlendirme sürecine alınmamaktadır.
9. Gönderilen makaleler öncelikle amaç, kapsam, şekil ve içerik şartları açısından editör(ler) tarafından değerlendirilir.
10. Makalelerin değerlendirme süreci, hakemlerin kimlikleri hakkında yazar(lar)a, yazar(lar)ın kimlikleri hakkında da hakemlere bilgi verilmeyen kör hakemlik sistemine göre yapılmaktadır.
11. Yayın politikasına ve yazım kurallarına uygun olan makaleler, kör hakemlik sistemi kullanılarak değerlendirilmek üzere iki hakeme gönderilir.
12. Hakemlerden gelen raporlar çerçevesinde makalenin yayımlanıp yayımlanmayacağına karar verilir.
13. Bir hakemin olumlu, diğer hakemin olumsuz görüş bildirmesi halinde makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemin kararına göre makalenin yayımlanıp yayımlanmayacağına karar verilir.
14. Hakemler tarafından düzeltme istenmesi durumunda, yazar(lar) tarafından istenen düzeltmelerin yapılması gerekir. Talep edilmesi halinde, yapılan düzeltmeler hakemler tarafından yeniden incelenir.
15. Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, gönderilen makaleleri yayımlama, yayımlamama ve düzeltme yapma hakkına sahiptir.
16. Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan makaleler ile ilgili her türlü yasal sorumluluk yazar(lar)a aittir.
17. Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan makaleler için yazar(lar)dan ücret alınmaz, yazar(lar)a telif ücreti ödenmez.
18. Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, DergiPark sistemi üzerinden makale kabul etmektedir (<http://dergipark.gov.tr/epfad>). DergiPark sistemi, orjinal ve revize edilmiş makalelerin hızlı bir şekilde yüklenebildiği; yazarlar, editörler ve hakemler arasında içsel iletişime imkan tanıyan web tabanlı bir platformdur. Tüm sorularınız için mail adresinden (epfjournal@gmail.com) irtibata geçebilirsiniz.

Telif Hakkı: Dergide yayımlanan makalelerin tüm yayın hakları Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi'ne aittir. Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi'nin yazılı izni olmaksızın dergide yayımlanan bir makale herhangi bir şekilde başka bir yayında tekrar basılamaz.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Türkiye’de Uygulanan ve Gönüllü Karbon Piyasalarında Faaliyette Bulunan Projelerin Paydaş Katılımı Açısından Değerlendirilmesi <i>The Evaluation of Stakeholder Participation of Projects Developed in Turkey and Certified in Voluntary Carbon Markets</i> Ferhan Can.....	1-17
BİST 100 Endeksindeki Firmaların Misyon, Vizyon, Örgütsel Değer ve Stratejik Amaçlarının İçerik Analizi <i>The Content Analysis of BIST 100 Firms’ Mission, Vision, Organizational Values and Purposes</i> Murat Tatlı ve Ferda Üstün.....	18-31
Arap Birliğini Doğuran Temel İdeoloji Üzerine Bir Değerlendirme: Arap Milliyetçiliği <i>A Review about the Basic Ideology Causing the Arab League: The Arab Nationalism</i> Halil Uğur Ay.....	32-49
Female Employment as a Reserve Army of Labor: Case of Turkey, 1988-2013 <i>Yedek İşgücü Olarak Kadın Emeği: Türkiye Örneği, 1988-2013</i> Anıl Bölükoğlu.....	50-67
Türkiye’ de Devletin Girişimcilik Destekleri ve Seçilmiş Bazı Değişkenlerin Yeni Firma Doğum Oranı Üzerine Etkisi <i>The Effect of State’s Entrepreneurship Incentives and Some Other Variables on New Firm Birth Rate in Turkey</i> Halit Duran.....	68-85
Sürdürülebilir Kalkınma İçin Öğretimde Bilişim Teknolojileri <i>Information Technology in Instruction for Sustainable Development</i> Aslı Öztopcu.....	86-100
Dolarizasyon Olgusu: Teorik Bir İnceleme ve Türkiye Örneği <i>Dollarization Phenomenon: A Theoretical Investigation and the Case of Turkey</i> Aysun Eser Özen.....	101-113

EDİTÖRDEN

Değerli Okuyucular,

2016 yılında yayın hayatına başlayan Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, akademisyenler ve araştırmacılar tarafından ekonomi, politika ve finans alanlarında yapılan bilimsel nitelikli çalışmaların yayımlanabileceği bir platform oluşturmayı amaçlamaktadır. 2016 yılında yayın hayatına başlayan dergimizin, 2018 yılı ilk sayısını (Nisan) sizlerle buluşturmaktan büyük mutluluk duymaktayız.

Bu sayımızda; Türkiye’de uygulanan ve gönüllü karbon piyasalarında faaliyette bulunan projelerin paydaş katılımı açısından değerlendirildiği, 1988-2013 dönemi verilerinden hareketle Türkiye’de endüstriyel yedek iş gücünde kadın istihdamının rolünün araştırıldığı, BİST 100 endeksindeki firmaların misyon, vizyon, örgütsel değer ve stratejik amaçlarının içerik analizinin yapıldığı, sürdürülebilir kalkınmada öğretimde bilişim teknolojilerinin öneminin incelendiği, Türkiye’de devletin girişimcilik destekleri ve seçilmiş bazı değişkenlerin yeni firma doğum oranı üzerine etkisinin araştırıldığı, Arap milliyetçiliği temelinde Arap Birliği’ni doğuran temel ideoloji üzerine değerlendirmelerin yapıldığı, dolarizasyon olgusunun teorik olarak ele alındığı ve Türkiye’nin yaşadığı dolarizasyon sürecinin incelendiği makaleler yayımlanmıştır.

Birçok uluslararası alan indeksinde taranan dergimiz için TUBİTAK-ULAKBİM TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri tabanında dizinlenmek üzere başvuru yapılmıştır. Her geçen gün yayın kalitesini artırmak için çalıştığımız, hakem değerlendirme süreçlerini titizlikle yürüttüğümüz dergimizin başvurusunun olumlu sonuçlanacağını beklemekteyiz. Uluslararası tanınırlığı yüksek alan indekslerine başvurularımız da devam etmektedir. Tüm motivasyonumuz; özgün, bilimsel çalışmaların yayımlandığı, ulusal ve uluslararası düzeyde tanınırlığı yüksek bir dergi yaratmaya çalışmaktır.

Dergimiz, ekonomi, politika ve finans alanlarında düzenlenen sempozyum, konferans ve kongrelere destek olmak amacıyla özel sayı yayımlama imkanı sunmakta, ayrıca sunulan bildirilere hakem değerlendirme sürecinden geçmek şartıyla yayın imkanı sağlamaktadır.

Nisan, Ağustos ve Aralık ayları olmak üzere yılda üç defa yayımlanan dergimiz, TUBİTAK-ULAKBİM çatısı altında oluşturulan DergiPark sistemi üzerinden makale kabul etmekte ve hakem değerlendirme sürecini yürütmektedir. Akademisyenler ve ilgili sektörlerde çalışan profesyoneller başta olmak üzere tüm araştırmacıları, hazırlayacakları Türkçe veya İngilizce çalışmalarını dergimize göndermeye davet ediyor, bilim kurulu üyelerimiz, alan editörlerimiz ve hakemlerimiz başta olmak üzere bu sayının yayımlanmasında emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Doç. Dr. Ersan Ersoy

TÜRKİYE’DE UYGULANAN VE GÖNÜLLÜ KARBON PİYASALARINDA FAALİYETTE BULUNAN PROJELERİN PAYDAŞ KATILIMI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ*

The Evaluation of Stakeholder Participation of Projects Developed in Turkey and Certified in Voluntary Carbon Markets

Ferhan CAN**

Özet

İklim değişikliği ile mücadelede maliyetleri azaltmak için oluşturulan karbon piyasaları zorunlu ve gönüllü karbon piyasaları olarak ikiye ayrılmaktadır. Zorunlu karbon piyasalarındaki esneklik mekanizmalarından faydalanamayan Türkiye, aynı zorunlu piyasalar gibi fakat bağımsız olarak işleyen gönüllü piyasalarda faaliyette bulunmaktadır. Katılım, sorumluluk ve şeffaflık çevresel politikaların temelini oluşturmaktadır ve çevresel politikadaki problemin "katılım eksikliği" olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu çerçevede çalışmada, Türkiye’de gönüllü karbon piyasalarında uygulanan projelerde paydaş katılımının sağlanıp sağlanmadığının ortaya konması ve önerilerin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Türkiye’de uygulanan ve gönüllü karbon piyasalarında faaliyette bulunmak isteyen projelerin Markit isimli finansal bilgi sistemindeki dosyaları bir Değerlendirme Şablonu çerçevesinde incelenerek verilerin toplanması ve değerlendirilmesi yöntemi seçilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda, paydaş katılımı süreçlerinin kurallara uygun işlediği fakat katılımın sürece olan etkisinin çok az olduğu görülmüştür. Bu araştırmanın sonucu da dünyadaki araştırmalarla paralel çıktılar üretmiştir. Bir öğrenme süreci olan paydaş katılımının zayıf yönlerinin tespit edilerek geliştirilmesi, sürece dâhil olan herkesin yararınadır, çünkü paydaş katılımı iyi yönetişimin önemli bir bileşenidir.

Abstract

Carbon markets, which is established to decrease the cost of fight against the climate change, is divided into two as compliance and voluntary carbon markets. Turkey has benefitted only from voluntary carbon markets, which operates like compliance markets is but independent from it, instead of compliance carbon markets flexible mechanism. Participation, responsibility and transparency are the basis of a strong environment policies and it is pointed out that "lack of participation" is the important problem of environmet policies. The aim of this study is to reveal whether stakeholder participation is implemented in projects properly or not in voluntary carbon market in Turkey and to suggest about practices. To reach this aim, related projects files, were acquired from Markit (Financial Information System), were investigated according to Guideline. As a result of the study we can state that, stakeholder participation procedure works according to the rules however it's effect on the process is very little, which generates similar outputs to results of the studies in the world. Understanding and improving weaknesses of stakeholder participation, that is a kind of learning process, is good for all because stakeholder participation is an important component of good governance.

Anahtar Kelimeler:

İklim Değişikliği,
Gönüllü Karbon Piyasası, Paydaş Katılımı, Türkiye, Temiz Kalkınma Mekanizması

JEL Kodları:

Q50, Q54, Q56

Keywords:

Climate Change,
Voluntary Carbon Market, Stakeholder Participation, Turkey, Clean Development Mechanism

JEL Codes:

Q50, Q54, Q56

* Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde hazırlanan “Temiz Kalkınma Mekanizması: Türkiye’de’ki Uygulamaların Paydaş Katılımı Açısından Değerlendirilmesi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., ferhancan@hotmail.com

1. Giriş

Karbon piyasası temel olarak sera gazı salımlarında gerçekleştirilen azaltımlar karşılığında edinilen karbon sertifikalarının ticaretinin yapılabildiği bir piyasa çeşididir (REC Türkiye, 2015: 137). Borsa mantığı ile işleyen karbon piyasasında sertifikalar, diğer bir deyişle krediler, alınıp satılmakta, firmalar hem azaltım hedeflerine ulaşmaya çalışmakta hem de kâr elde etmektedir.

Karbon piyasaları, ikiye ayrılmaktadır. İlki, Kyoto Protokolü'nde tanımlanan esneklik mekanizmaları ile ülkelerin düşük maliyetle salım azaltımı yapabilmesine olanak tanıyan zorunlu karbon piyasaları, ikincisi ise bireylerin, kurumların, firmaların, sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri sonucu oluşan sera gazı salımlarının gönüllü olarak azaltımını kolaylaştırmak amacıyla oluşturulan gönüllü karbon piyasalarıdır (Narin, 2013: 946).

Gönüllü karbon piyasalarında faaliyette bulunan Türk firmalarının sera gazı salım azaltımı için uyguladıkları projeleri anlamak için öncelikle zorunlu karbon piyasalarını anlamak gerekmektedir. Zorunlu karbon piyasalarında, gelişmekte olan ülkelerde proje temelli uygulanan sera gazı salım azaltım çalışmaları Temiz Kalkınma Mekanizması (TKM) adı altında ve Kyoto Protokolü çerçevesinde uygulanmaktadır. Gönüllü karbon piyasalarındaki projeler ise Temiz Kalkınma Mekanizması benzeri olarak adlandırılmakta ve Kyoto Protokolü çerçevesinde uygulanmadıklarından gönüllü piyasalar için özel olarak geliştirilmiş farklı standartlar kullanılmaktadır.

Temiz Kalkınma Mekanizmasının amacı, gelişmiş ülkelerin düşük maliyetle sera gazı salım hedeflerine, gelişmekte olan ülkelerin de sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmasını sağlamaktır. Temiz Kalkınma Mekanizması projelerinin amaçlarına ulaşabilmesi için kullanılan en önemli araçlardan biri paydaş katılımıdır. Küresel yönetim tartışmalarına göre "paydaş katılımı" yukarıdan aşağıya olan yönetim şekline, aşağıdan yukarı, resmi olmayan ve gönüllülük esasına dayanan bir yönetim yaklaşımına geçiş olarak adlandırılmaktadır.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin (BMİDÇS) 4.ve 6. maddelerine göre "kamunun katılımı", etkili bir çevre yönetiminin en önemli ilkelerindedir. Rio Bildirgesi, Gündem 21 ve Aarhus Sözleşmesine göre ise paydaş katılımı bir hak ve iyi yönetimi sağlar, insan hakları ihlallerini engeller, şeffaflık, bütünlük ve sürdürülebilir kalkınmayı garanti altına alır (Dong, 2014: 2).

Burada "kamu" kelimesi, projenin yakınında yaşayan kişiler, aileler, yerli gruplar, dini gruplar, kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını içeren yerel, ulusal ve uluslararası seviyede, paydaşları ifade eder. Bu kişiler ya da gruplar proje faaliyetlerinden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenebileceği gibi, menfaatleri de olabilir. Burada "paydaşların katılımı", bilgiye erişim, karar verme mekanizmasına katılım ve adli yöntemlere başvuru hakkını ifade eder. Rio Bildirgesi ve Aarhus Sözleşmesi bu üç hakkı ayrıntılı şekilde ele almaktadır (Baumert, Petkova, 2000: 1- 2).

Uluslararası yayınlarda zorunlu karbon piyasalarında, paydaş katılımı sürecinin değerlendirilmesinin yapıldığı araştırmalar vardır. Bu araştırmalara göre genelde sürecin şeklen uygulandığı fakat pratikte paydaşların görüşlerine önem verilmediği ortaya çıkmıştır (Carbon Market Watch, 2013; Dong, 2014; Nyaoro, Chatterjee, 2011). Bu sonuçlardan dolayı, uluslararası yayınlarda, zorunlu karbon piyasalarında paydaş katılımı ile ilgili olarak yapılması gereken değişiklikler de tartışılmaktadır.

Gönüllü karbon piyasalarında faaliyette bulunan Türk şirketlerinin de paydaş katılımları açısından uygulamaları incelenmelidir ve eksiklikler tespit edilip, giderilmelidir, çünkü paydaş katılımının geliştirilmesi, demokrasinin gelişmesi ve insan hakları ihlallerinin önlenmesi açısından da önemlidir. Gönüllü karbon piyasaları için üretilen bazı standartlarda, örneğın, Gold Standart¹ gibi, paydaş katılımının daha iyi uygulandığı vurgulanmaktadır. Türkiyede'ki şirketlerin çoğu Gold Standart ile çalışmıştır. Dolayısıyla, bu standarda ilişkin paydaş katılımı süreçlerinin incelenip, değerlendirilmesi faydalı olacaktır.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın verilerine göre 2005- 2014 yılları arasında Türkiye, toplam 308 proje temelli salım azaltım faaliyetine evsahipliği yapmıştır. Bu çalışma için gerekli olan proje dosyalarına Bakanlık'tan değil, gönüllü karbon piyasalarında faaliyette bulunmak isteyen projelerin yer aldığı Markit isimli finansal bilgi sisteminden ulaşılmıştır. Bu sisteme göre, Türkiye'den Mayıs 2016 tarihi itibari ile toplam 327 proje gönüllü piyasalarda alınıp satılabilen sertifikalar için başvurmuştur. Başvuran projelerden paydaş katılım süreçlerinin uygulandığı Gold Standardı kullananların 66'sı sertifika almaya hak kazanmıştır. 66 projeden 42 projenin paydaş katılımı ile ilgili dosyalarına ulaşılmıştır. Bu dosyalar bu çalışma için geliştirilmiş olan Değerlendirme Şablonu doğrultusunda paydaş katılımı açısından incelenmiş ve araştırma bulguları değerlendirilerek, önerilerde bulunulmuştur.

2. Karbon Piyasaları

İklim değişikliği ile mücadelede, Kyoto Protokolü'nün Ek I² listesindeki her ülke için, Ek-B listesinde salım azaltım hedefleri belirlenmiştir. Protokol'de, indirim hedeflerine ulaşımı kolaylaştırmak için Esneklik Mekanizmaları tanımlanmıştır. Salım Ticareti, Ortak Yürütme ve Temiz Kalkınma Mekanizması olarak adlandırılan bu mekanizmalar, iklim değişikliği ile mücadele etmek için yapılan faaliyetlerin aşırı maliyet taşınması yüzünden getirilmiştir (TÜBA, 2010: 79). Dünyanın her yerinde sera gazı salımlarının iklim değişikliğine olan etkisi aynıdır, fakat salım azaltım maliyetleri farklıdır. Yükümlülüğu olan ülkeler, öncelikle kendi sınırları içerisinde, sera gazı salım azaltım çabalarına girerler, bu çabalara ek olarak, yükümlülüklerini yerine getirebilmek için piyasa mekanizmalarından da faydalanırlar. Yani esneklik mekanizmaları tamamlayıcı nitelikleri olan mekanizmalardır.

Tüm iklim projelerini değil, sadece Kyoto Protokolü bağlamındaki projeleri kapsayan Temiz Kalkınma Mekanizması, Protokolün 12. maddesi ile düzenlenmiştir. Ek-B listesinde yer alan bir ülkenin yatırımcısı, sera gazı salım azaltım yükümlülüğu olmayan Ek- 1 Dıřı³ ülkelere yatırım yapabilir. Salım azaltımı sağlanan projenin sonunda, ev sahibi Sertifikalandırılmış Emisyon Azaltım Kredileri elde eder. Bu kredileri elde eden yatırımcı taraf, ya aldığı kredi miktarı kadar salım hakkı satın almış olur ya da bu kredileri karbon piyasasında satabilir.

¹ **Gold Standard:** Gönüllü karbon piyasasında, dengeleme projelerinin ve karbon kredilerinin sertifikalandırılmasında kullanılan uluslararası bir standarttır. Projelerin çevresel ve sosyal yararları özellikle dikkate alınır.

² **Ek I:** Sera gazı salımlarına dair tarihsel sorumluluğu olan sanayileşmiş ülkelerdir. Bunlar, AB üyesi ülkeler, 1990 tarihinde OECD üyesi olan ve AB dışında kalan ülkeler, Rusya ve Ukrayna dahil Orta ve Doğu Avrupa ülkeleridir (REC Türkiye, 2015).

³ **Ek I Dışı:** Azaltım ve mali sorumluluk yükümlülükleri olmayan ülkelerdir. Bu ülkeler sözleşmeye taraf olan Afrika ve Pasifik'in en az gelişmiş ülkeleri, Çin, Hindistan, Meksika gibi gelişmekte olan ülkeler ve petrol zengini Orta Doğu ülkelerine kadar yayılan geniş bir çeşitlilik içermektedir (REC Türkiye, 2015)

Buradaki amaç hem gelişmiş ülkelerin yükümlülüklerini yerine getirmelerine yardımcı olmak hem de gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmalarını sağlamaktır.

TKM projeleri, gönüllülük esasına dayanan ve paydaş katılımını da içeren projelerdir, fakat amaçlarına ulaşip ulaşmadığı konusu tartışmalıdır. TKM projelerinin katılımcılık bakımından incelenmesi önemlidir, çünkü 2015 yılında 21. Taraflar Konferansı'nda imzaya açılan ve 2020 sonrası yürürlüğe girecek olan Paris Anlaşması'nın 6. maddesinde, TKM'nin adı geçmese de, metinden, uygulanacak olan yeni mekanizmanın TKM benzeri olacağı açıktır. Paris Anlaşması'nda, esneklik ya da piyasa mekanizması kavramı kullanılmamaktadır. Onun yerine, Anlaşma'nın 6. maddesinde, iklim politikasına ikisi piyasa benzeri biri piyasa dışı olmak üzere üç yeni mekanizma katılmıştır ve 2020 yılına kadar, 6. maddede belirtilmiş olan yeni mekanizmaların kurallarının ve süreçlerinin kurgulanacağı dile getirilmiştir.

Paris Anlaşması'nda tanımlanan birinci mekanizma, salım ticaret sistemlerinin birleştirilmesine izin veren işbirliği yaklaşımıdır. İkincisi, Kyoto Esneklik Mekanizmaları'nın yerine geçecek olan "sera gazı salımlarının azaltılmasına katkı ve sürdürülebilir kalkınmaya destek" olan yeni mekanizmadır. Üçüncüsü ise birleşik, bütünleşik ve dengeli piyasa dışı yaklaşımı öngören piyasa dışı mekanizmadır (Paris Agreement, 2015: 7- 8).

Piyasa tabanlı ikinci mekanizma, Kyoto Protokolü'ndeki Temiz Kalkınma Mekanizmasına benzemektedir ve "sera gazı salım azaltımına katkı ve sürdürülebilir kalkınmaya destek" mekanizması olarak tanımlanmaktadır. Farkı ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayırımına gidilmeden, taraf olan bütün ülkeler azaltım faaliyetleri için yatırım yapabileceklerdir. Böylece piyasa mekanizması daha geniş bir alana yayılma imkânı bulmuş olacaktır. Bu yüzden sorunları azaltmak için daha fazla katılımın gerekli olduğu da açıktır.

Türkiye Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ni (BMİDÇS) 2004 yılında, Kyoto Protokolü'nü ise 2009 yılında onaylamıştır. Sözleşme'nin Ek- 1 listesinde yer aldığı ve Protokol'ün Ek-B listesinde yer almadığı için zorunlu karbon piyasalarındaki esneklik mekanizmalarından faydalanamamaktadır. Türkiye, zorunlu piyasaların dışında oluşan, aynı zorunlu piyasalar gibi fakat bağımsız olarak işleyen gönüllü piyasalarda faaliyette bulunmaktadır.

Türkiye iklim değişikliği politika yapım sürecinde, diğer ülkelerle açılan arayı kapatmak için çalışmalarını hızlandırmıştır. İklim değişikliği ile mücadele bağlamında bazı azaltım tedbirlerini, diğerlerine kıyasla daha öne almıştır. Karbon ticareti devlet tarafından en sıcak bakılan azaltım seçeneği olarak algılanmıştır. Özellikle gönüllü karbon azaltım projelerinin kayıt altına alınması, sera gazı salımlarını ölçme, raporlama ve doğrulama, olası bir karbon piyasasına hazırlık konularında somut ilerlemeler ve kurumsal kapasite gelişimi konularında ilerlemeler kaydedilmiştir. 2011 yılında Dünya Bankası ile PMR (Partnership for Market Readiness) Projesi imzalamıştır. Strateji ve Eylem Planlarında karbon piyasasının kurulması yönünde hedefler konulmuştur. AB müktesebatı da karbon ticareti seçeneğini Türkiye'nin önüne koymaktadır (Gündoğan, 2015).

3. Türkiye'de Uygulanan Gönüllü Karbon Piyasası

Türkiye, 2005 yılından bu yana gönüllü karbon piyasalarında işlem gören sertifikaların üretildiği projelere ev sahipliği yapmaktadır. Gönüllü karbon piyasaları, dünya karbon piyasaları içinde küçük bir yüzdeye sahiptir. Fakat faaliyetleri çerçevesinde oluşturdukları sera gazı salımlarını dengelemek isteyen bireyler ve kuruluşlar için çevresel ve sosyal sorumluluk

aracı olarak kullanılarak, sera gazı salım azaltımına katkıda bulunmaktadır. Gönüllü karbon piyasalarına giren Türkiye, buradan elde ettiği deneyimi, daha sonra oluşturulacak olan karbon piyasalarında da kullanabilecektir.

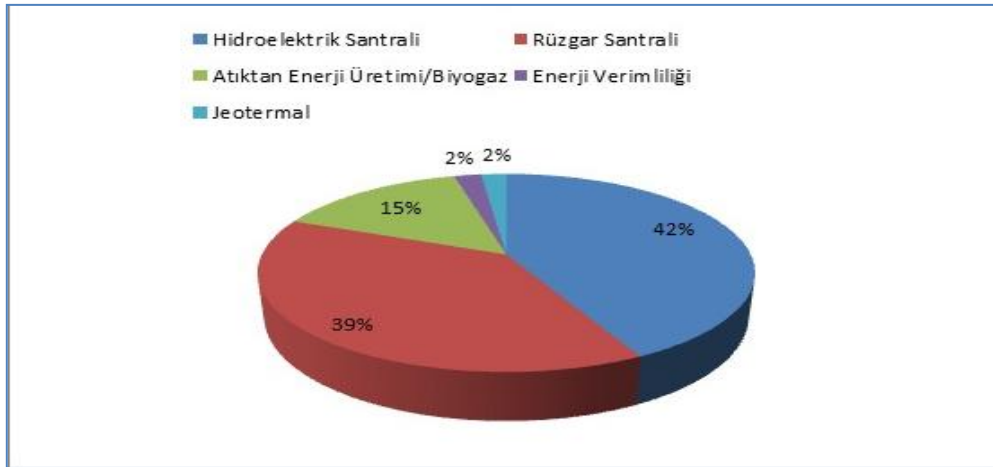
2005- 2014 yılları arasında Türkiye, toplam 308 proje temelli salım azaltım faaliyetine ev sahipliği yapmıştır. Bu faaliyetler arasından birinci sırayı yenilenebilir enerji projeleri almaktadır. Daha sonra atıktan enerji elde eden projeler ve enerji verimliliği projeleri gelmektedir. Türkiye'de gönüllü karbon piyasalarında geliştirilen proje sayısı, proje türü ve erişilen sera gazı azaltım miktarları Tablo 1'de gösterilmektedir. Tabloda belirtilen projelerin 2012 yılı itibari ile yalnızca %18'i sertifikalandırılmıştır (REC Türkiye, 2015: 150).

Tablo 1:Türkiye'de Gönüllü Piyasalarda Geliştirilen Projelerin Sektörlere Göre Dağılımı (18.04.2014 tarihi itibariyle)

Proje Türü	Sayısı	Yıllık Salım Azaltımı (ton CO ₂ / yıl)
Hidroelektrik Santrali	159	8.747.634
Rüzgâr Santrali	156	7.951.391
Atıktan Enerji Üretimi/Biyogaz	27	3.069.273
Enerji Verimliliği	10	432.081
Jeotermal	6	405.309
Toplam	308	20.605.688

Kaynak: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016

Türkiye'de gönüllü karbon piyasaları için geliştirilen projelerin, yıllık salım azaltım değerlerinin sektörlere göre dağılım oranları da Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1: Türkiye'de Geliştirilen Gönüllü Karbon Piyasası Projeleri Yıllık Salım Azaltım Değerlerine Göre Sektörel Dağılım Oranları.

Kaynak: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016

Gönüllü karbon piyasaları için Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı projeler, Kyoto Protokolü esneklik mekanizmalarından Temiz Kalkınma Mekanizması'na benzemektedir. Kyoto Protokolü mekanizmasının aksine, gönüllü piyasalarda zorunlu bir standart yoktur. Bunun yerine farklı alıcılar tarafından talep edilen farklı standartlar oluşmuştur (Konak, 2011:170).

Gönüllü karbon piyasalarında en çok tercih edilen standart Gold Standart'tır (GS). Türkiye'de de pek çok proje Gold Standart'ı kullanmaktadır. Voluntary Carbon Standard (VCS) ve Verified Emission Reduction (VER+) standartlarına göre geliştirilen projeler de mevcuttur.

Gönüllü piyasalara dönük geliştirilen bir projenin döngüsü, zorunlu piyasalarda işlem gören projelerin döngülerine oldukça benzerlik göstermektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ekim 2012).

Türkiye’de salım piyasası sadece dış alıcılardan oluşmaktadır. Türkiye’de satış yapanların çoğu enerji şirketi iken, yurt dışında karbon sertifikalarının en büyük alıcıları Virgin Atlantic, Air France, British Airways ve Cathay Pacific gibi hava yolu ya da Google, DHL, SwissPost, Nokia, Panasonic gibi şirketlerdir (Atılal, 2016). Gönüllü karbon piyasalarında fiyatlar proje temelli değişmektedir. Türkiye’den sunulan rüzgâr enerjisi projelerindeki Gold Standard VER fiyatları 11- 12 US\$ iken, VCS’ler için bu fiyat 2,5- 3 US\$ civarında kalmaktadır (Ecer, 2010). Gold Standart’ın daha yüksek piyasa değeri taşımasının sebebi, zorunlu piyasalardaki TKM projelerine benzerlik göstermesi ve belki de daha zorlayıcı kurallarının olmasıdır (Colomb, 2009: 49).

Gold Standard, İsviçre temelli ve kâr amacı gütmeyen bir kuruluştur. Doğal Hayatı Koruma Vakfı (World Wide Fund for Nature - WWF) tarafından 2003 yılında, Birleşmiş Milletler Temiz Kalkınma Mekanizması altında geliştirilen enerji projeleri için en iyi kıyaslama (benchmark) uygulamalarının ortaya konulması için geliştirilmiştir. Şu anda, Dünya çapında 80’i aşkın sivil toplum örgütü tarafından desteklenmektedir. Gönüllü karbon piyasalarında gerçek salım azaltımı ve uzun dönemli sürdürülebilir kalkınmayı amaçlayan projeler ve yatırımcılar için rehber niteliğindedir. Projelerin sosyal ve çevresel yararları özellikle dikkate alınır. Yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, atık yönetimi, arazi ve orman kullanımı alanlarında gerçekleşen projelerle ilgilenir. Buna ek olarak özgün katkı (additionality) ve projelerin sürdürülebilirliği kanıtlanmalıdır. Projenin tescil edilebilmesi için, bağımsız bir üçüncü tarafın onayı gereklidir. En katı kalite kriterlerine sahip gönüllü standart olarak bilinmektedir. (Colomb, 2009: 49)

Voluntary Carbon Standard, 2006’da yayınlanan, İsviçre temelli ve kâr amacı gütmeyen bir standarttır. Uluslararası Salım Ticareti Derneği (IETA) ve Dünya Bankası (WB) tarafından uluslararası ölçekte uygulanır. Sera gazı salımlarının azaltılmasına dair özelliklere odaklanır ve projelerin ilave çevresel veya sosyal faydalar sağlaması gerekli değildir. Projelerin genel anlamda kalitelerini artırabilmek için görevlerde taşeronlar kullanılabilir ve bu projeler için bağımsız bir üçüncü tarafın onayı gerekmez. Bu nedenle projelerin doğrulanması ve onaylanması daha uygun maliyetle gerçekleşmektedir (Colomb, 2009: 49).

Gold Standart’ta paydaş katılımının önemli bir yeri vardır. Paydaş katılımı için bir süreç tanımlanmıştır. VCS’de böyle bir süreç tanımlanmamıştır. Bu yüzden sadece Gold Standart’ın paydaş katılımı süreci incelenecek ve Türkiye’de bu standardı uygulayan projelerin paydaş katılım süreçleri üzerinde çalışılacaktır. Projelerde uygulanan Gold Standard paydaş katılımı süreci şu şekilde özetlenebilir (Standardsmap, 2016);

- Gold Standard web sayfasında hesap açıldıktan sonra, hazır şablon olarak bulunan, Gold Standard Pasaport dosyası yazılmaya başlanır. Bu dosya, yerel paydaş katılımı için gönderilecek davetlerde kullanılacak şekilde, meslekten olmayanlarında anlayacağı bir dille özet şeklinde hazırlanır.
- İki basamaklı olan yerel paydaş katılım süreci planlanır. Yüz yüze toplantının yapılacağı ilk basamak için STK'lara, ulusal, bölgesel ve yerel politikacılara bireysel davet mektubu gönderilir. Yerel halk için de kamu davetiye metni hazırlanır ve

gazeteye ilan verilir. Toplantıda proje anlatılır, katılımcıların görüşleri alınır ve değerlendirme formlarının doldurulması istenir. Toplantıya katılmayanlara da daha sonra gerekli bilgiler gönderilir. Onların da görüşleri alınır.

- Toplantıdan sonra Gold Standard tarafından şablonu hazırlanmış olan Paydaş Katılımı Raporu doldurulur ve kayıt için sunulur. Eğer kabul edilebilir bir proje olarak görülürse, Gold Standard'a aday proje olarak duyurulur ve yayınlanır.
- Proje Tasarım Dosyası hazırlanır ve Gold Standard Pasaport dosyası, paydaşlardan alınan görüşler doğrultusunda güncellenir.
- Paydaş katılım sürecinin ikinci basamağına, Paydaş Geribildirim Süreci (Stakeholder Feedback Round- SFR) denir. Bu süreçte ilk toplantıdaki paydaş görüşleri için neler yapıldığı gösterilir ve ilave görüşler alınır. Geri bildirim sürecinde, Paydaş Katılımı Dosyası, Proje Tasarım Dosyası ve Gold Standard Pasaport Dosyası, 60 gün süreyle, görüşleri almak için, halka açık hale getirilir.
- Geri bildirim süreci içerisinde, aynı zamanda Birleşmiş Milletler'in tescilli kuruluşları tarafından proje gözden geçirilip, onaylanabilir. Böylece paydaş görüşleri de onaylanma sürecine dâhil olmuş olur.
- Daha sonra proje yine Birleşmiş Milletler'in tescilli kuruluşları tarafından doğrulanır. Hem onaylama hem de doğrulama aşamasında Gold Standard Sekreteryası, Teknik Komitesi ve STK'ları projeyi inceler. Sonunda, kabul edilen proje için karbon sertifikası yayınlanır.

Paydaş Katılımı Dosyası, aşağıdaki başlıklardan oluşmaktadır (Ençev, 2009);

- Proje tanıtımı,
- Paydaş toplantısının tanıtımı,
- Danışma süreci,
- Sürdürülebilir kalkınma matrisi,
- Sürdürülebilirlik izleme planının tartışılması,
- Bölge halkı bilgilendirilmesinin geri bildirim sürecinin açıklanması,
- Ek 1: Orijinal katılım listesi,
- Ek 2: Orijinal değerlendirme formu.

Proje Tasarım Dosyası'nın ana kısmında ise paydaşların yorumları bölümü, eklerinde ise proje etkinliğinde katılımcılar hakkında irtibat bilgileri ve birincil paydaş danışma toplantısına davetliler listesi bulunmaktadır.

Paydaşların yorumları bölümü de aşağıdaki başlıklardan oluşmaktadır (Zoren, 2006);

- Yerel paydaşların nasıl davet edildikleri ve yorumlarının toplanması hususunda kısa açıklama,
- Alınan yorumların özeti,
- Alınmış olan her bir yorumun nasıl göz önüne alındığına dair rapor.

Çevre ve Orman Bakanlığı'nın 2011 yılında hazırladığı "Karbon Piyasalarında Ulusal Deneyim ve Geleceğe Bakış" adlı rapora göre, Türkiye'de paydaş toplantılarına kadınların neredeyse hiç katılmadığı, fakat Gold Standart için kadın katılımının önemli olduğu belirtilmektedir. Paydaş toplantılarına halkın ya hiç katılmadığı ya da tepki göstermek için katıldığı, bu yüzden Greenpeace gibi STK'ların bu toplantılara katılarak ya da görüş bildirerek katkı sağlamaları gerektiği istenmektedir. Ayrıca lisans ve inşaat izni sonrası yapılan paydaş toplantılarının etkili olmadığı ve Gold Standard gibi kuruluşların taleplerinin karşılanmasında zorluk çekildiği belirtilmektedir (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2011: 55).

Örneğin, Bodrum'da yapılmak istenen RES'ler için, izinler alındıktan ve kamulaştırmalar yapıldıktan sonra Gold Standard belgesi almak için paydaşlardan hileli bir şekilde görüş alınıp, imzaların toplandığı belirtilmektedir (Change.org, 2016). Bu durum Gold Standart Vakfı'na bildirildiğinde gereken işlemlerin yapılacağı dile getirilmiştir (Kuzeyormanları, 2015). Karaburun'da yapılmak istenen RES'ler için de ÇED gerekli değildir raporu verilerek, üretim lisansları verilmiş ve inşaatın bir bölümüne başlanmıştır. Fakat yerel halkın karşı çıkışı nedeniyle buradaki üç proje Gold Standard süreçlerine dâhil edilmemiştir (Karaburunkentkonseyi, 2013).

Görüldüğü gibi Gold Standard paydaş katılım sürecini detaylı bir şekilde planlamıştır. Fakat planlamadan daha önemli olan ise süreci takip etmek ve geri bildirimleri dikkate almaktır. Gold Standard'ın, paydaşların geri bildirimleri sonucunda, ilgili projeleri sürecine dâhil etmediği görülmektedir.

Bu çalışmanın konusu gereği, gönüllü karbon piyasalarında faaliyette bulunan ve Türkiye'de en çok kullanılan Gold Standart'ın paydaş katılımı sürecinin, amaçlarına hizmet edip etmediği sorgulanacaktır. Çıkan sonuçların, paydaş katılımı süreçlerinin iyileştirilmesi doğrultusunda kullanılması ve yol gösterici olması temenni edilmektedir.

4. Araştırmanın Yöntemi

Gönüllü karbon piyasalarında zorunlu olan bir standart yoktur. Bunun yerine farklı alıcılar tarafından talep edilen farklı standartlar oluşmuştur. Türkiye'de gönüllü piyasalar için proje geliştiren kuruluşlar, Gold Standard ve Verified Carbon Standard'ı kullanmaktadır. Gönüllü karbon piyasalarında faaliyette bulunmak isteyen projelerin yer aldığı Markit isimli finansal bilgi sisteminde Türkiye'den Mayıs 2016 itibari ile toplam 327 projenin 245'i GS'ye, 82'si ise VCS'ye, gönüllü piyasalarda alınıp satılabilen sertifikalar için başvurmuştur. GS'ye başvuranların 66'sı, VCS'ye başvuranların 76'sı sertifika almaya hak kazanmıştır. Türkiye'de toplam 142 proje, gönüllü karbon piyasalarında alınıp satılabilen sertifikaya sahiptir. Diğer kuruluşlar ise başvurunun değişik aşamalarında çalışmalarına devam etmektedir. Başvuruların hangi sektörlerden yapıldığı ve proje döngüsünün hangi aşamasında oldukları Tablo 2'de gösterilmektedir (Markit, Financial Information Services Registry, 2016).

Tablo 2: Türkiye'de Gönüllü Piyasalarda Geliştirilen Projelerin Standartlara, Sektörlere ve Proje Döngüsünün Aşamalarına Göre Dağılımı (23.05.2016 tarihi itibariyle)

Sektörler	GS	Sertifikalandırılmış	Kayıt Altında	Listede	Onaylanmış	VCS	Aktif	Onay Aşamasında	Belirsiz	Toplam
Rüzgâr (RES)	123	46	26	40	11					123
Diğer	11	7	2	1	1					11
Jeotermal	8	2	2	4						8
HES	73	8	24	19	22					73
Enerji Endüstrisi - yenilenebilir/ yenilenemez kaynaklar						46	43	2	1	46
Biyogaz – Elektrik	12	1	3	6	2					12
Enerji Verimliliği – Endüstri	3			2	1					3
Enerji Verimliliği						2	2			2
Yenilenebilir Enerji						31	28	3		31
Biyokütle	2			2						2
Ulaşım						1	1			1
Biyogaz – Kojenerasyon	8	1	2	3	2					8
Üretim Endüstrisi						2	2			2
Mikro HES	1				1					1
Biyogaz – Isı	1		1							1
Hidro	1		1							1
Güneş	1	1								1
Enerji Verimliliği – (Domestic)	1		1							1
	245	66	62	77	40	82	76	5	1	327

Kaynak: Markit, Financial Information Services, 2016 (Bu tablo web sayfasındaki bilgiler kullanılarak makalenin yazarı tarafından oluşturulmuştur.)

Gold Standard, projenin sosyal ve çevresel etkilerini de incelediği ve paydaş katılıma önem verdiği için bu çalışmaya inceleme konusu olmuştur. Türkiye'den yapılan 245 başvurunun, 66'sı sertifika almaya hak kazanmıştır. 66 projenin paydaş katılımı sürecinin standarda uygun olarak gerçekteştirilmiş olduğu tespit edildiğinden bu projelerin Paydaş Katılımı Dosyası, GS Pasaport ve Proje Tasarım Dosyasının çalışmada ele alınması uygun görülmüştür. Bunların içinde Paydaş Katılımı Dosyası, en fazla bilgiye ulaşılan dosyadır. Fakat sadece 42 projenin Paydaş Katılımı Dosyasına ulaşılmıştır. Bu dosyalarda da versiyon farkından dolayı tamamıyla aynı bilgilere ulaşılamamıştır.

Paydaş katılımı açısından incelenen 42 projenin 28 tanesi RES, altı tanesi HES, altı tanesi Tablo 2'de diğer olan isimlendirilen katı atıktan enerji üreten projeler, bir tanesi jeotermal, bir tanesi ise biyogaz projeleridir. Bu projelerin dosyaları Tablo 3'de gösterilen Değerlendirme Şablonu doğrultusunda incelenmiştir. Bu Değerlendirme Şablonu Yan Dong'un (2014) makalesinden esinlenerek hazırlanmıştır. Paydaş katılımına ek olarak bu projelerin hangi şehirlerde uygulandığı, hangi yıllarda paydaş katılımı toplantısı yapıldığı, kapasiteleri, sera gazı salım azaltımları ve teknoloji transfer edilip, edilmediği de incelenmiştir. İnceleme sonuçları bir sonraki bölümde ele alınmıştır.

Tablo 3: Paydaş Katılım Sürecinin Analizi İçin Değerlendirme Şablonu

Paydaş Katılım Süreci	Şablon	Değerlendirme Göstergeleri
Paydaşlar	Toplantıya davet edilen paydaşlar ve sayıları.	GS’de davet edilmesi gereken paydaşlar belirlenmiştir.
	Toplantıya katılan paydaşlar ve sayıları.	1. Yerel halk 2. Yerel yönetim 3. Merkezi yönetim 4. İlgili şirket 5. Danışman firma 6. GS STK’ları 7. Diğer STK’lar
	Temsil edilen paydaşlar.	1. Cinsiyet 2. Eğitim seviyesi 3. Yaş 4. Meslek
Katılımcı yaklaşım	Paydaş katılımı için uygulanan yöntem.	GS’de belirlenmiştir.
	Yapılacak projenin katılımcılara açıklanması.	GS’de belirlenmiştir.
	Katılımcıların sürece dâhil edilme zamanı.	GS’de belirlenmiştir.
	Süreç bağımsız olarak mı organize ediliyor?	GS’de süreci proje sahibi organize ediyor.
	Sürecin şeffaflığı.	Davetin yayınlanması, katılım sürecinin şeffaflığı ve sonuçların yayınlanması GS’de belirtilmiştir.
Karar verme	Paydaşların görüşleri.	1. Ekonomik 2. Sosyal 3. Çevresel
	Paydaş görüşlerinin kararları etkileme derecesi.	Proje tasarısının halkın görüşleri dikkate alınarak değiştirilip, değiştirilmediğine göre değerlendiriliyor.
	Geri bildirim toplantısı.	Geri bildirim sürecinde paydaşların görüşlerini bildirip, bildirmediklerine göre değerlendiriyor.
	Şikâyet mekanizması.	Şikâyet mekanizmasının kullanılıp, kullanılmadığına göre değerlendiriliyor.
	Paydaşların sürdürülebilir kalkınma ile ilgili görüşleri.	1. Ekonomik 2. Sosyal 3. Çevresel

Kaynak: Dong, 2016: 7- 8’den hareketle yazar tarafından hazırlanmıştır.

5. Araştırma Bulguları

Türkiye’de uygulanan ve Gold Standard tarafından karbon sertifikası verilen 42 projenin ulaşılabilen dosyaları, paydaş katılımı açısından incelenmiştir. Paydaş katılımı ile ilgili incelemelerin sonuçlarına geçmeden önce, projelerle ilgili diğer bilgiler Tablo 4’de gösterilen veriler doğrultusunda aşağıdaki gibi özetlenebilir. İncelenen projelerin 13’ü Marmara, 12’i Ege, 7’si Karadeniz, 6’sı Akdeniz ve 4 tanesi de İç Anadolu Bölgesi’nde gerçekleştirilmiştir. Bu projelerden 1 tanesinin proje katılım toplantısı 2007 yılında, 15 tanesi 2008 yılında, 11 tanesi 2009 yılında, 11 tanesi 2010 yılında, 2 tanesi 2011 yılında ve 1 tanesi 2012 yılında yapılmıştır. Görüldüğü gibi projelerin %60’ı Marmara ve Ege Bölgesi’nde ve paydaş katılım toplantılarının %88’i de 2008, 2009 ve 2010 yıllarında yapılmıştır.

Projelerin 17 tanesi 0-15MW kapasiteli (küçük ölçekli), 14 tanesi 15-30MW kapasiteli (orta ölçekli) ve 11 tanesi de 30MW üstünde kapasiteye (büyük ölçekli) sahip projelerdir. Projelerin toplam kapasitesi ise 1,236MW'tır. Bu projelerin toplam yıllık ortalama sera gazı salım azaltımı 3,799,068 ton CO₂ eş değerdir. İncelenen 42 projeden, 24 tanesi teknoloji transferinin yapıldığını belirtmiştir.

Tablo 4: 42 Projenin Nitelikleri

Proje	Yatırım Türü	Şehir	Yıl	Kapasite (MW)	Sera gazı salım azaltımı yıllık (ton CO ₂ e)
1	HES	Trabzon	2008	9.3	17.954
2	HES	Rize	2009	9.75	22.289
3	HES	Osmaniye	2009	13.5	30.000
4	HES	Trabzon	2008	9.1	18.848
5	HES	Artvin	2009	12.4	30.000
6	HES	Ankara	2008	16	78.000
7	RES	Manisa	2010	45	92.970
8	RES	İzmir	2008	90	175.173
9	RES	Balıkesir	2008	15	30.997
10	RES	Balıkesir	2009	24	59.796
11	RES	Çanakkale	2009	29.9	55.857
12	RES	Balıkesir	2010	142.5	330.000
13	RES	Balıkesir	2010	45	92.000
14	RES	Edirne	2009	15	32.330
15	RES	Balıkesir	2008	16	39.618
16	RES	Mersin	2011	39	67.437
17	RES	Muğla	2007	29.6	63.457
18	RES	İzmir	2009	30	61.410
19	RES	Balıkesir	2012	10	33.300
20	RES	İzmir	2010	12	20.641
21	RES	Amasya	2010	40	66.777
22	RES	Tokat	2010	41.4	68.000
23	RES	İzmir	2008	15	36.188
24	RES	Manisa	2008	25.6	52.000
25	RES	İzmir	2008	30	76.734
26	RES	Mersin	2009	33	77.810
27	RES	Balıkesir	2010	93	185.626
28	RES	Çanakkale	2010	22.5	50.477
29	RES	Tekirdağ	2008	28.8	61.122
30	RES	Hatay	2009	15	25.516
31	RES	İzmir	2008	30	67.203
32	RES	Aydın	2008	30	51.841
33	RES	Manisa	2008	90	182.605
34	RES	Hatay	2008	57.5	71.035
35	Katı Atık	Adana	2009	16	350.000
36	Katı Atık	Bursa	2011	5.6	150.000
37	Katı Atık	İzmit	2010	2.5	90.746
38	Katı Atık	Konya	2010	5.6	150.000
39	Katı Atık	Ankara	2009	25	500.000
40	Katı Atık	Samsun	2010	4.8	58.669
41	Jeotermel	Aydın	2008	9.5	39.815
42	Biyogaz	Aksaray	2012	2.2	35.000
	Toplam			1236.05	3.799.068

Kaynak: Markit, Financial Information Services, 2016; Tablo web sayfasındaki bilgiler kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Paydaş katılım süreci Değerlendirme Şablonundaki paydaşlar açısından incelendiğinde, davet edilmesi gereken paydaşlar Gold Standart'a göre A, B, C, D, E, F olarak sınıflandırılmış ve bunlar yerel halk, yerel yöneticiler ve temsilciler, Atanmış Ulusal Mercî (Designated National Authority)⁴, yerel STK'lar, Gold Standart Bölgesel Yönetimi, Gold Standart destekçileri olarak tanımlanmıştır. Bu paydaşlar ziyaret, telefon, elektronik posta, gazete ilanı veya yazılı ve sözlü anonslarla toplantıya davet edilmişlerdir. 38 proje için yapılan paydaş katılım toplantısına (4 proje için bilgi bulunamamıştır) toplamda 912 kişi davet edilmiştir. Bu da ortalama bir toplantıya 24 kişinin davet edildiğini göstermektedir.

40 (2 proje için bilgi bulunamamıştır) proje için toplantıya katılan paydaş sayısı ise toplamda 1,438 kişidir. Bu da ortalama bir toplantıya 36 kişinin katıldığını göstermektedir. 12 toplantıya 0- 25 kişi arası, 21 toplantıya 26- 51 kişi arası ve 7 toplantıya da 52'nin üstünde paydaş katılmıştır.

Paydaş katılımı toplantısına katılan 1,438 kişiden 862'i yerel halktır. Bu toplantılardan ikisine yerel halktan kimse katılmamıştır. Bu projeler katı atık ve biyogaz ile ilgili olduğu için daha çok ilgili (örneğin çöpçüler) kişiler katılmıştır. Böylece 38 toplantıya toplam 862 kişi yerel halktan katılmıştır. Toplantı başına ortalama 22 kişinin yerel halktan katıldığı görülmektedir. Bu sayılar toplantıya katılanların %60'ının yerel halktan olduğunu göstermektedir.

Paydaş katılım toplantısına merkezi yönetimden 104 kişi (vali, bakanlıkların il bölge müdürlükleri, jandarma, meslek odaları, Organize Sanayi Bölgeleri, vb.), yerel yönetimlerden 118 kişi (belediye başkanı, belediye meclis üyeleri, belediye çalışanları, muhtar vb.), ilgili şirketten 97 kişi, danışman firmadan 35 kişi, STK'lardan 41 kişi ve diğer meslek gruplarından (öğretmen, mühendis, gazeteci, işçi, çöpçü, öğrenci, vb) 181 kişi katılmıştır. Toplantıya katılan paydaşlar ve sayıları Tablo 5'de gösterilmektedir.

Tablo 5: Toplantıya Katılan Paydaşlar, Sayıları ve Toplam Katılıma Göre Yüzdeleri

Toplantıya Katılan Paydaşlar	Paydaşların Sayıları	Toplam Katılıma Göre Yüzdeleri
Davet edilenler	912 (38 proje için)	
Yerel halk	862	% 60
Merkezi yönetim	104	%7.2
Yerel yönetim	118	%8.2
İlgili şirket	97	%6.7
Danışman firma	35	%2.4
STK'lar	41	%2.9
Diğerleri	181	%12.6
Toplam katılım	1.438 (40 proje için)	%100

Kaynak: Markit, Financial Information Services, 2016 (Bu tablo web sayfasındaki bilgiler kullanılarak makalenin yazarı tarafından oluşturulmuştur.)

Paydaş katılımı toplantısına katılanların 1,217'si erkek, 221'i ise kadındır. 221 kadından, 90'ı yerel halktan katılan kadınlardır. Toplam katılımcıların sadece %15'i kadındır. Yerel katılımcıların ise sadece %10'u kadındır. 40 paydaş katılım toplantısından beş tanesine hiç kadın katılımcı katılmamıştır. 40 paydaş katılımı toplantısından 26 tanesine de yerel halktan hiç kadın

⁴ **Atanmış Ulusal Mercî:** Bu yapı ulusal düzeyde oluşturulur ve TKM projesine ev sahipliği yapan ülke olarak, projenin taraflarının her birine, uygulanacak olan projenin, sürdürülebilir kalkınmaya yardımcı olacağını ve gönüllülük esasına dayandığını belirten onay mektubu (letter of approval) vermekle sorumludur. Proje, bu mektupla birlikte, Yetkilendirilmiş Bağımsız Denetim Kuruluşu aracılığı ile TKM Yürütme Kurulu tarafından kayıt altına alınır.

katılmamıştır. Gençlerin toplantıya katılıp katılmadığı konusunda ise çok az bilgi vardır. Sadece bazı toplantılarda çok az sayıda katılımcının öğrenci olduğu belirtilmiştir. Eğitim seviyesi incelendiğinde ise yaklaşık katılımcıların %30'unun üniversite mezunu olduğu görölmektedir.

Paydaş katılım süreci, Değerlendirme şablonundaki katılımcı yaklaşım açısından incelendiğinde, Gold Standart'ın bu konuda yapılandırılmış bir sistemi olduğu görölmektedir. Katılımcıların sürece dâhil edilme zamanı, paydaş katılımı için uygulanan yöntem, projenin katılımcılara açıklanması, davetin, katılım sürecinin ve sonuçların yayınlanması dördüncü bölümde açıklanmıştır. Gold Standart'ta paydaş katılımı toplantısını proje sahibi organize etmektedir.

Paydaşların Değerlendirme şablonunda belirtilen karar verme sürecine etkisi incelendiğinde ise öncelikle paydaşların toplantıda belirttikleri görüşlerin üzerinde durulmalıdır. Paydaş görüşleri, ekonomi, toplumsal ve çevresel konular olarak üç kategori altında toplanabilir. Birincisi, ekonomi ile ilgili olan görüşleridir. 36 toplantıdan elde edilen bilgilere göre 26 toplantıda iş talebinde bulunulmuş, bir tanesinde su değermini, üç tanesinde ise balıkçılıkla ilgili görüşleri yer almaktadır. Toplumsal konularla ilgili, sekiz tane yol yapımı veya tamiri, dört tane su kanalı yapımı veya onarılması, sekiz tanesinde köye katkıda bulunmaları (okul, cami, kütüphane yapımı veya tamiri), bunların dışında temiz su temini (1), tozun önlenmesi (3), gürültü kirliliği (12), koku sorunu (4), radyasyon (2), sağlık riski (4), su pompalarına elektrik sağlanması (1), ucuz elektrik temini (2), otlakların kullanımı (8), kamulaştırma (3), katı atıkların tehlike yaratması (2) gibi konularda görüş bildirmişlerdir. Çevresel konularla ilgili görüşleri ise bitki örtüsü, su, toprak, kuş, balık ve diğer yerel hayvanlara verilecek zararlar şeklinde özetlenebilir. Yaklaşık 18 toplantıda bitki örtüsü hakkında görüş bildirilmiştir. Su, toprak, kuş, balık ve diğer yerel hayvanlarla ilgili konularda da ortalama dörder toplantıda görüş bildirilmiştir. Görüldüğu gibi en çok iş talebinde bulunulmuş ve toplumsal konularda görüş bildirilmiştir.

Yukarıda belirtilen görüşler, toplantılarda cevaplandırılmış ve dosyalara işlenmiştir. Bir tanesi dışında Proje Tasarım Dosyasında değişiklik yapılmamıştır. Rüzgârdan elektrik elde etmeyi amaçlayan bu projede de kamulaştırmadan dolayı yerel halkın görüşleri dikkate alınarak PDD'de değişiklik yapılmıştır ve sadece bu projede şikâyet mekanizması kullanılarak şikâyet süreci işletilmiştir. Bu projenin paydaş katılım toplantısına rekor bir sayı olan 109 kişi katılmıştır.

Yerel halkın en önemli taleplerinden biri iş imkânının yaratılmasıdır. Bunun için projelerden bir tanesi çalışanlarının %40'ını yerel halktan sağlayacağını, 21 proje yapım aşamasında toplam 1,636 işçiyi geçici olarak, 23 proje de toplamda 336 işçiyi sürekli olarak yerel halktan istihdam edeceğini belirtmiştir.

Gold Standart'ta geri bildirim süreci zorunludur. Bu süreç toplantı şeklinde olabileceği gibi sadece görüş bildirme şeklinde de olabilir. Geri bildirim davetinde bulunan 36 projenin, 12'sine hiç geri bildirim gelmemiştir. İki tanesinde geri bildirim toplantısı yapılmış, altı tanesinde çeşitli yollarla (elektronik posta, telefon, vb.) geri bildirimde bulunulmuş, geri kalan projelerde ise bilgiye ulaşılamamıştır.

Yapılan toplantıların 12'sinde GS'de kullanılması zorunlu olan Sürdürülebilir Kalkınma Matriksine negatif görüş girilmiştir. Bu görüşleri de üç kategoriye ayırırsak, çevre (hava, su, toprak, diğer kirleticiler, biyoçeşitlilik) ile ilgili olarak toplam 98 kişi, toplumsal konularla ilgili

olarak toplam 43 (iş kalitesi, yoksulların geçimi, temiz enerjiye ulaşım, kurumsal kapasite geliştirme, eğitim) ve ekonomi ile ilgili olarak toplam 26 (iş imkânı, ödemeler dengesi, yatırım, teknoloji transferi) kişi negatif görüş bildirmiştir.

6. Sonuçların Değerlendirilmesi ve Öneriler

Türkiye'nin gönüllü karbon piyasalarında işlem gören azaltım projelerinin paydaş katılım süreçleri, Gold Standard için hazırlanan dosyalar üzerinden bu çalışma için hazırlanmış Değerlendirme Şablonu kriterlerine göre incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda yapılan değerlendirmeler ve öneriler aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

Sürece paydaşlar açısından bakıldığında, toplantıya davet edilen paydaşların sayı çeşitliliği yeterli görülmektedir. Paydaş daveti için kullanılan yöntemler de elektronik posta, gazete ilanı gibi klasik yöntemlerdir. Fakat toplantıların genelde kırsal alanlarda yapıldığı göz önüne alınırsa, gazete ilanı veya A4 kâğıdına yazılarak asılan toplantıya davet ilanlarının, özellikle okuma yazma oranlarının düşük olduğu bölgelerde fazla dikkat çekmeyeceği bellidir. Bunun yerine büyük posterler ve broşürlerin hazırlanıp görülebilecek yerlere asılması, dağıtılması ve gazetecilerin davet edilmesi ile toplantının bilinirliği ve görünürlüğü artırılmalıdır.

Toplantıya katılan paydaşlar açısından bakıldığında ise kadın katılımının düşük olduğu görülmektedir. Toplumun %50'sini oluşturan kadınların, toplantılara katılımının mutlaka artırılması gerekmektedir. Bunun için kota konulabileceği gibi bir kaç tane farklı toplantı da organize edilebilir. Toplantılara gençlerin katıldığına dair bilgi edinilememektedir. Bu da ayrı bir kategori olarak belirtilmeli ve katılımları teşvik edilmelidir. Kısacası zor erişilen gruplar sürece dâhil edilmelidir.

Dikkat çeken diğer bir husus ise STK katılımlarının düşük olmasıdır. Projeler genelde yenilenebilir enerji ile ilgili olduğu için STK'ların dikkatini çekemeyebilir. Fakat her yenilenebilir enerji projesine sadece sera gazı salımını azalttığı düşüncesi ile olumlu yaklaşılmalı, projenin diğer çevresel ve sosyal etkileri de analiz edilmelidir. RES projeleri genellikle ormanlık tepelere yapılmakta ve sera gazını tutan ağaçların kesilmesine neden olmaktadır. Burada enerji üretiminin mi yoksa yerel halkın yaşam kalitesinin iyileştirilmesinin ya da zarar görmemesinin mi daha önemli olduğu sorgulanmalıdır. Bu da yerel halkın taleplerinin karşılanması ve olurlarının alınması ile sağlanabilir.

Paydaş katılımının bir öğrenme süreci olduğu düşünülürse, katılımın artırılması ve temsil edilen grupların çeşitlendirilmesi herkesin yararına. Paydaş katılımı, iyi yönetişimin önemli bir bileşenidir (Kalkınma Bakanlığı, 2012).

Toplantı sırasında Sürdürülebilir Kalkınma Matriksi üzerinde yapılan çalışmada, toplantıya katılan kişilerden daha az sayı da kişinin bu Matriksi doldurduğu saptanmıştır. Bu Matriksin doldurulması teşvik edilmelidir. Katılımcıların görüşlerini yazdıkları matbu formların doldurulmasında da katılım eksikliği gözlenmiştir. Burada kırsal kesimde okuma yazma oranının düşük olmasının etkisinin olduğu düşünülmektedir. Halihazırda toplantıya gelmiş katılımcıları sürecin içinde ve hevesli tutmak için, görüşlerini farklı yöntemlerle dile getirmeleri teşvik edilmelidir. Katılım süreci kötü ya da göstermelik olmamalıdır. Katılımın sağlanması kadar, katılımın yararlı olup, olmadığı da önemlidir.

İncelenen projelerde, paydaş görüşleri sonrası sadece bir projenin Proje Tasarım Dosyasında değişiklik yapıldığı görölmektedir. Bu sonuca bakarak, paydaş görüşlerinin dikkatle ele alındığını söylemek zordur. Sürdürülebilir Kalkınma Matriksinde negatif görüş bildirenlerin görüşleri, yorum yazmadığı için cevaplandırılmadığı belirtilmiştir. Geri bildirim sürecinde de katılımın düşük olduğu gözlenmektedir. Katılım eksikliği sorgulanmalıdır. Burada ki sebep görüşlerin yeteri kadar dikkate alınmıyor olması da olabilir.

Gold Standard'ın paydaş katılım sürecindeki davetin ve sonuçların yayınlanması, katılımcı görüşlerinin alınması için uzun bir sürenin verilmesi, sürecin şeffaf olduğunu göstermektedir. Paydaş katılım sürecinde şikâyet mekanizmasının olması da çok olumludur. Fakat paydaş katılım toplantısında bu mekanizmadan bahsedilmediği görölmektedir. Gold Standart'ın web sayfasında şikâyet mekanizmasının çalışabilmesi için paydaşların şikâyetlerini doğrudan Gold Standard'a yapabileceği yazılmaktadır (Gold Standard, 2016). Fakat böyle bir süreç sadece iyi bilinenmiş kişiler tarafından başlatılabilir.

Paydaş katılımı toplantısını, proje sahibi veya danışman firma organize ettiği için, sürecin bağımsız olarak işlediği söylenemez. Organize edenler kendi görüşlerini destekleyenleri davet etmiş olabilirler. Diğer katılımcılar bu durumda görüşlerini özgürce ifade edemeyebilirler. Bu yüzden katılımcıların kararlara etki etme olanağı azdır. Zaten toplantılar enerji yatırımları için devletten gerekli izinler alındıktan sonra yapılmaktadır. Burada amaç yerel halka, projeyi topraklarına veya yaşam alanlarının yakınına yapıp yapmamayı sormak değil, alınan bir karar hakkında bilgi vermek ve görüşlerini almaktır. Alınan karar da, süreç sonucundan mümkün olan en az şekilde etkilenmektedir. Yatırımlar genelde büyük olan özel şirketler tarafından yapılmaktadır. Yenilenebilir kaynaklardan enerji üretmek amacıyla hem ormanlar ve su kaynakları özel şirketlere devredilmekte hem de şirketlerin karbon kredisi kazanma hakkı doğmaktadır.

Katılımdan ne elde edilmek istendiği açık bir şekilde belirtilmelidir. Amaç alınan bir kararı onaylatmak mı yoksa karşılıklı yarara dayalı bir ilişkiye girmek midir? Her ne kadar Gold Standard'ın paydaş katılımı süreci, zorunlu piyasalarda uygulanan TKM süreçlerinden daha iyi yapılandırılmış olsa da, yerel katılımcılara yeteri kadar danışılmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır, çünkü katılımcıların proje üzerinde büyük bir etki yaratma olanağı görölmemektedir. Yerel halk toplantılara katılmakta fakat projeye katkıları ve proje için verdikleri görüşler sınırlı olmaktadır.

Yeryüzünün hemen her yerinde, dünyadan durmadan almaya, asla geri vermeden almaya dayalı bir yönetim anlayışı hâkimdir. Fakat toplumların ve gezegenimizin sağlığı, kâr elde etmekten daha önemlidir. Ekonomi; sosyal adalet ve eşitlik ilkelerine dayanmalı, üretim kâr elde etmek amacıyla değil sadece toplumun ihtiyaçlarını karşılama güdüsüyle yapılmalı, insan doğanın karşısında değil, doğanın bir parçası olarak yaşamalı ve demokrasi güçlendirilerek tüm ekosistemin korunması sağlanmalıdır (Klein, 2013; Yılmaz, 2011).

Kaynakça

- Atılal, B.M. (2016), Karbon Piyasaları, *Turkish Yatırım*, http://www.turkborsa.net/belgeler/raporlar/karbon_piyasalari.pdf, (28.03.2016).
- Baumert, K.A., Petkova, E., (2000), How will the Clean Development Mechanism Ensure Transparency, Public Engagement and Accountability, Worlds Resource Institute, *Climate Notes*, Climate Energy and Pollution Program, Washington DC.
- Carbon Market Watch (2013), Views to the Review of the Modalities and Procedures of the Clean Development Mechanism, http://carbonmarketwatch.org/wp-content/uploads/2013/03/Views-on-the-CDM-MPreview_CarbonMarketWatch_250320131.pdf, (17.02.2016).
- Change, (2016), Bodrum Kent Konseyi Sürdürülebilir Kentleşme Çalışma Grubu Ortak Basın Metni, <https://www.change.org/p/bodrum-da-insana-hayvana-%C3%A7evreyeb%C3%BCy%C3%BCK-zararlar%C4%B1-olacak-res-kurulmas%C4%B1n-csbgovtr/c/167223676> (29.03.2016).
- Colomb, J., (2009), Kyoto Protokolü, Türkiye'de Karbon Ticareti ve Kazanımları, *Önce Kalite Dergisi*, 48- 51.
- Çevre ve Orman Bakanlığı, (Ocak 2011), *Karbon Piyasalarında Ulusal Deneyim ve Geleceğe Bakış*, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Ankara.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (2012), *Türkiye'de Karbon Piyasası*, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (2016), *Gönüllü Karbon Piyasaları*, *Türkiye'de KarbonPiyasası*, <http://www.csb.gov.tr/projeler/iklim/index.php?Sayfa=sayfa&Tur=webmenu&Id=12461>, (26.03.2016).
- Dong, Y., (2014), Local Stakeholder Participation in CDM and New Climate Mitigation Mechanisms - Case Study of a Small Scale Hydropower Project in China, *CISDL / GEM Working Paper Series*.
- Ecer, M., (2010), Türkiye'de Gönüllü Karbon Piyasalarında Durum ve Yaşanan Zorluklar, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, <http://www.karbonkayit.cob.gov.tr/Karbon/Files/karbon%20proje,19%20ocak%202009%20%C3%A7al%C4%B1%C5%9F%20ay.pdf>, (28.03.2016).
- Enceve, (2009), Gold Standard Paydaş Toplantı Raporu, <http://www.enceve.com.tr/TR/dosya/1-152/h/samatlarpaydas.pdf>, (30.03.2016).
- Gold Standard, (2016), Grievance Policy, http://www.goldstandard.org/sites/default/files/documents/grievance_policy_2015.pdf, (26.05.2016).
- Gündoğan, C., (2015), Emisyon Ticaret Sistemi: Türkiye'nin İklim Değişikliği ile Mücadelesinde Öne Çıkan Seçeneğe Kısa Bir Bakış, *Eko IQ*, Sayı: 56, <http://www.cemgundogan.com/2015/10/15/emission-trading-system-the-only-option-for-turkey/>, (27.03.2016).
- Kalkınma Bakanlığı, (2012), *Katılımcılığın İlkeleri: Katılımlı Çalışmaları Tasarlayan, Uygulayan ve Yönetenler İçin İyi Uygulama Kılavuzu*, Ankara.
- Karaburunkentkonseyi, (2013), Karaburun Kent Konseyi'nin Karaburun Yarımadası'ndaki RES Yatırımlarına Bakışı, <http://www.karaburunkentkonseyi.org/page/27/>, (29.03.2016).
- Karen H., O., (2007), The Clean Development Mechanism's Contribution to Sustainable Development: A Review of the Literature, *Climatic Change*, 84: 59-73.
- Klein, N., (2013), Overcoming, Overburden: The Climate Crisis and a Unified Left Agenda, *Commondreams*, <http://www.commondreams.org/views/2013/09/04/overcoming-overburden-climate-crisis-and-unified-left-agenda>, (26.05.2016).
- Konak, N., (2011), Küresel İklim Değişikliği, Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları, Gönüllü Karbon Piyasaları ve Türkiye: Eleştirel Yaklaşım, *Alternatif Politika*, Cilt: 3, Sayı: 2, 154-178.
- Kuzeyormanları, (2015), Bodrum'da RES'e karşıyız, çünkü..., <http://www.kuzeyormanlari.org/2015/12/19/bodrumda-rese-karsiyiz-cunku/>, (29.03.2016).
- Markit, (2016), Markit, Financial Information Services, Registry, Public View, https://mer.markit.com/breg/public/index.jsp?entity=project&sort=project_name&dir=ASC&start=0&entity_domain=Markit%2cGoldStandad, (23.05.2016).

- Narin, M., (2013), Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizması: Emisyon Ticareti, *International Conference on Eurasian Economies*, Session 4D: Çevre.
- Nyaoro, J., Chatterjee, B., (2011), Briefing Paper: Governance on the Clean Development Mechanism (CDM), AEA Technology, ED56638, Issue Number 1, Ref: CLIMA.B.3/ETU/2010/0020r.
- Paris Agreement, (2015), http://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf, (16.03.2017).
- REC Türkiye, Bölgesel Çevre Merkezi, (Mayıs 2015), *A'dan Z'ye İklim Değişikliği Başucu Rehberi*, Yayına Hazırlayanlar: Arif Cem Gündoğan, Et al. Almanya Federal Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği katkılarıyla, Ajanstürk Matbaacılık A.Ş.
- Standardsmap, (2016), The Gold Standard, International Trade Center, http://search.standardsmap.org/assets/media/TheGoldStandard/English/AtAGlance_EN.pdf, (29.03.2016).
- Türkiye Bilimler Akademisi Raporlar Dizisi-TÜBA (2010), *Türkiye Açısından Dünyada İklim Değişikliği*, Sayı: 22, Yeni Reform Matbaacılık, Ankara.
- Yılmaz, S., Yılmaz, G., (2011), Yenilenebilir Enerji vs. Yenilenemeyen Doğa, *Praksis*, Sayı 25, http://emekdogu.org/yenilenebilir_enerji_yenilenemeyen_doga_karbon_ticareti.htm, (17.09.2014).
- Zoren, (2006), Gold Standard Gönüllü Dengeleme Projeleri Proje Tasarım Dokümanları, <http://zoren.com.tr/FILES/RotorElektrilUretimOsmaniyeWindFarm01-V7.pdf>, (30.03.2016).

BİST 100 ENDEKSİNDEKİ FİRMALARIN MİSYON, VİZYON, ÖRGÜTSEL DEĞER VE STRATEJİK AMAÇLARININ İÇERİK ANALİZİ

The Content Analysis of BIST 100 Firms' Mission, Vision, Organizational Values and Purposes

Murat TATLI* & Ferda ÜSTÜN**

Özet

Bu çalışmanın amacı 2017 yılı itibari ile Borsa İstanbul'da işlem gören firmaların misyon, vizyon, örgütsel değer ve stratejik amaçlarına ilişkin ifadeleri içerik analizi yöntemi ile incelemektir. Daha genel bir ifade ile çalışma ülke ekonomisinin nabzını tutan BİST 100 firmalarının açıkladıkları misyon, vizyon, örgütsel değer ve stratejik amaçlarında öne çıkan ve öncelik ifade eden kavramları belirlemektedir. Bu çalışmanın motivasyonunu lider, yönetici, işletme sahibi ve karar organlarına örgütleri için misyon, vizyon, örgütsel değer ve stratejik amaçlar belirlerken yol göstermek, hangi kavramlara odaklanmaları gerektiği konusunda yardımcı olmaktadır. Yine ülkemiz öncü firmalarının faaliyetlerine yol vermelerinde yardımcı olan misyon, vizyon, örgütsel değer ve stratejik amaçlarına ilişkin literatürdeki benzer çalışmalarla kıyaslamalar yaparak zaman içindeki kavramsal değişimleri ortaya koymaktır. Araştırma sonucunda işletmelerin vizyon açıklamalarında liderlik ve yenilikçilikten vazgeçmeden gelişen dünya ekonomisi ve piyasa koşullarında hayatta kalabilmek için küreselleşme ve sürdürülebilirlik kavramlarına öncelik verdikleri tespit edilmiştir. Yine firmaların misyon açıklamalarında sürdürülebilirlik, katma değer yaratma, çevreye duyarlılık, kalite ve liderlik gibi kavramların önemli yere sahip olduğu; firmaların örgütsel çıktılar ve bu çıktıların getirilerine ilişkin amaçsal değerlere ve amaç ifadelerinde ise sürdürülebilirliğe odaklandıkları görülmektedir.

Anahtar

Kelimeler:

Misyon, Vizyon,
Örgütsel Değer ve
Stratejik amaçlar,
BİST 100

JEL Kodu:

M20, M21, L21

Abstract

The purpose of this study is to analyze the statements regarding the mission, vision, organizational values and strategic aims of the companies traded on the Stock Exchange Istanbul by content analysis method as of 2017. More generally, the study identifies concepts that stand out in the mission, vision, organizational values and objectives of BIST 100 companies that hold the pulse of the country's economy. The motivation of this work is to guide the leaders, managers, business owners and decision-making bodies in determining their mission, vision, organizational values and goals for their organizations, and to help them focus on which concepts. Also, our country is to demonstrate conceptual changes over time by making comparisons with similar studies in the literature on mission, vision, organizational values and objectives that helped lead companies to their activities. As a result of research, it has been found that businesses prioritize the concepts of globalization and sustainability in order to survive in the world economy and market conditions that develop without giving up leadership and innovation in vision statements. It is also important to note that companies have important concepts such as sustainability, added value creation, environmental awareness, quality and leadership in mission statements; it is seen that companies focus on organizational outputs and sustainability in terms of objective values and purpose expressions regarding the bring-in of these outputs.

Keywords:

Mission, Vision,
Organizational
Values
and Purpose, BIST
100

JEL Codes:

M20, M21, L21.

* Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi,
murattatli68@yandex.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
ferdakervanci@gmail.com

1. Giriş

Gelişen ve dönüşen dünyada ekonomik ve coğrafi sınırların ortadan kalkması, yaşanan teknolojik gelişmeler ile müşteri istek ve beklentilerindeki değişimler işletmelerin kurumsallaşmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Kurumsallaşma ise işletmeler için vizyon, misyon, örgütsel değer ve stratejik amaçlar belirleme gerekliliğini beraberinde getirmiştir. Değişen rekabet ortamı ve pazar koşullarında işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri kendilerini tam olarak ifade eden ve yansıtan vizyon, misyon, örgütsel değer ve stratejik amaçlar geliştirmeyi önemli kılmaktadır.

Örgütlerin etkinliklerini sürdürebilmeleri, varlıklarını devam ettirebilmeleri ve rekabete ayak uydurabilmeleri global anlamda değer taşıyan misyon, vizyon, örgütsel değer ve stratejik amaçlara sahip olmaları ile mümkün olabilecektir. Örgütlerin eylem ve davranışlarına yön veren ve varlıklarını devam ettirme noktasında katkılar sunan bu kavramlardan örgüt içinde doğru ve etkin şekilde faydalanılabilmesi önemlidir. Çalışanlar, yöneticiler, paydaşlar, hissedarlar ve müşteriler tarafından paylaşılan bir misyon, vizyon, değer ve stratejik amaçlar oluşturulması örgütler için bir yol haritası görevini üstlenecektir.

Bu bağlamda bu çalışmanın amacı ülke ekonomisi üzerinde önemli etki ve gücü sahip BİST 100 işletmelerinin vizyon, misyon, örgütsel değer ve stratejik amaç ifadelerinin incelenerek bu işletmelerin günümüzde hangi kavramlara atıfta bulduklarının belirlenmesidir. Bu sayede ülke ekonomisine katkı sunan ve gelişimleri devam eden diğer işletmelerin kurumsallaşma yolunda bir adım niteliği taşıyan misyon, vizyon, örgütsel değer ve stratejik amaçlarını belirlemeleri konusunda onlara rehberlik edebileceği düşünülmektedir. Yine yapılan literatür taramasında farklı örneklem gruplarının misyon, vizyon ve değerlerini belirlemeye yönelik çalışmalara rastlanmasına rağmen firmaların stratejik amaçlarını belirlemeye yönelik bir çalışmaya rastlanmamış olması çalışmayı önemli ve farklı kılmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

Drucker (1974) misyonu bir örgütün var oluş nedeni olarak tanımlar ve örgütlerin varlık nedenlerini belirlemeye yardımcı olan “işimiz nedir?” sorusuna cevap ararken ortaya çıktığını ifade eder. Örgütlerin misyon ifadelerinin amacı örgüt içindeki çeşitli unsurları ortak bir amaç çerçevesinde birleştirmek, örgüte stratejik bir yön vermek ve kaynakların bu çerçevede kullanılmasını sağlamaktır. Benzer şekilde Ülgen ve Mirze (2007)’de işletmelerin belirleyecekleri varlık nedenlerinin strateji oluşturma sürecinin başlangıç noktası olarak kabul edilebileceğini belirtmektedir. Bunun nedeni stratejiler oluşturulurken ve çeşitli alternatifler arasından seçim yapılırken elimizde bulunan misyonun bize yol gösterecek olmasıdır. Yine misyon işletmenin kuruluş ve var olma nedenini, hangi ürünü nerede ve ne şekilde üreteceğini, iş felsefesini ve işler yürütürken hangi değerlere sahip olunacağını ve diğer işletmelerden hangi alanlarda farklı olunacağını göstermektedir (Ülgen ve Mirze, 2007).

Tüm bu açıklamalar doğrultusunda etkili bir misyonun özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Ülgen ve Mirze, 2007: 178; Alkoç, 2010; Köseoğlu ve Ocak, 2010):

- Örgütlerin uzun vadede ulaşmayı istedikleri bir amacı yansıtmalıdır.
- Örgütün kendine has ve özgün olmalıdır.
- Örgütlerin ortak ve paylaşılan inanç ve değerlerini içinde barındırmalıdır.

- Örgüt tarafından üretim çıktıları ve hizmetlere odaklanmak yerine daha geniş anlamda piyasaya (pazar) odaklanmalıdır.
- Sayısal değerlerle ilgili olmayıp, niteliksel bir yapıya sahip olmalıdır.
- Mevcudu muhafaza etmek yerine hep daha ileriye düşünerek başarıya odaklanmalıdır.
- Örgütün iç çevresine değil dış çevresine yönelik olmalıdır.
- Çalışan, örgüt, tedarikçiler ve müşteriler olarak örgütün bütününe kapsmalıdır.

Vizyon ise örgütün misyonu, amaç ve hedefleri ile değerlerinin bir bileşkesidir (Mirze ve Ülgen, 2007: 183) ve stratejik yönetimin en önemli parçalarından birisidir. Vizyon ortak hedefleri, inançları ifade ederek geleceğin paylaşılmış zihni bir imajı olarak yorumlanmaktadır (Aydoğan, 2004: 37). Yine vizyon temel değerler ve hedefler ekseninde geliştirilen strateji ve pratiklerin biçimlenmesine yardımcı olan ve onlara yön veren bir ifadedir (Cummings ve Daves, 1994: 148-149). Bir vizyona sahip olmak veya bir vizyonu yaratmak, günümüzün rekabetçi ortamında kritik bir öneme sahiptir (El Namaki, 1992: 29). Örgütlerin değişen dünyaya ayak uydurabilme ve küresel rekabet ortamı içerisinde başarılı olabilmeleri değişimi gerektirmektedir. Bu değişim ve gelişimin ön koşulu ise küresel bir vizyon oluşturulması ile mümkün olacaktır (Güzelcik, 1999: 81-82; Akgemci vd., 2008).

Paylaşılan bir vizyon, çalışanlarla örgütün amaçları arasında bir bağ oluşturarak, onlara çalışma şevki vermektedir. Ayrıca paylaşılan vizyon oluşturulması kararların alınması ve uygulanması açısından da örgüte kolaylıklar getirmektedir. Örgüt yapısı daha geniş ve yatay hale geldikçe, kararlar da giderek merkezden uzakta, birimlerde alınmaktadır. Bu durumda net bir vizyon, adeta pusula görevi görmektedir. Vizyon gerektiği gibi hazırlanmış ve uygulamaya konmuşsa, çalışanlar kurallar belli olmadığında, kimse onları denetlemediğinde ve tehdit etmediğinde bile, neye göre ve nasıl karar alacaklarını bilirler. Yöneticiler, örgüt vizyonunu etkili bir biçimde çalışanlara ilettiklerinde iş tatmininin, örgüte bağlılığın, sadakatin, örgüt ruhunun, örgütün değerleri konusundaki bilgi düzeyinin, yaptığı işten gurur duymanın, verimliliğin ve motivasyonun arttığı görülmektedir (Aydemir, 2000: 33).

Çoğu zaman misyon ve vizyon kavramı birbiri ile karıştırılmakta, hatta aynı anlamda kullanılmaktadır. Ancak vizyon, misyondan farklı olarak bir örgütün gelecekte kendini konumlandığı noktayı ifade etmektedir. Doğru şekilde ifade edilmiş bir vizyon bildiriminin şu özellikleri taşıması gerekir (Schermerhorn, 1996; Özdemir, 2000; Özden, 2002; Aytaç, 2003; DPT, 2003; Doğan ve Hatipoğlu, 2009)

- Akılda kalıcıdır,
- İdealisttir, yürekten gelmesi, hissedilmesi gerekir,
- Göze çarpan, ilgi uyandırıcı ve ilham vericidir,
- Özgündür, örgüte aidiyeti belirgindir,
- Olması gerekeni ve ulaşılmak istenen başarıları belirtir,
- Vizyon oluşturma aşamasında müşterilerin, çalışanlarının, tedarikçi vb. dış çevrenin görüşlerini de barındırır.

Değerler, örgütlerin sahip oldukları geleneklerin içerisinde bulunan inançlar ve ahlak ilkeleri (Clayton, 2002: 305–329) olup bireyler tarafından içselleştirilmiş, paylaşılan grup normları olarak ifade edilmektedir (Czinkota, Ronkainen ve Moffett, 2009). Değerler, örgütlerin tanımlanmış ve sınırları belli olan organizasyon yapıları içerisinde devamlılıklarını sağlamaları için çalışanlar, patronlar, yöneticiler, müşteriler ve tedarikçilere tutarlı davranışlar göstermeleri

için yol gösteren kurallar bütünüdür. Buna ek olarak değerler yapılacak işlerin nasıl planlandığını açıklamaktadır. Değerler örgüt içinde hangi davranışların iş etiğine, iş ahlakına uygun olduğunu, davranışlarda ve karar verme sürecinde hangi yöntemlerin kullanılması gerektiğine ışık tutar (Clayton, 2002: 305–329). Hodgkinson’a göre değerlerin en önemli fonksiyonu, çeşitli durumlardaki davranışlara rehberlik eden, kişiye özgü standartlar sağlamalarıdır (Hodgkinson, 2008:142). Bu anlamda örgütlerde değerlerin gücünden olumlu şekilde yararlanabilmek, bireysel ve örgütsel değerler arasında uyum sağlanması ile mümkün olacaktır (Posner ve Schmidt, 1992: 81-82). Çünkü bireysel değerler kişinin amaçlarına ve eylemlerine rehberlik ederken, örgütsel değerler örgütsel amaç, politika ve stratejilere yol göstermektedir (Wiener, 1988).

İşletmenin amaçları ise faaliyetlerinin sonucunda elde etmek istedikleri çıktılardan oluşup, işletmenin yaptığı iş ve faaliyetlerin “niçin” yaptığını, “neyi ve neleri elde etmek” istediğini temsil eder. Bu noktada misyon bir şirketin varoluş nedenini belirlerken, amaçlar vizyonu oluşturan temel adımlardaki beklentilerdir. Hedefler ise daha kesin ve ölçülebilir özellikte olup genelde amaçların nicelik olarak belirtilmiş şeklidir (Ülgen ve Mirze, 2007: 185). Etzioni (1964)’e göre ise amaçlar sosyal ve kişisel yollarla belirlenmiş, hali hazırda bulunan hareketlerin, tepkilerin yönlendirilmesini sağlayan değerlerdir (Ünlü, 2007: 28) ve işletmeler stratejik amaçları ile istediklerini belirli bir dönem içerisinde ve öncelik sırasına göre gerçekleştirirler (Sayar, 2007: 8).

Yani örgütlerin uzun vadede ulaşmak istedikleri konumlara ulaşmalarına stratejik amaçlar önemli ölçüde katkı sağlar. Amaçların özellikleri Ülgen ve Mirze (2007) tarafından Daft’tan aktarıldığı üzere şu şekilde sıralanabilir:

- Amaçlar sonuçları etkileyecek önemli hususları kapsamalıdır.
- Amaçlar gerçekçi ancak örgütsel çıtaı yükseltecek şekilde belirlenmelidir.
- Amaçlar belirgin ve ölçülebilir olmalıdır.
- Amaçlara ulaşmada bir zaman sınırı konmalıdır.

Yukarıda da belirtildiği gibi kurumsal olarak nitelendirilebilecek örgütlerin herkes tarafından benimsenen ve paylaşılan misyon, vizyon, örgütsel değer ve stratejik amaç belirlemeleri ile fark yaratabilecekleri söylenebilir. Araştırmanın sonraki bölümlerinde konuya ilişkin yapılan çalışmalar, belirlenen örneklem çerçevesinde misyon, vizyon, örgütsel değer ve stratejik amaçların incelenmesine ilişkin içerik analizi, araştırma bulguları, sonucu ve önerilerine yer verilecektir.

3. Literatür Taraması

Konuya ilişkin yapılan alan yazın taramasında ülkemiz ekonomisi üzerinde önemli katkılara sahip firmaların misyon, vizyon ve örgütsel değer ifadelerinin içeriğini analize tabi tutan çalışma sayısının azlığı bu çalışmanın motivasyonunu oluşturmaktadır. Konuya ilişkin yapılan çalışmalar ve elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibidir;

Ay ve Koca (2012)’nin “ISO 500 listesindeki firmaların misyon, vizyon ve değerlerinin içerik analizi” çalışmasında şirketlerin misyon açıklamalarında en sık vurgulanan kavramlar; sosyal sorumluluk (92 kez), yenilikçilik (87 kez), kalite (72 kez), ekonomiklik (37 kez), müşteri odaklılıktır (29 kez). Vizyon açıklamalarında ise en çok vurgulanan kavramlar; liderlik (74 kez), yenilikçilik (53 kez), büyüme-gelişme (46 kez) öncülük (26 kez) kavramlarıdır. Araştırmacılar

firmaların değer ifadelerinin analizinde benzer kavramların farklı şekillerde kullanıldığını gözlemlemiştir. Bu nedenle de bahsi geçen kavramları “hümanist”, “amaçsal” ve “davranışsal” olmak üzere üç başlık altında toplamışlardır. İşletmelerin bu değerlerden amaçsal olanları 126, hümanist olanları 120, davranışsal olanları ise 112 kez vurguladıkları araştırma sonuçlarında yer almaktadır.

Erol ve Kambur (2014)’un “Misyon ve vizyon ifadelerine göre Türkiye’nin ilk 100 büyük şirketinin girişimcilik özellikleri” başlıklı çalışmasında misyon ifadelerinde en çok vurgulanan kavramlar; kendine güven (33 kez), yenilikçilik (31 kez), liderlik (23 kez), rekabetçilik (21 kez), yaratıcılıktır (19 kez). Vizyon ifadelerinde vurgulanan kavramlar ise liderlik (39 kez), kendine güven (35 kez), yenilikçilik (19 kez), rekabetçilik (19 kez), yaratıcılık (13 kez) olarak sıralanmaktadır. Araştırmacılar kendine güven, liderlik, yenilikçilik ve rekabetçiliğin Türkiye’nin ilk 100 büyük şirketinin baskın girişimcilik özellikleri olduğu belirtmektedir.

İnce (2015)’nin “Türkiye'nin ikinci 500 büyük şirketinin misyon ve vizyon ifadelerine göre girişimcilik özellikleri” adlı çalışmasında şirketlerin misyon açıklamalarında en sık vurgulanan kavramlar; başarı (165 kez), yenilikçilik (98 kez), rekabetçilik (78 kez), proaktiflik (65 kez), liderlik (59 kez) olmuştur. Vizyon açıklamalarında ise en çok vurgulanan kavramların başarı (132 kez), liderlik (124 kez), yenilikçilik (89 kez), rekabetçilik (83 kez), güçlölük (61 kez) olduğu görölmektedir.

Yukarıda bahsi geçen çalışmalardan Ay ve Koca (2012) misyon, vizyon ve değer; Erol ve Kambur (2014) ve İnci (2015) misyon ve vizyon kavramlarına odaklanmıştır. Bahsi geçen bu araştırmaların dışında vizyon ve misyon ifadelerinde önem arz ettiği düşünülen bir takım kavramların tek tek incelendiği çalışmalara da literatürde rastlamak mümkündür. Örneğin Güney (2015)’in “BİST 100 endeksinde yer alan işletmelerin ‘misyon’ ve ‘vizyon’ bildirimlerinde ‘evre’” adlı çalışmasında bahsi geçen firmaların misyon ifadelerinde "evre" kavramına yer veren işletme sayısının 14; buna karşın vizyon ifadelerinde "evre" kavramına yer veren işletme sayısının 5 olduğunu tespit edilmiştir. Yine Kılıç, Eren ve Gürsoy (2014) 2013’te Fortune Türkiye dergisinde açıklanan ilk 100 işletmenin vizyon ve misyon ifadelerinde örgütsel yenilikçiliğin belirleyicisi olarak kabul edilen öğe ve kavramların varlığını aradıkları araştırmalarında; firmaların, müşteri taleplerini izleyerek ürün ve hizmet yenilikleri yapma odaklı olduklarını, dış bilgi kaynaklarından faydalanma ve kurum içi süreçlerinde yenilik yapma konularında ise yeterli odaklanmaya sahip olmadıklarını tespit etmiştir. Yine Oruç ve Zengin (2015)’in turizm işletmelerinin kurumsal kimliğini yansıtan misyon ve vizyon bildirimlerinde müşteri odaklı bir yaklaşım sergileyip sergilemediklerinin ortaya konmasına yönelik gerçekleştirdikleri çalışmalarında, konaklama işletmelerinin misyon ve vizyon bildirimlerinde müşteri odaklılığı önemli bir ölçüt olarak kullandıkları, müşteriye değer ve önem atfettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Yine Ateş (2016) Türkiye’deki limanların misyon ve vizyon beyanlarının içerik analizinin yanı sıra bu içeriklerdeki verimlilik yaklaşımlarının değerlendirilmesini amaçladığı çalışmasında, bu limanların bölgesel veya küresel bir işletme olarak müşteri memnuniyetini esas alan, çevreye duyarlı, kaynaklarını etkin kullanarak verimli hizmet sunmayı benimsediklerini ifade etmiştir.

Yukarıdaki alışmalar göz önünde bulundurulduğunda BİST 100 firmaları üzerine misyon, vizyon, örgütsel değer ve stratejik amaçları bir bütün olarak ele alan ve inceleyen bir çalışmanın olmayışı bu araştırmayı diğer çalışmalardan farklı kılmaktadır. Yine değişen dünya

ve ekonomik koşullarda bahsi geçen bu büyük, kurumsal firmaların misyon, vizyon ve değer açıklamalarında nasıl bir değişim izlendiğinin belirlenmesi araştırmayı önemli kılmaktadır.

3.1. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini 2017 yılı itibari ile Borsa İstanbul’da işlem gören 511 firma oluşturmaktadır (www.kap.gov.tr). Araştırmanın örneklemini ise BİST 100 (n=100) işletmeleri oluşturmaktadır. Araştırma için BİST 100 firmalarının seçilme nedeni, bu firmaların gelişmişlik düzeyleri itibari ile daha kurumsal bir yapıya sahip olmaları ve bu kurumsal yapının gerekleri olan herkes tarafından paylaşılan misyon, vizyon, örgütsel değer ve stratejik amaçlara sahip olduğu düşüncesidir. Bu kurumsal işletmelerin dünya ekonomik sistemine ayak uydurmak ve bunu sürdürülebilir kılmak için nasıl bir bakış açısına sahip olduğunu belirlemenin daha mümkün olacağı düşünülmektedir. Araştırmada nitel bir yöntem olan içerik analizinin kullanılacak olması araştırma örnekleminin kısıtlanmasını gerektirmiştir. Nitel araştırmalarda örnekleme derinlemesine incelemenin içinde barındırdığı bu güçlüğü aşmak adına örneklem küçük tutulmuştur. Yine evren içinde araştırma amaçları doğrultusunda kullanılacak uygun veri elde edilebilen firmaların 7 tanesinin misyon, 6 tanesinin vizyon, 14 tanesinin değerler, 36 tanesinin stratejik amaçları araştırma kapsamında incelenmiştir.

3.2. Veri Analiz Yöntemi

Araştırma amaçları doğrultusunda ilgili firmaların faaliyet raporları ve web sayfaları yardımı ile misyon vizyon, örgütsel değer ve stratejik amaçlarına ilişkin elde edilen ifadeler nitel içerik analizi yardımı ile incelenmiştir. Örgütlerin kurumsallaşma becerilerinin bir yansıması olarak da görülen bu ifadeler özel bir çaba ve emek sonucunda hazırlanmış ciddi çalışmaların bir ürünüdür. Graneheim ve Lundman (2004)’ın da belirttiği gibi misyon, vizyon, örgütsel değer ve stratejik amaç ifadeleri nitel içerik analizi yardımı ile yorum ve tanımlanmaya değer mesajlar içermektedir. Belirtilen yöntem çerçevesinde ve belirlenen örneklem kapsamında firmaların misyon, vizyon, örgütsel değer ve stratejik amaçlarında yer alan ifadeler, anlam birimlerine bölünmüş ve metinlerdeki açık ve gizli içerikler analiz edilmeye çalışılmıştır. Firmaların faaliyet raporları ve web sayfalarında açıklamış oldukları misyon, vizyon, değer ve stratejik amaç ifadelerine ulaşılmış ve bu ifadeler uygun bir bilgisayar programı aracılığı ile listelenmiştir.

Yine firmaların örgütsel değerine ilişkin ifadeler Ay ve Koca (2012: 207)’nın çalışmasında da yaptığı gibi amaçsal, davranışsal ve hümanist olarak gruplandırılarak analiz edilmiştir. Amaçsal değerler, şirketlerin üretim süreçleriyle, bu süreçlerin sonucunda kısa ve uzun vadeli getirileri ile ilgili kavramlardan oluşmaktadır. İşletmelerin elde ettiği çıktılar, çıktılarının elde edildiği üretim aşamaları, bunların işletmeye kısa veya uzun vadede getirileri ile ilgili edinimlerini ve firmaların kısa, orta ve uzun vadede ulaşabilecek değerlerini vurgulayan ifadeler amaçsal değerleri oluşturmaktadır. Sürdürülebilirlik, yenilikçilik, liderlik, kalite, mükemmeliyetçilik, ekip ruhu, iş birliği, teknoloji, sürekli gelişim, takım çalışması, ar-ge ve verimlilik bu değerler arasında sayılabilir. Davranışsal değerler işletmelerin etik ve ahlaki yönlerine vurgu yapan kavramlardan oluşmaktadır. Çevreye duyarlılık, sosyal sorumluluk, dürüstlük, iş ahlakı, güvenilirlik, şeffaflık, hesap verilebilirlik ve toplumsal duyarlılık davranışsal değerler arasında sayılabilir. Hümanist değerler ise insan odaklı kavramlardan oluşmaktadır. İnsan kaynakları politikası, iş sağlığı ve güvenliği, yaratıcılık, müşteri odaklılık, kariyer, alçak gönüllülük, eğitim, müşteri memnuniyeti ve saygı bu değerler arasında sayılabilir.

4. Bulgular

Araştırma kapsamında 2017 yılı itibari ile BİST 100’de işlem gören firmaların misyon, vizyon, örgütsel değer ve stratejik amaç ifadeleri içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. BİST 100 listesinde yer alan firmalara ait misyon ifadelerinde kullanılan kavramlar ve vurgulanma sıklıkları Tablo 1’de yer almaktadır. Tablo 1 incelendiğinde firmaların misyon ifadelerinde kendisine yer bulan öncelikli kavramın 33 tekrar ile “Katma Değer Yaratma” olduğu tespit edilmiştir. Yine bu kavramı 25 tekrar ile “Sürdürülebilirlik”; 18 tekrar ile “Kalite” takip etmektedir. Ekonomik sistem içinde önemli yere sahip bu firmaların “evreye Duyarlılık” ifadesini 16 kez; “Liderlik” ifadesinin ise 15 kez tekrar ettiği bulgulanmıştır.

Tablo 1: BİST 100 Firmalarının Misyon Açıklamalarında En Sık Vurgulanan Kavramlar

Sıra	Kavram	Vurgu sayısı
1	Katma Değer Yaratma	33
2	Sürdürülebilirlik	25
3	Kalite	18
4	evreye Duyarlılık	16
5	Liderlik	15
6	Büyüme	12
7	Müşteri Odaklılık	12
8	Yenilikçilik	12
9	Güvenirlilik	11
10	Teknoloji	10

İşletmelerin bir hedefe odaklanması ve bu hedef doğrultusunda neler yapılması gerektiğine ilişkin rehberlik görevi gören vizyon açıklamaları ve bu açıklamalarda en sık vurgulanan ifadeler Tablo 2’de yer almaktadır. Tablo 2 incelendiğinde Bist-100 listesinde yer alan firmaların vizyon açıklamalarında ilk üç ifadeyi 49 tekrar ile “Liderlik”, 20 tekrar ile “Küreselleşme”, 18 tekrar ile “Sürdürülebilirlik” oluşturmaktadır. Yapılan içerik analizine göre sürdürülebilirlik ile önemli bir bağı olan “Yenilikçilik” ve “Katma Değer Yaratma” ifadelerinin 15 ve 13 tekrar ile dört ve beşinci sırada yer aldığı araştırmanın diğer bulgularını oluşturmaktadır.

Tablo 2: BİST 100 Firmalarının Vizyon Açıklamalarında En Sık Vurgulanan Kavramlar

Sıra	Kavram	Vurgu Sayısı
1	Liderlik	49
2	Küreselleşme	20
3	Sürdürülebilirlik	18
4	Yenilikçilik	15
5	Katma Değer Yaratma	13
6	Markalaşma	12
7	Büyüme	9
8	Güvenirlilik	6
9	Kalite	6
10	Farklılaşma	6

Yine araştırma amaçları doğrultusunda BİST 100 firmalarının örgütsel değer ifadelerinde yer alan kavramlar ve vurgulanma sıklıkları aşağıda incelenmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi

birbirlerine benzeyen ifadelerin farklı şekillerde ifade edilmeleri bu çalışmada da değere ilişkin kavramların Ay ve Koca (2012)’nin çalışmasındaki gibi birleştirilerek “Davranışsal”, “Hümanist” ve “Amaçsal” olarak üç grupta incelenmesine temel oluşturmuştur. Buna göre firmaların örgütsel değerlerine ilişkin açıklamalarında yer alan ifadelerin kavram gruplarına göre vurgu sayıları Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3: BİST 100 Firmalarının Örgütsel Değerlerine İlişkin Açıklamalarında En Sık Vurgulanan Kavramların Toplamı

Sıra	Kavram Grubu	Vurgu Sayısı
1	Amaçsal Değerler	126
2	Davranışsal Değerler	117
3	Hümanist Değerler	70

Tablo 3 incelendiğinde değer ifadelerinde 126 kez vurgulanan “Amaçsal” değerler BIST-100 listesindeki şirketlerin en sık tekrarladığı değer grubu olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci sırada 117 vurguya sahip “Davranışsal” değer grubu ve 70 vurgu ile üçüncü sırada “Hümanist” değer grubu yer almaktadır.

Yukarıda belirtilen değer grupları, bu gurupları oluşturan ifadeler ve vurgulanma sıklıkları Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4: BİST 100 Firmalarının Değer Açıklamalarında En Sık Vurgulanan Kavramlar ve Yer Aldığı Kavram Grubu

Sıra	Değer	Vurgu sayısı	Kavram Grubu	Sıra	Değer	Vurgu sayısı	Kavram Grubu
1	Çevreye Duyarlılık	23	Davranışsal	16	İnsan Kaynakları Politikası	9	Hümanist
2	Sosyal Sorumluluk	23	Davranışsal	17	İş Sağlığı ve Güvenliği	9	Hümanist
3	Sürdürülebilirlik	21	Amaçsal	18	Liderlik	8	Amaçsal
4	Yenilikçilik	22	Amaçsal	19	Hesap Verilebilirlik	5	Davranışsal
5	Müşteri Odaklılık	19	Hümanist	20	Mükemmeliyetçilik	5	Amaçsal
6	Dürüstlük	19	Davranışsal	21	Ekip Ruhu	5	Amaçsal
7	Kalite	19	Amaçsal	22	İş Birliği	4	Amaçsal
8	İş Ahlakı	17	Davranışsal	23	Yaratıcılık	4	Hümanist
9	Verimlilik	15	Amaçsal	24	Toplumsal Duyarlılık	4	Davranışsal
10	Güvenilirlik	15	Davranışsal	25	Teknoloji	4	Amaçsal
11	Şeffaflık	11	Davranışsal	26	Ar-ge	3	Amaçsal
12	Müşteri Memnuiyeti	11	Hümanist	27	Kariyer	2	Hümanist
13	Saygı	10	Hümanist	28	Alçak Gönüllülük	2	Hümanist
14	Sürekli Gelişim	10	Amaçsal	29	Eğitim	2	Hümanist
15	Takım Çalışması	10	Amaçsal	30	Azim	2	Hümanist

Tablo 4 incelendiğinde davranışsal değer grubu içinde değerlendirilen “Çevreye Duyarlılık” ve “Sosyal Sorumluluk” 23 tekrar ile ilk sırada bulunmaktadır. Amaçsal değer kavramları olan “Sürdürülebilirlik” ve “Yenilikçilik” 21 ve 22 tekrar ile üçüncü ve dördüncü sırada yer almaktadır. Beşinci sırada ise 19 tekrar ile hümanist değer grubu kavramlarından

“Müşteri Odaklılık” ın yer aldığı tespit edilmiştir. Yine yukarıdaki ilk beş kavram dışında davranışsal değer grubu içinde dürüstlük, iş ahlakı, güvenilirlik, şeffaflık, hesap verilebilirlik, toplumsal duyarlılık; amaçsal değer grubu içinde kalite, verimlilik, sürekli gelişim, takım çalışması, mükemmeliyetçilik, ekip ruhu, iş birliği, teknoloji ve ar-ge; hümanist değer grubu içinde ise müşteri memnuniyeti, saygı, yaratıcılık, kariyer, alçak gönüllülük, eğitim ve azmin sırası ile en sık vurgulanan kavramlar olduğu bulgulanmıştır.

Firmaların stratejik açıklamalarında yer alan ifadeler ve bu ifadelerin vurgulanma sıklıkları Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5: BİST 100 Firmalarının Stratejik Amaçlarını İçeren Açıklamalarında En Sık Vurgulanan Kavramlar ve Toplamları

Sıra	Kavramlar	Vurgu sayısı	Sıra	Kavramlar	Vurgu sayısı
1	Sürdürülebilirlik	21	11	Etkinlik	7
2	Müşteri Odaklılık	17	12	Sürekli Gelişim	7
3	Kalite	15	13	Yenilikçilik	6
4	Verimlilik	15	14	Güvenilirlik	4
5	Dengeli Büyüme	14	15	Markalaşma	4
6	Liderlik	13	16	Süreklilik	4
7	Çevreye Duyarlılık Olmak	11	17	Rekabetçi Üstünlük Sağlamak	4
8	Çağdaş Teknoloji	8	18	Saygınlık	3
9	Karlılık	8	19	Toplumsal Fayda	3
10	İş Sağlığı ve Güvenliği	8	20	Farklılık Yaratmak	3

Tablo 7 incelendiğinde Bist-100 firmalarının stratejik amaç ifadelerinde en çok vurgulanan kavramın 21 tekrar ile “Sürdürülebilirlik”; İkinci sırada 17 tekrar ile “Müşteri Odaklılık”; üçüncü sırada ise 15 tekrar ile “Kalite” olduğu görülmektedir. Bu kavramları sırasıyla “Verimlilik”, “Dengeli Büyüme”, Liderlik” ve “Çevreye Duyarlı Olmak”, “Çağdaş Teknoloji”, “Karlılık” ve “İş Sağlığı ve Güvenliği” kavramlarının takip ettiği tespit edilmiştir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada Bist-100 listesinde yer alan firmaların web sitelerinde ve faaliyet raporlarında beyan ettikleri misyon, vizyon, örgütsel değer ve stratejik amaçları içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Bu sayede ekonominin bel kemiğini oluşturan bu firmaların çağın gereklerine uygun olarak misyon, vizyon, değer ve stratejik amaçlarında yer verdikleri ve önen attıkları kavramların belirlenmesi amaçlanmıştır.

Analiz sonuçlarına göre Bist-100 firmalarının misyon açıklamalarında en fazla vurgu yaptıkları kavramın “Katma Değer Yaratma” olduğu söylenebilir. Yine bu kavramı sırasıyla “Sürdürülebilirlik” ve “Kalite”, “Çevreye Duyarlılık” ve “Liderlik” kavramları izlemektedir. Firmaların misyon açıklamalarında 2012’den günümüze çeşitli değişimler yaşandığı söylenebilir. Örneğin Ay ve Koca (2012)’nin İstanbul Sanayi Odasının ilk 500 listesinde yer alan firmalar üzerine gerçekleştirdikleri çalışmada firmaların misyon açıklamalarında en çok vurgulanan ilk üç kavramın “Sosyal Sorumluluk”, “Yenilikçilik” ve “Kalite” olduğunu tespit etmişlerdir. Yine Erol ve Kambur (2014)’un Türkiye’nin ilk 100 büyük şirketi üzerine yaptığı araştırmada “Kendine Güven”, “Yenilikçilik” ve “Liderlik” kavramlarının ön planda olduğu; İnci (2015) tarafından yapılan günümüze en yakın çalışmada sıralamanın “Başarı”, “Yenilik” ve

“Rekabet” olarak değiştiği görülmektedir. Burada dikkat çeken hususlardan ilki Ay ve Koca (2012)’nin çalışmasında en yüksek vurguya sahip olan “Sosyal Sorumluluk” kavramının daha sonraki yıllarda Erol ve Kambur (2014) ve İnci (2015) tarafından yapılan çalışmalarda yerini “Kendine Güven” ve “Başarı” gibi kavramlara bırakmış olmasıdır. Farklı çalışma gruplarının misyon ifadelerinde içsel motivasyon kaynakları olarak değerlendirebileceğimiz başarı ve kendine güven kavramlarının bu çalışmada “Katma Değer Yaratma” ile yer değiştirdiği görülmektedir. Katma değer yalnızca üretimin etkenliğini yansıtmaz, aynı zamanda firmanın yarattığı ek refahın da ölçüsüdür. Yani katma değer ayrıca etkililiği ve kaliteyi de ölçer. Yine katma değer yaratma sosyal sorumluluğu içine alan bir kavram olarak değerlendirilebilir. Değişen müşteri istek ve beklentilerine paralel olarak bu ifadenin misyon açıklamalarında daha çok vurgulandığı düşünülebilir. Yine unutulmamalıdır ki bu farklılığa araştırma gruplarının ve örneklem sayısının farklılığı neden olmuş olabilir. Ancak bahsi geçen tüm çalışma gruplarının belirli bir kurumsallaşma seviyesinde olduğu düşüncesi bu karşılaştırma ve yorumlamayı uygun kılmaktadır.

Araştırma sonuçları vizyon bağlamında incelendiğinde bu firmaların sıklıkla “Liderlik”, “Küreselleşme”, “Sürdürülebilirlik”, “Yenilikçilik” ve “Katma Değer Yaratma” kavramlarına vurgu yaptıkları tespit edilmiştir. Araştırmanın bu sonucunun Ay ve Koca (2012) ve Erol ve Kambur (2014)’un çalışmaları ile paralellik gösterdiği söylenebilir. “Liderlik” kavramının İnci (2015)’nin çalışmasında da ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Bu anlamda firmaların pazarda öncü olmaya ilişkin çabalarının halen önemini koruduğu söylenebilir. Bununla birlikte bahsi geçen çalışmalarda ilk beşte olmamasına rağmen “Küreselleşme” ifadesinin bu çalışmada ikinci sırada yer aldığı tespit edilmiştir. Ekonomik ve coğrafi sınırların ortadan kalktığı günümüz küresel dünyasında işletmelerin bu değişime ayak uydurmaya ilişkin çabalarının vizyon ifadelerine yansımış olduğu düşünülmektedir. Buna paralel olarak “Sürdürülebilirlik” kavramının vizyon ifadelerinde kendisine yer bulduğu da araştırmanın bir diğer farklı sonucunu oluşturmaktadır. İşletmelerin varlıklarını koruma ve sürdürmeye ilişkin algılarının küreselleşme ile bütünleşmiş olabileceği söylenebilir. Bu noktada “Liderlik”, “Küreselleşme” ve “Sürdürülebilirlik” kavramlarının birlikte ve sıklıkla ifade edilmiş olması mümkün görülmektedir. Yine tüm çalışmalarda ilk beş ifade içerisinde yer alan “Yenilikçilik” varlığını sürdürdüğü ve dördüncü sırada yer aldığı söylenebilir. Zira değişen müşteri istek ve beklentilerini karşılamaya çalışan örgütlerin yenilik, farklılık ve özgünlük ifade eden mal ve hizmetlere ulaşma isteğinin örgütleri yenilik politikalarına yönlendirmesi normaldir.

Araştırma sonuçlarına göre BİST 100 işletmelerinin değer vurgularında amaçsal değerlerin, davranışsal ve hümanist değerlere göre daha fazla vurgulandığı tespit edilmiştir. Örgütlerin amaçları doğrultusunda üretim süreç ve çıktılarına yönelik vurguları içeren ve genel itibari ile “Sürdürülebilirlik”, “Yenilikçilik”, “Kalite”, “Verimlilik”, “Ekip Ruhu”, “İşbirliği”, “Teknoloji” ve “Ar-Ge” gibi amaçlara ulaşmayı kolaylaştıracak kavramların daha yoğun şekilde vurgulandığı söylenebilir. Firmaların amaçsal değerleri içerisinde kendisine yer bulan ilk beş ifade “Sürdürülebilirlik”, “Yenilikçilik”, “Kalite”, “Verimlilik” ve “Sürekli Gelişim”dir. Araştırma sonuçlarına göre en çok vurgulanan ikinci değer grubu “Duyarlılık”, “Sosyal Sorumluluk”, “Etik”, “Ahlak”, “Dürüstlük” ve “Güven” gibi kavramları içinde barındıran davranışsal değerlerdir. Buna göre Bist-100 firmalarının sırasıyla “Çevreye Duyarlılık”, “Sosyal Sorumluluk”, “Dürüstlük”, “İş Ahlakı” ve “Güvenirliliğe” ilişkin kavramlara önem atfettiği söylenebilir. Son olarak firmaların insan odaklı yaklaşımlarını içeren hümanist değerleri sırası ile “Müşteri Odaklılık”, “Müşteri Memnuniyeti”, “Saygı”, “Yaratıcılık” ve “Kariyer”

kavramlarından oluşmaktadır. Ay ve Koca (2012)'nin çalışmasındaki değerler sıralaması amaçsal, hümanist, davranışsal iken; bu çalışmada amaçsal değerlerin yerini koruduğu ancak davranışsal değerlerin hümanist değerlerden daha çok vurgulandığı grlmektedir. Araştırmanın bu farklı sonucuna göre değişen sosyal ve ekonomik konjonktürde firmaların örgütsel çıktılar üzerinde doğrudan etkiye sahip olmayan ancak uzun vadede örgüt amaç ve hedeflerinin gerçekleştirilmesine büyük katkılar sağlayan çevreye duyarlı işletmecilik anlayışı, etik ve ahlaki davranışlar ile dürüstlüğü esas alan değerlere daha fazla önem verdikleri söylenebilir.

BİST 100 firmalarının stratejik amaç ifadelerinin analizine ilişkin sonuçlara göre en çok vurgulanan kavramların sırası ile ‘‘Sürdürülebilirlik’’, ‘‘Müşteri Odaklılık’’, ‘‘Kalite’’ ‘‘Verimlilik’’ ve ‘‘Dengeli Büyüme’’ olduğu grlmektedir. Yine kavramları ‘‘liderlik’’, ‘‘evreye Duyarlılık’’, ‘‘ağdaş Teknoloji’’, ‘‘Karlılık’’ ve ‘‘İş Sağlığı ve Güvenliği’’ takip etmektedir. Örgütlerin temel amaçlarından biri olan sürdürülebilirliğin sağlanması ve korunmasında büyük önem arz eden müşteri odaklılık, kalite ve verimlilik gibi kavramların birbirini destekler nitelikte ve birbiri ile bağlantılı olduğu bilinmektedir. Bu noktada örgütlerin nihai amaç ve hedeflerine ulaşmalarında bir yol haritası teşkil eden stratejik amaçlarının sürdürülebilirlik ile başlayıp müşteri odaklılık, kalite, verimlilik, dengeli büyüme, çevreye duyarlılık vb. gibi kavramlarla devam etmesi şaştırtıcı bir sonuç değildir. Ancak daha önce yapılan çalışmalarda stratejik amaçlara ilişkin bir değerlendirme yapılmamış olması bu sonuçların karşılaştırılma imkanını ortadan kaldırmaktadır.

Genel bir değerlendirme yapıldığında firmaların liderlik, küreselleşme, sürdürülebilirlik ve yenilikçilik gibi kavramların öncülüğünde, gelişen dünya ekonomisi ve piyasa koşullarında hayatta kalabilmek, rakipleri ile mücadele edebilmek hatta onlara üstün gelebilmek adına müşterileri, çalışanları, paydaşları ve toplum için katma değer yaratmaya devam etmelidir. Kaliteden ödün vermeden evre ve topluma duyarlı bir işletmecilik anlayışı ile bezenmiş bir değerler sisteminin örgütlerin amaçlarına ulaşmasında büyük katkılar sağlayacağı söylenebilir. Örgütün tüm çevresi, toplum ve çalışanları tarafından paylaşılan bir değerler sisteminin oluşturulması ile stratejik amaç ve hedeflerin de daha kolay hayata geçirilebileceği bilinmektedir. Bu bütüncül yaklaşım ile örgütlerin gaye hayal diye ifade edebileceğimiz ulaşmak istedikleri yere yani vizyona daha çabuk ve sistemli bir şekilde ulaşabilecekleri söylenebilir.

Yine yapılan araştırma sırasında işletmelerin vizyon, misyon, örgütsel değer ve stratejik amaç ifadelerinin bazen çok kısa bazen de sayfalarca olduğu grlmştr. Bu anlamda kavramların yarattığı karmaşıklığı ortadan kaldıracılabilmek adına standart bir yapı oluşturulabileceği, ya da bu çalışmaların uzman kişiler tarafından yapılmasının daha sağlıklı olacağı araştırma nerileri arasında yer almaktadır. Bu alışma ülkemiz ekonomisinde önemli bir yere sahip işletmelerin misyon, vizyon, örgütsel değer ve stratejik amaçlarında önemli bulunduğu kavramların belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Bu noktada büyümeye devam eden kkk ve orta ölçekli işletmelerin benzer çabalarında nasıl bir yol izlemeleri gerektiğine ilişkin bakış açısı sunan bu çalışmanın yönetici ve uygulayıcılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Değişen ve dönüşen dünya ekonomik sisteminde başarılı işletmelerin faaliyetlerine yol gösteren vizyon, misyon, değer ve stratejik amaçlara ilişkin güncel değerlendirmelerin önem taşıdığı aşıkardır. Bu noktada bu çalışma ile geçmiş ve günümüz arasında nasıl bir değişim seyri izlendiğini görmek mümkün olmaktadır. Yine alışma sonuçlarının belirtilen örneklem için geçerli olduğunu belirterek yapılacak yeni çalışmaların sektörel kıyaslamaya olanak sunmasının değer yaratacağı düşünülmektedir. Her çalışmada olduğu gibi bu araştırmanın da çeşitli kısıtları

bulunmaktadır. Bu çalışmanın kısıtları verilerin işletmelerin internet siteleri ve faaliyet raporlarından toplanırken firmaların bazı verileri isteyerek ya da istemeyerek yayınlamamış olmaları ve gizlilik vb. nedenlerle ulaşılabilirliğinin engellenmesidir.

Kaynakça

- Akgemci, T. (2008). *Stratejik Yönetim*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Alkoç, G. P. (2010). Misyon ve Vizyon İfadelerinin İşletme Stratejisindeki Yeri ve İşletme Performansı Üzerindeki Etkileri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Ateş, A. (2016). Türkiye'deki Limanların İnternet Sitelerinde Yer Alan Misyon ve Vizyon Beyanlarının Verimlilik Odaklı İçerik Analizi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (34).
- Ay, Ü. ve Koca, A. İ. (2012). ISO 500 Listesindeki İşletmelerin Misyon, Vizyon ve Değerlerinin İçerik Analizi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4 (2).
- Aydemir, N. (2000). Öğrenen Organizasyonların Oluşturulmasında Vizyon Paylaşımı. *İktisat, İşletme, Finans Dergisi*. 15 (168): 27-34.
- Aydoğan, E. (2004). *Toplam Kalite Yönetimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aytaç, T. (2003). Okul Vizyonu nedir? Nasıl geliştirilir? *Yönetimde Çağdaş Yaklaşımlar*. Ankara: Anı Yayınları.
- Clayton, S. (2002). *Takımınızın Yeteneklerini Geliştirmede Strateji Geliştirme* (Çeviren: M. Zaman). İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Cummings, S. ve Daves, J. (1994). Vision, Mission, Fusio. *Long Range Planning*. 7 (6): 147-150.
- Czinkota, M. R., Ronkainen, I. A. ve Moffett, M. H. (2009). *International Business*. Wiley: European Business Edition.
- Doğan, S. ve Hatipoğlu, C. (2009). Küçük ve Orta Boy İşletmelerde Vizyon Açıklamasının İşletmenin Performansına Etkisine İlişkin Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2): 81-99.
- DPT (2003). Kamu Kuruluşları İçin Stratejik Planlama Kılavuzu, Dpt, Ankara.
- Drucker, P. (1974). *Management Tasks Responsibilities and Practices*. New York: Harper and Row.
- El Namaki, M. S. S. (1992). Creating A Corporate Vision, Long Range Planning. 25 (6): 25-29.
- Erol, Y. ve Kanbur, E. (2014). Misyon ve Vizyon İfadelerine Göre Türkiye'nin İlk 100 Büyük Şirketinin Girişimcilik Özellikleri. *Business and Economics Research Journal*, 5(3): 149.
- Graneheim, U. H., ve Lundman, B. (2004). Qualitative Content Analysis in Nursing Research: Concepts, Procedures and Measures to Achieve Trust Worthiness. *Nurse Education Today*, 24 (2): 105-112.
- Güney, C. (2015). BİST 100 Endeksinde Yer Alan İşletmelerin "Misyon" ve "Vizyon" Bildirimlerinde "Çevre". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 3 (12): 349-356.
- Güzelcik, E. (1999). *Küreselleşme ve İşletmelerde Değişen Kurum İmajı*. (1. Baskı). İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Hodgkinson, C. (2008). *Yönetim Felsefesi, Örgütsel Yaşamda Değerler ve Motivasyon*. (Çev: İ. Anıl, B. Doğan). İstanbul: Beta Yayım.
- İnce, A. R. (2015). Türkiye'nin İkinci 500 Büyük Şirketinin Misyon ve Vizyon İfadelerine Göre Girişimcilik Özellikleri. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (2): 143-155.
- Kılıç, A., Eren, H., ve Gürsoy, A. (2014). Yenilikçilik Faktörlerinin Örgütlerin Vizyon ve Misyon İfadelerindeki Varlığı; Fortune Türkiye İlk 100 Firma Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 6 (4): 36-68.
- Köseoğlu, M. A.ve Ocak, S. (2010). Misyon İfadelerinde Kullanılan Ögeler İşletmelerin Mülkiyet Yapısına Göre Değişir Mi?: Özel ve Kamu Hastaneleri Üzerine Bir Araştırma. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 13 (1): 63-82.
- Oruç, M. C. ve Zengin, B. (2015). Misyon Vizyon Bildirilerinin Müşteri Odaklılık Yönünden Değerlendirilmesi: 5 Yıldızlı Konaklama İşletmeleri Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9: 31-49.
- Özdemir, S. (2000). *Eğitimde Örgütsel Yenileşme*. Ankara: Pegem A.
- Özden, Y. (2002). *Eğitimde Yeni Değerler*. Ankara: Pegem A.

- Posner, B. Z. ve Schmidt, W. H. (1992). Values And The American Manager: An Update Updated. *California Management Review*, 34: 80-94.
- Sayar, H. (2007). *Stratejik Planlama*. Ankara: Genç Çevreciler Eğitim Programı.
- Schermerhorn, J. R. (1996). *Management*. New York: John Wiley.
- Ülgen, H. ve Mirze, S. K. (2007). *İşletmelerde Stratejik Yönetim* (4. Baskı). İstanbul: Arıkan.
- Ünlü, O. (2007). Kamuda Stratejik Planlama Dönemi: Belediyelerce Hazırlanmış Stratejik Plan Örnekleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Wiener, Y. (1988). Forms of Values Systems: A Focus on Organizational Effectiveness and Cultural Change And Maintenance. *Academy of Management Review*, 13: 534-545.
- <https://www.kap.org.tr/tr/bist-sirketler> Erişim Tarihi:23.11.2017

ARAP BİRLİĞİNİ DOĞURAN TEMEL İDEOLOJİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ*

A Review about the Basic Ideology Causing the Arab League: The Arab Nationalism

Halil Uğur AY**

Özet

Arap Birliğı'nin kuruluşunun izleri 19. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçilik akımına kadar götürülebilmektedir. Fransız Devrimi'nin doğurduğu yeni fikirler Napolyon'un 1798-1801 yılları arasında gerçekleşen geçici Mısır işgali ile Osmanlı Devleti'nin Arap vilayetlerinde yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Sonrasında Mısır'dan Fransız güçlerinin çekilmelerine karşın Mehmet Ali Paşa yönetiminde girişilen reform hareketleri sonucunda Batılı fikirler etkinliğini artırmıştır. Aynı zamanda Osmanlı'nın Arap vilayetleri ile Batılı devletler arasında artan ticari ilişkiler ve misyoner eğitim faaliyetleri sonucunda bölgede Arap dili ve tarihine dair bilinçlenme artmaya başlamıştır. Bu şekilde bağımsız bir Arap krallığı hayaline kapılan Arap milliyetçileri Osmanlı Devleti'ne isyan etmiş ve Birinci Dünya Savaşı sonunda İngiliz ve Fransız sömürgecilik yönetimleri altında kalarak büyük bir pişmanlık içerisinde düşmüşlerdir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batılı sömürgeci güçlerin maliyetli Arap topraklarından tedrici çekilmeleri sonucunda bir dizi bağımsız Arap devleti ortaya çıkmıştır. Dönem itibarıyla derin anlaşmazlıklara sahip olan bu Arap devletleri tek bir devlet kurmak yerine uluslararası bir örgüt çatısı altında bütünleşme yanlısı olmuşlardır. Bu makalede Arap Birliğı'nin kuruluşu 19. yüzyılda gelişen Arap milliyetçiliğine dayandığı ön kabulü üzerinden tarihsel veriler ışığında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler:
Arap Birliğı, Arap
Milliyetçiliğı, Arap
Kimliğı, Misyonerlik

JEL Kodları:
F50, F53, N45

Abstract

The markings of the foundation of the Arab League can be traced back to the idea of nationalism that emerged in the 19th century. The new ideas emerged from the French Revolution began to spread in the Arab provinces of the Ottoman Empire with the temporary Napoleon occupation of Egypt, 1798-1801. Then, although the French forces withdrew from Egypt, the effectiveness of Western ideas increased as a result of reforms led by Mehmet Ali Pasha. At the same time, consciousness about the Arabic language and history in the region begun to increase by carrying out the missionary education activities and increasing commercial relations between the Ottoman Arab provinces and the Western states. In this way, the Arab nationalists, who dreamed of an independent Arab kingdom, rebelled against the Ottoman Empire. And at the end of World War I, Arab nationalists regretted that they came under British and French colonial rule. After World War II, a number of independent Arab states emerged as a result of the gradual withdrawal of Western colonial powers from costly Arab lands. At that time these Arab states, which had profound disagreements with each other, became pro-integration under an international organization rather than a single state. In this article, the foundation of Arab League will be examined in the light of historical datas over the presumption that this organization is based on Arab nationalism which developed in the 19th century.

Key Words:
Arab League, Arab
Nationalism, Arab
Identity, Missionary

JEL Codes:
F50, F53, N45

* Bu makale, "1945-2016 Döneminde Arap Birliğı ve Etkinlik Mücadelesi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Gazi Üniversitesi, SBE, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, haliluguray@outlook.com

1. Giriş

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti idaresi altında bulunan Arap vilayetleri Batılı devletlerle gerçekleşen ticari ilişkilerini artırmaya başlamışlardır. Bu dönemde Suriye vilayeti; düşünsel, kültürel ve ticari ilişkileriyle Batılı devletler ve Arap coğrafyası arasında önemli bir köprü vazifesi görmektedir. Söz konusu ilişkiler yoluyla başta milliyetçilik olmak üzere demokrasi ve özgürlük gibi Batılı fikirler bölgede yayılma imkânı elde etmiştir (Günay, 1995: 87).

Ticari ilişkilerin yanında merkezileştirme politikalarıyla gelişen modern bir idare ve hukuk sistemi, teknolojik yenilikler sonucunda daha hızlı iletişim araçlarının kullanımı ve Batı nüfuzunun sürekli genişlemesi Osmanlı Arap vilayetlerindeki tüm topluluklar ve sınıflar üzerinde etkili olmuştur (Khoury, 2003: 67-68). Öyle ki Arap milliyetçiliği Batı'yı hem örnek alan hem de ona meydan okuyan eski seçkinler ve yeni toplumsal güçler tarafından ifade edilen bir kimliği temsil etmeye başlamaktadır (Khalidi, 1991: 1364-1365). Bu doğrultuda geçici Batı (Fransız) işgaline karşın Mehmet Ali Paşa, standartları Batılı uluslar tarafından konulmuş gelişmelere kayıtsız kalmayarak idaresi altındaki Mısır'da matbaanın kullanımı, yabancı ülkelere öğrenci gönderimi, ordunun ve eğitimin modernleştirilmesi, bürokratik devletin inşası gibi reform hareketleri yürütmüştür (Marsot, 2007: 55-59). Reformlar sonucunda Süveyş'in batısında Batılı düşüncelerle beraber Arap dili ve kültürüne dair uyanış oluşmaya başlamıştır.

19. yüzyılda Batı etkisi altında dil ve tarih bilincinin uyandırılması ile beraber temelleri atılan Arap milliyetçiliği, 20. yüzyıla girildiğinde bir seçim yapmak durumunda kalmıştır. Yaklaşık dört asırlık bir süreçte Osmanlı Devleti egemenliği altında yaşayan Arap toplumu, Birinci Dünya Savaşı esnasında Batılı güçlere dayanarak bağımsız bir devlet kurma ya da mevcut düzende kalarak özerklik elde etme fırsatı elde etmiştir. İngiltere'ye karşı Osmanlı Devleti'ni desteklediği şartta kendi hanedanlığının siyasi nüfuzunu kaybedeceğini düşünen ve bir kısım Arap ileri gelenleri tarafından teşvik de gören Mekke Şerifi Hüseyin 1916 yılında Arap İsyanını başlatmıştır (Kayalı, 1998: 238). Sürecin sonunda hedeflendiği gibi Arap milliyetçileri tek bir devlet çatısı altında bağımsızlık kazanamamış, bölgede İngiliz ve Fransız hâkimiyetinde yaratılan suni yapılarda manda devletlerine sahip olmuşlardır. Bu noktada ortak bir Arap devleti kurulmasına dayanan Arap milliyetçiliği değişime uğramış ve bu düşüncenin yerini devletler-üstü bir yapının oluşturulması almıştır. Arap devletlerinin Birleşmiş Milletler sistemini örnek almasına dayanan bir uluslararası örgüt olarak Arap Birliği; Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün ve Suudi Arabistan tarafından 1945 yılında kurulmuştur.

Bu çalışmada, Arap Birliği'nin kuruluşu Arap milliyetçiliği düşüncesi üzerinden incelenmiştir. Salt boyutta Arap milliyetçiliği Arap devletlerini ve dolayısıyla toplumu etkileyen tek akım olmamasına karşın çalışmanın kapsamı Arap Birliği'nin kuruluş süreci ile sınırlı tutulduğundan dini ya da seküler nitelikli alternatif akımlara değinilmemiş, yalnızca "Arap milliyetçiliği" üzerinde durulmuştur. Çalışmada Arap milliyetçiliğinin uluslararası bir örgüt olarak Arap Birliği'nin kurulmasına nasıl katkıda bulunduğu sorusuna yanıt aranmakta olup, bu çerçevede Arap milliyetçiliği düşüncesinin tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkışı ve bölgede aktif olarak yer alan aktörlerle sürdürdüğü etkileşimi üzerinden gerçekleşen evrimi incelenmektedir.

2. Kavram Olarak Milliyetçilik

Etimolojik açıdan yaklaşıldığında nation (millet) sözcüğü, Latince “doğmuş olmak” anlamına gelen nasci’den türemiştir. Başlangıçta insan soyunu ya da doğum yeri ortak olan insan grubunu işaret eden kavram, 18. yüzyıldan itibaren siyasi bir anlam kazanmaya başlamıştır (Heywood, 2016: 201). Bu dönemde Batı toplumlarında kapitalizm, sekülerleşme, kitle iletişim, sanayileşme, kentleşme ve bürokrasi olguları ile ifade edilen ekonomik, sosyal ve siyasal değişim süreçleri milliyetçiliği ortaya çıkarmıştır. Milliyetçilik ideolojisinin yayılması ile toplumda ortak bir ulusal kimlik yaratılması, verginin etkin toplanması ve yurttaşlar üzerinden geniş çaplı asker temini gibi önemli işlevler yerine getirilmiştir.

Matbaanın yaygınlaşması ve 16. yüzyıla kadar Avrupa’nın hâkim yazılı dili olan Latince’nin gözden düşmesi sonucunda sekülerleşme olgusu artmıştır. Hümanistlerin Hristiyanlık öncesi antik çağların edebiyatını canlandırma ve kapitalist yayın pazarı aracılığıyla yaygınlaştırma yolundaki yoğun çabaları kiliselerin kullandığı Latince’nin Ortaçağ Latincesi’nden farklı olarak batını bir nitelik kazandığını ortaya çıkarmıştır. Reform hareketinin etkisi ile öncelikle dini olmak üzere çeşitli eserler kapitalist yayıncılık ile yerel halk dillerinde basılmaya başlanmıştır. Bu durumu idari merkezîyetçiliği sağlamak için fırsat gören geleceğin mutlakîyetçi monarkları ise halk dillerinin oluşum sürecini desteklemişlerdir. Artık halka ait ezilmiş yerel diller iktidar dilleri haline gelmiştir (Anderson, 1995: 52-59). Aynı dönemde feodal toplumun siyasal bölünmüşlüğü ve güvenliğin temininde karşılaşılan zorluklar ise ticari faaliyetlere zarar vermeye başladığından erken dönem burjuvazi sınıfı mutlakîyetçi krallığın kurulmasını çıkarlarına uygun bulmuş ve yardım etmiştir (Oran, 1993: 44). Sanayileşme süreci ve endüstriyel üretimin verimliliği artırması ile ölçekleri büyüyen piyasalarda güçlenen burjuvazi siyasal iktidara da sahip olmak istemiş ve bu nedenle desteklediği 1789 Fransız Devrimi sonucunda millet kavramı yaratılarak ulus-devletler oluşturulmuştur. Artık yasalar önünde eşit vatandaşlardan oluşmuş kitleleri ortak hedefler için bir araya getiren ulus-devlet anlayışından bahsedilebilmektedir. Fransız Devrimi’nin temel ilkelerinden biri olan milliyetçilik Napolyon Savaşları ile başta çok uluslu imparatorluklar olmak üzere Kıta Avrupası’nın neredeyse tamamında yayılma imkânı elde etmiştir.

19. yüzyılda milliyetçilik, ulus kimliğine dayanan modern devletler kurma ya da mevcut modern bir devleti sürdürebilme hedefi taşıyan siyasi bir akımdır. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra ise her bir ulusun ayrı bir devlet kurma hakkı olduğu baskın siyasi görüş haline gelmiştir. Bu görüşe göre her ulus kendi kaderini tayin etme hakkına sahiptir ve doğal bir hak olarak kendi ulus-devlet yapılanmasını kurmalıdır (Erdoğan, 1999: 3-4). Bu açıdan milliyetçilik, modern çağın kolektif bilincinin ve son iki yüzyıla hâkim olan ulus-devlet yapısının esas unsurunu meydana getirir. Ancak milliyetçilik yalnız siyasi değil, aynı zamanda kültürel ve kişisel bir kimlik konusu da teşkil etmektedir (Calhoun, 2012: 3).

3. Arap Milliyetçiliği’nin Evrimi

Hem teorik tartışmalarda hem de pratik siyasi gelişmelerde milliyetçiliğin ana unsur olarak varlığını devam ettirdiği 19. yüzyılın son ve 20. yüzyılın ilk çeyreklerinde “asabiyet” kavramını bir tür milliyetçilik olarak kabul etme eğilimi vardır. Bu açıdan Alfred von Kremer ve Taher Khemiri gibi teorisyenler için asabiyet kavramı milliyetçilik ile özdeş görülmektedir. Alfred von Kremer için asabiyet, milliyetçilik fikri (Nationalitätsidee) ve topluluk ruhu

(Gemeinsinn) olarak ifade edilirken Taher Khemiri için ise pozitif asabiyet, milliyetçilik (Nationalismus) ve negatif kabile asabiyeti, şovenizm (Chauvinismus) kavramları ile anlaşılmaktadır. Ancak Mehmet Akif Kayapınar’a göre asabiyet kavramı ile milliyetçiliği özdeşleştirmek yerine söz konusu milliyetçiliğin bazı çeşitlerinin asabiyetin bir tezahürü olduğu kabul edilebilecektir (Kayapınar, 2006: 109-110). Bu nedenle Arap milliyetçiliğinden önce literatürde birçok kez vurgulanan asabiyet kavramına değinmek gerekmektedir.

Asabiyet belli bir grubun sadece şiddetli bir dayanışma duygusu değil, belirli bir topluluğa iktidar olma fırsatı veren potansiyel bir kuvvettir. Koru(n)ma ve hak arama gibi toplum içinde yürütülen tüm bu kolektif faaliyetler ve bağımsız olarak yaşayabilme yalnız asabiyet ile mümkün olabilmektedir. Bu görüşe göre asabiyet, devleti kurduran ve yaşatan kuvvet kaynağıdır. Akrabalık, başka bir deyişle kan bağına dayanan nesep asabiyeti olurken, grup zihniyeti veya amaç birliğine dayanan sebep asabiyeti olarak sınıflandırılmaktadır. Modern toplumda; etnisitenin ırksal ve somut boyutu ile nesep asabiyeti, kültürel ve soyut boyutu ile sebep asabiyeti kavramı arasında bir paralellik vardır (Say, 2011: 501-523). Nitekim zaman ve mekânı aşan nitelikleriyle asabiyet; kabilecilik, ümmetçilik ve milliyetçilik gibi versiyonlarda görülmektedir.

Aile, klan, kasaba ve mezhep bağlarının çok güçlü olması ve İslam sonrası ümmet duygusunun varlığı nedeniyle Arap dünyasında milliyetçiliğin kesin bir tanımını yapmak oldukça zordur. Bu bakımdan başlangıçta “aynı soydan geldiğini bilmek” anlamında biyolojik bakış açısı yaygınken İslam dininin ortaya çıkışı sonrası devletleşme aşamasına geçilerek “aynı soydan geldiğine inanma”nın esas olduğu psikolojik niteliğe doğru asabiyet anlayışında değişim gerçekleşmiştir. Bu değişimin arkasında iki sebep bulunmaktadır. Birincisi, devletleşme süreci göçebe hayata dayanan Araplarda yerleşik düzene geçişi teşvik ederek toplumsal teması artırmıştır. İkincisi, Arap yarımadasında siyasal birliği sağlama amacıyla yürütülen erken dönem fetihleri sonucunda ele geçirilen topraklarda yaşayan diğer Araplarla da ilişki kurulmaya başlanmıştır. Arapların geniş bir coğrafyada başka devletlerle mücadeleye giriştikleri Emevi iktidarında ise Araplığı yücelten kavmiyet şuuru oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak Abbasi iktidarında başlayan yumuşama politikası ilerleyen dönemde tüm Müslümanların eşitliğine ve birliğine dayanan ümmetçi anlayışa dönüşmüştür.

Modern anlamda Arap milliyetçiliğini doğuran asabiyet; Batı etkisi ile tanışılan yeni fikirlerin merkez (başkent) ve çevre (Arap vilayetleri) arasında sürdürülen yerel iktidar paylaşımı ve egemenlik mücadelesini yönlendirmesi ile ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı esnasında yerel özerkliğin elde edilemeyeceğinin anlaşılması ve İngiliz istihbarat faaliyetleri sonucunda bir kısım yerel Arap liderler tarafından bağımsızlık mücadelesi aşamasına geçilmiştir. İki savaş arası dönemde ise Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesi ile ortaya çıkan Batılı sömürgecilik faaliyetlerine karşı dil, tarih ve etnik aidiyetlerin yanında dinin de şekillendirdiği türde bir asabiyete topyekûn katılım olduğu net bir şekilde görülmektedir.

Yukarıdaki genel değerlendirmenin ardından tarihsel süreç içerisinde Arap milliyetçiliğini ortaya koyan faktörlerin irdelenmesi gerekmektedir. Yaklaşık dört yüzyıl boyunca Arap coğrafyasına egemen olan Osmanlı Devleti, Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkış sürecinde dikkate değer gelişmelere sahne olmuştur. 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı yönetim yapısının zayıflamasıyla beraber Batılı devletler Arap unsurların yaşadığı topraklar üzerindeki etkilerini artırmaya başlamıştır. Bu dönemin başında henüz bir “Arap Meselesi” mevcut değildir. Ancak yüzyılın sonuna gelindiğinde durum değişmiştir. 1789 yılında Fransız Devrimi

gerçekleştiğinde Osmanlı Devleti için söz konusu gelişme Fransa'nın bir iç meselesi olarak algılanmaktadır. Hatta devrim, savaşlarla Avrupa Kıtasını etkisi altına aldığında dahi süreç Osmanlı Devleti tarafından Hristiyan dünyasına ait olarak kabul edilmektedir. Müslüman bir ülke olarak Osmanlı Devleti zaman içerisinde yanıldığına görecektir (Lewis, 2015: 91-92).

Arap milliyetçiliğinde ilk önemli hareket Osmanlı Devleti yönetimi altındaki Mısır'ın 1798'de Napolyon tarafından geçici işgal edilmesi ile başlar. Üç yıllık geçici Fransız işgali altında Kahire'de Fransız çocuklarına eğitim veren iki okul açılmış, ordunun yanında sefere katılan bilim adamları ile bir akademi tesis edilmiş, Arapça baskı yapan matbaa hizmete sunulmuş, siyasi propaganda yapmak amacıyla Fransızca yayınlanan iki gazete kurulmuş ve tiyatro gösterileri düzenlenmiştir (Karabela & Ekşi, 2015: 187). İlmî ve kültürel faaliyetler sonucunda Mısır'ın Batı ile doğrudan teması gerçekleşmiş ve Fransız İhtilali'nin ana dinamiklerinden birini oluşturan milliyetçi hisler Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasında uyanmaya başlamıştır.

Fransız birliklerinin bölgeden çekilmesinin ardından Mehmet Ali Paşa'nın merkez tarafından Mısır'ın yöneticisi konumuna getirilmesi Arap milliyetçiliğı üzerinde ikinci önemli hareketi oluşturmaktadır. Zaman içerisinde merkezin otoritesini reddeden Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim, Arapça konuşulan vilayetlerde bir devlet kurma hayaline kapılmışlardır. Onların bu hayalleri Arap milliyetçiliğinin emekleme sürecinde olması ve İngiltere'nin muhalif görüşe sahip olması sebebiyle gerçekleşmemiştir. Çünkü İngiliz sömürgesi Hindistan yolu üzerinde yer alan Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasına egemen olması dönemin şartlarında sürdürülmesi gereken bir yapıyı oluşturmaktadır (Aziz, 1956: 29-30). Aynı zamanda dönem itibariyle bölge insanları Arap kelimesi yerine Müslüman veya gayrimüslim olarak ifade edilmektedir. Bu aşamada sadece çöl kısımlarında yaşayan Bedeviler için Arap sözcüğü kullanılmaktadır (Lewis, 2016: 404). Çünkü Araplar etnik ve kültürel yönden Arap yarımadasında yaşayan göçebe aşiretlere dayanmaktadır. Ancak Batı ile ilişkilerin artması, misyoner okulların açılması, Batılı devletlere gönderilen öğrenciler ile milliyetçilik düşüncesi nüfusun yoğun olduğu kentlerde de yaygınlaşmaya başlamıştır.

Mısır'da Osmanlı valisi olarak görev aldığı dönem içerisinde Mehmet Ali Paşa birçok reform çalışması yürütmüştür. Eğitim alanında yapılan reformlara bakılırsa Batılı öğretim üyelerinden yardım alınarak yeni okullar açılmış, Kahire'de kurulan özel matbaada Batılı eserlerin tercümelemleri yaptırılıp basılmış ve Avrupa'ya eğitim almak üzere çok sayıda öğrenci gönderilmiştir (Lewis, 1979: 207). Mısır dışında, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmesinin sonucunda kontrolü altında kalan Suriye ve Filistin'de (1831-1840) de misyonerler için yeni fırsatlar doğmuştur. Bu şekilde Mehmet Ali Paşa'nın bölgeyi Batı'nın siyasi, dini ve kültürel nüfuzuna açmasının asıl sebebi; Osmanlı Devleti'ne karşı başlattığı isyan hareketinde Batılı devletlerden destek alabilmektir. Her ne kadar reformist Mehmet Ali Paşa Batı'dan beklediğı desteğı bulamamış olsa da uyguladığı politikalar sonucunda yabancı misyonerlik faaliyetleri ivme kazanmıştır (Buzpınar, 2003: 111-112).

Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışında askerî, siyasi ve kültürel alanlarda yürütölen reformların yanında bölgeyi uluslararası rekabete açan ekonomik gelişmeleri de incelemek gerekmektedir. Batı'nın yürüttüğü ticari faaliyetler sonucunda Suriye vilayetinin dünya piyasalarına entegrasyonu yeni ortaya çıkmakta olan ticari sınıfı daha belirgin bir hale getirmiştir. Özellikle Şam'ın güneyinde yer alan Maydân mahallesinde hububat tüccarları ve ihracatçıları, hükümet bağlantılarından ziyade ticari ilişkiler üzerinden tahıl tarımı yapan

kişilerle doğrudan temaslar kurarak çalışmaya başlamıştır. Zamanla buğday, pamuk, ipek ve diğer tarımsal ürünler Suriye vilayetinin başlıca ihracat kalemleri haline gelmiştir. Ticari faaliyetler sonucunda gelişmekte olan Akdeniz limanları vasıtasıyla köylüler bağımsız mülk sahiplerine yaklaşabilecekleri kentlere doğru göç etmişlerdir. Yakın dönemde kurulan devlet destekli veya misyoner okullar aracılığıyla da yeni sınıfların gelişimine katkıda bulunulmuştur (Provence, 2005: 8-9).

Misyoner okullar, başta ticari merkez Lübnan olmak üzere Suriye ve Mısır'da yayılma imkânı elde etmiştir. Bu faaliyetlerde dikkat çeken gruplar Fransız Cizvitleri ve Amerikan Protestan misyonerleridir. Özellikle 1866 yılında kurulan Beyrut Amerikan Koleji ve 1875 yılında kurulan Fransız Saint Joseph Üniversitesi aracılığıyla Avrupa kültürünün yanında Arap tarihi, dili ve edebiyatı öğretilmiştir (Kürkçüoğlu, 1982: 14). Başka bir deyişle eğitim ile desteklenmiş misyonerlik faaliyetlerindeki temel amaç Arap tarihini ve dilini bilen aynı zamanda Batı kültüründen de etkilenen bir nesil yetiştirebilmektir. Bu okullarda Arap dili, edebiyatı ve tarihi hakkında kitapları okutulan Nasif el-Yazıcı, el-Cevaib gazetesinin yayıncısı Ahmet Faris eş-Şidyak ve Arapça sözlük-ansiklopedi yazarı, aynı zamanda Medresetü'l Vataniye okulunun kurucusu olan Butrus el-Bustani gibi Arap milliyetçiliğinin temsilcileri yetişmiştir (Hut, 2016: 118-119). Misyoner okullarında eğitim dili olarak Arapça birliğin temel unsurunu oluşturmaktadır. Çünkü 19. yüzyıl itibarıyla genellikle Hristiyan Araplar modern eğitim alabildiklerinden İslam ortak payda olarak görülmemektedir. Ancak modern eğitimin Müslüman Araplar arasında yayılması ile birlikte İslam dini Arap milliyetçiliğinin unsurlarından biri haline gelecektir.

Suriye vilayetinde Batılı anlamda eğitimin varlığı misyoner okullar aracılığıyla sağlanmasına karşın devlet okulları da alternatif bir seçenektir. Tablo 1'deki verilere göre Suriye'de bulunan Arap milliyetçilerinin eğitim durumuna bakıldığında onların hem misyoner okullarda hem de devlet okullarında öğrenim gördükleri ve birçoğunun ileri düzeyde eğitim aldıkları yer almaktadır. Eğitim türünün siyasi ve ideolojik bağlılığı oluşturmada etkili olduğu düşünülürse, ilginç bir şekilde devlet kaynaklı eğitim alanlar arasında da birçok Arap milliyetçisinin ortaya çıktığı görülmektedir. Sonuç olarak, Batı kaynaklı fikirlerin kökleri misyonerlik faaliyetleri ile atılmış olmakla birlikte devlet okullarında eğitim gören Araplar arasında da yaygınlık kazanmıştır.

Tablo 1. Suriye Vilayetinde Arap Milliyetçilerinin Eğitim Durumu

	1914 Öncesi Arap Milliyetçileri			1919-1920 Arası Arap Milliyetçileri		
	Adet	Bilinen (%)	Toplam (%)	Adet	Bilinen (%)	Toplam (%)
Batılı	5	17	10	4	12	5
Devlet	19	63	38	25	74	29
Geleneksel	6	20	12	5	15	6
Orta Öğretim	4	13	8	4	12	5
İleri Düzeyde	20	67	39	25	74	29
Bilinen	30			34		
Bilinmeyen	21		41	52		60
TOPLAM	51			86		

Kaynak: (Dawn, 1998: 195)

Osmanlı Devleti'nin başlattığı reformlar, dönemin merkezileşen devletlerinin tümünde bulunan uygulamaları izlemiştir. Çünkü 19. yüzyılda devlet ile vatandaşlar arasındaki temas dramatik bir şekilde artmış ve devlet daha önce değinilmeyen alanlara girmeye başlamıştır. İktidardaki hükümetler ise devletin ritüelleri ve kurumları içerisinde yeni sadakat ve kitlesel katılım biçimleri yaratmaya çalışmışlardır. Bunlar vatandaşları ortaya çıkan ulusa katabilmek için kurulan “eğitim” ve “zorunlu askerlik hizmeti” mekanizmalarıdır (Provence, 2011: 221). Bu açıdan gerçekteleşen eğitimde modernleşme çabaları ile kurulan yeni Osmanlı meslek okullarından mezun olan vatandaşlar; Suriye içinde ve dışında idari memurların büyük bir bölümünü teşkil etmişlerdir. Arap ve Anadolu coğrafyalarının yönetiminde istihdam edilen Arapların oranı 1839'dan önce sadece % 11 iken, 1840-76 yılları arasında % 12'ye yükselmiştir. II. Abdülhamit'in hükümdarlığı dönemi (1876-1909) boyunca ise Arap memurların oranı % 23'e kadar çıkmıştır (Haddad, 1994: 204). Bu şekilde Osmanlı idari teşkilatında çalışan Arap memurların oransal olarak iki kat arttığı söylenebilir. Diğer yandan aynı dönemde Osmanlı ordusundaki Arap uyruklu subay oranının % 10'a kadar yükseldiği görülmüştür (Karpat, 2010: 593). Bu politika uygulaması altında Osmanlı Devleti'nin idari ve askerî yapılanmasında yöneten-yönetilen ilişkisinin yerine daha kapsayıcı bir düzeye geçilerek Türklerin yanında Araplara da önemli nispette görevler verilmiştir. Arap devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarında ve yeni devletin bürokrasisinin kurulmasında eski Osmanlı mensupları aktif bir rol oynamıştır.

II. Abdülhamit yönetiminde uygulanan sansür politikası, resmi Türkçe yayınların Arap aydınına ve dolayısıyla toplumuna ulaşmasını önlemiştir. Diğer yandan söz konusu politika ile Arap aydınları İstanbul'da bulunanlar kadar etkilenmemiştir. Çünkü Arap bölgelerinde denetim gücü yetersiz olmakla beraber talep edilen yayınlar yabancı misyonlardan ve gruplardan elde edilebilmiştir. Bu nedenle Beyrut ve şam'da yayını yasaklanan bir gazete ya da risale, İngiliz hâkimiyetindeki Mısır'da basılıp kolayca bölgeye sokulmuş ve dağıtılabilmektedir. Sonuç olarak basın ve yayındaki sansür uygulamasından dolayı II. Abdülhamit yönetiminin ve resmi Pan-İslamizm ideolojisinin Arap aydınlarıyla diyalog kuramadığı ve bu nedenle onların açık bir şekilde Batı etkisine uğradıkları söylenebilir (Ortaylı, 1984: 111).

Pan-Arabizm olarak ideolojik çerçeveye oturtulan Arap milliyetçiliği modern anlamda ilk kez eski Osmanlı bürokrati olan Satı el-Hüsri (1880-1968) tarafından ortaya konmuştur. Satı el-Hüsri, Arapça konuşan halkların siyasi birlikteliğini hedeflemektedir. Başka bir deyişle, oluşturduğu birliğin temeli Arap dilidir (Dawisha, 2002: 2-4). Bu nedenle Satı el-Hüsri “Arap ulusu” kavramını sadece Asya'nın Arap bölgeleri için değil tüm Arapça konuşanları içerecek biçimde kullanmıştır. Satı el-Hüsri için okullar yoluyla verilecek milli bir eğitimle Arap ulusunun oluşumu sağlanabilecektir. Ayrıca laik nitelikli Arap milliyetçiliğini de savunmuştur. Ona göre din, siyasi anlamda bir topluluk oluşturamayacağından İslam evrenselliği Arap milliyetçiliği için tehlikeli görülmektedir (Umar, 2004: 41).

Arap milliyetçiliğinin diğer önemli ideoloğu Abdarrahan el-Bazzaz (1913-1973) ise İslam ve Arap milliyetçiliği arasında çelişki olup olmadığını incelemek için dil üzerine yoğunlaşmıştır. Batı düşüncesinde din; ibadet, ritüel ve metafizik inançlar çerçevesinde sınırlandırılmış, bireysel bağımsızlık üzerine inşa edilmiştir. Çünkü Avrupa toplumu Papa'nın ruhani otoritesi ve kralın geçici otoritesinden oluşan dualiteye karşı toplumsal evrimini gerçekteşirmiştir. Arap toplumu üzerinde ise halife tek bir otorite kurabildiği için Arap milliyetçiliği İslam'a karşı bir duruş sergilemeden gelişebilme imkânı ve hareket serbestliği elde edebilmiştir. Bunların dışında dinin kitabı Kur'an Arap dili ile topluma yayılmıştır. Aynı

zamanda dili toplumun entelektüel seviyesinin ve gelişmişliğinin yansıması olarak gören Bazzaz, Arapça'nın akıcılığı ve güçlü hitabeti üzerinde durmuştur. Böylelikle dilsel, tarihsel, kültürel ve dini bağlar ile temel hayati çıkarlar üzerine kurgulanan Arap milliyetçiliği inşa edilmiştir (al-Bazzaz, 1954: 202-215).

1908 Devrimi ile Osmanlı Devleti'nde padişahlık makamının geleneksel gücü zayıflamış ve Jön Türkler iktidarı ele geçirmişlerdir. Artık II. Abdülhamit'in kendi Müslüman halkını birleştirmek ve ülke dışındaki inananlar için emperyalizme karşı koyma aracı olarak kullandığı Pan-İslamist politikasının yerini merkezi otoriteyi güçlendirme adına “Türkçülük” akımı almıştır. Bu politik değişime başvurulmasında Balkanlardaki komiteci hareketler ve Araplar arasındaki adem-i merkezîyetçi talepler etkili olmuştur. Hâlihazırda 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti Balkanlar'daki Hristiyan nüfuslu topraklarının çoğunu kaybetmiş, bu nedenle ilk defa Arap ve Müslüman unsurlar devlet yönetiminde geçmişe göre daha çok etkinlik kazanmaya başlamıştır (Mardin, 2011: 94). Bu gelişmeler 1908 seçimlerinde etkisini göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin Arap unsurları 1908 seçimlerinden sonra 245 mebuslu Osmanlı meclisinde 60 temsilci elde etmelerine karşın söz konusu kazanımlardan memnun olmamaktadır. Çünkü ilerleyen dönemde İttihat ve Terakki iktidarının Arap vilayetlerini merkezileştirme politikası yönünde okullarda ve mahkemelerde resmi dil olarak Türkçe'nin kullanılacağına dair karar alması Arap toplumunda asimile edilme (Türkleştirme) endişelerini doğurmaktadır (Kurşun, 1990: 12-17). Aynı zamanda laik ve Türk milliyetçiliği niteliklerine sahip ideolojiye dayanan İttihat ve Terakki iktidarı, bu politikalar çerçevesinde bölgede Arap milliyetçiliğini güçlendirmiştir. Bu şekilde Türkler ve Araplar arasında dönem itibarıyla halen var olan duygusal bağ büyük ölçüde zarar görerek zayıflamıştır. Bu durum dünya savaşı esnasında Arap vilayetlerindeki asayişin sağlanmasında Osmanlı Devleti adına büyük bir sorun teşkil etmiştir.

İttihat ve Terakki döneminde Arap dilinde basılan gazetelerin sayısında dikkate değer bir değişim görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul dışında 46 Türkçe, 14 Ermenice, 5 Yunanca ve 4 diğer dillerde gazeteler basıldığı tespit edilmiştir. Diğer yandan Arapça basılan gazetelerin sayısı ise en az 115'tir. Bunların 41'i Beyrut'ta, 26'sı Suriye'de ve 19'u Bağdat'ta çıkarılmaktadır (Emin, 1914: 118). Bu veriler ışığında Arap milliyetçiliğinin yazılı basındaki taşıyıcısının Beyrut olduğu söylenebilir.

1913 yılının 18-24 Haziran tarihleri arasında Paris'te idari güçlerin Arap vilayetlerine devredilmesi amacıyla ilk kez Arap Kongresi düzenlenmiştir. Katılımcılar İstanbul'daki İttihat ve Terakki yönetimi tarafından kabul edilen merkezileştirme politikalarına karşı Arapça konuşan tüm halkları birleşmeye çağırmıştır (Arsan, 2015: 135). Kongrede bulunan yirmi dört temsilciden ikisi Irak'tan, diğerleri ise Suriye bölgesinden katılmaktadır. Temsilcilerin yaklaşık olarak yarısı Hristiyan inancına sahiptir. Arap vilayetlerinin özerkliği, Arapların merkezi yönetimde yer almaları ve Arapça'nın Türkçe ile birlikte Osmanlı Devleti'nin resmi dili olarak tanınması dikkat çeken talepler arasındadır. Bu şartlar altında Osmanlı Devleti, milliyetçi liderlerle görüşmek üzere kongreye bir heyet göndermiş, ancak Arapların taleplerine sadece sınırlı tavizler verilmiştir (Sorby, 2005: 18-20).

Yine de kongre üyeleri ile Osmanlı heyeti arasında mutabık kalınan bölgesel askerlik hizmeti, Arap vilayetlerinde resmi dil olarak Arapça kullanımı, ilk ve orta öğretimde Arapça'nın eğitim dili olması Araplar için bir kazanç özelliği taşımaktadır. 18 Ağustos 1913 tarihinde Paris Anlaşması'nın hükümlerini yürürlüğe koymak amacıyla Osmanlı Devleti tarafından

imparatorluk kararnameyi çıkarılarak imtiyazlar daraltılmış ve belirsizleştirilmiştir. Kararnamede, Arapça'nın ilk ve orta dereceli okullarda yer alacağı savunulmakla beraber vilayet merkezlerinde bulunan ortaokulların Türkçe öğretime devam edeceği belirtilmektedir. Ancak Arapça'nın resmi dil olarak benimsenmesinden bahsedilmemektedir. Sonuçta temsilciler kongre boyunca Türkçülük ideolojisine karşı hareket etseler de Osmanlı Devleti'nin Arap bölgelerini tek bir devlet çatısı altında birleştirme fikrine hiçbir şekilde değinmemişlerdir. Arap topraklarında Osmanlı idaresi değiştirilemez bir varlık olarak kabul edilmiş, mevcut düzen içerisinde özerklik yanlısı hareket tarzı esas alınmıştır (Sorby, 2005: 18-20). Bu noktada Arapların Birinci Dünya Savaşı öncesi bağımsızlık taraftarı değil Osmanlı Devleti bütünlüğü içerisinde adem-i merkezietçi bir yapı talep ettikleri görölmektedir. Ancak bu durum İngiliz istihbaratının yerel Arap yöneticiler ile gerçekeştirdiği irtibat faaliyetleri sonucunda değişecektir.

Thomas Edward Lawrence, 1916'da kurulan ve Kahire'deki istihbarat servisinden bağımsız bir teşkilat olarak örgütlenen "Arap Bürosu" içerisinde yer almıştır (Yılmaz, 2017). Büronun amacı; Arap toplumunun ileri gelenlerini ikna etmek ve Arap halkını Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmaktır. Çünkü dönem itibariyle Osmanlı ordusunda birçok Arap uyruklu asker ve subay görev yapmaktadır. Bu noktada Arap Ayaklanması başarılı olabilirse bölgede gerçekeştirilecek olası İngiliz işgalinin daha kolay yapılabilmesi hedeflenmektedir. Süreç içerisinde Arap Bürosunun ortak hareket ettiği en dikkat çeken yerel lider Mekke şerifi Hüseyin bin Ali olmuştur.

Osmanlı Devletine bağlı Mekke'de şeriflik görevini yürüten Hüseyin bin Ali, 1908-1914 yılları arası dönemde Hicaz'daki konumunu ve ayrıcalıklarını sürdürmenin yanı sıra kontrol ettiği toprakları da genişletme stratejisiyle hareket etmiştir. Bu dönemde İslam paydasında buluşan Osmanlı Devleti ile şerif Hüseyin ortak hareket etmiş, fakat İttihat ve Terakki iktidarının uyguladığı politikalar sonucunda aralarında birtakım anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine 1914 yılı itibariyle Osmanlı Devleti henüz süregelen dünya savaşına katılmamışken şerif Hüseyin İngiltere'nin Mısır Konsolosu Lord Kitchener ile görüşmesi amacıyla oğlu Abdullah'ı Kahire'ye göndermiştir. Lord Kitchener, Abdullah ile yaptığı görüşmede Osmanlı Devleti'nin bölgede radikal değişiklikler gerçekeştirmeyi planladığına dair bir takım istihbaratlar aldığını belirtmiştir. Abdullah ise bölgenin isyan başlatmak için olgun bir hale geldiğini anlatmış ve İngiltere'den bu konuda yardım talep etmiştir. Bu sırada Abdullah'ın taleplerini ayrıntılarıyla dinleyen Lord Kitchener ülkesinin çıkarları gereği Osmanlı Devleti'nin iç yapısına müdahale etmeme yanlısı olduğundan konuğunun beklentilerini karşılamamıştır. Yine de Lord Kitchener görüşme ile ilgili hususları hükümetine aktaracağını belirtmiştir (Kral Abdullah, 2006: 61-63).

Mekke şerifi Hüseyin'in oğlu Abdullah'ı İngiliz temsilci ile görüşmesi amacıyla göndermesinin sosyo-ekonomik bir temeli bulunmaktadır. Henüz bir dünya savaşı ortaya çıkmadan önce Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da yürüttüğü demiryolları inşası başta olmak üzere asker temini, vergilendirme, köleliğin yasaklanması gibi merkezileştirme çabaları ve modernleştirici hamleler şerif Hüseyin ve aile efradını endişelendirmektedir. Burada demiryollarının Hicaz bölgesine kadar uzatılması bahsedilen bütün merkezileştirme çabaları ve modernleştirici hamleler için kritik bir öneme sahiptir. Demiryollarının bölgede bulunan Osmanlı nüfuz varlığını artırması Bedevilerin mevcut maddi çıkarlarını tehlikeye sokacağı gibi merkezileştirme politikasına karşı şerif Hüseyin'in ayrıcalıklarını devam ettirme niyetiyle

hareket etmesi halinde ise Osmanlı askerî güçlerinin bölgeye intikalini kolaylaştıracak ve buradaki Osmanlı etkinliğini artıracaktır.

Osmanlı savaş gemilerinin 29 Ekim 1914 tarihinde Rus limanlarını bombalaması üzerine İngiltere Osmanlı'nın Arap coğrafyasından destek alma ihtiyacı hissetmiştir. Bu amaçla Lord Kitchener tarafından Doğu İşleri Sekreteri Storrs aracılığıyla Abdullah'a gönderilen mektupta; bölgede Arap halklarının Osmanlı Devleti'ne karşı İngiltere'yi desteklemeleri halinde kendilerinin herhangi bir iç müdahale başlatmayacağını ve İngiltere tarafından bağımsızlıklarının tanınacağını garanti etmiştir (Fromkin, 2016: 89-92). İngiltere'nin bu tarzda bir strateji değişikliğine başvurmasının ana nedeni Osmanlı Devleti'nin önemli İngiliz sömürgesi Hindistan Yolu üzerinde kilit bir role sahip olan Süveyş Kanalı'na saldırmasına dair duyulan yaygın endişedir.

Hicaz bölgesi gibi Osmanlı vilayeti olan Suriye de Arap milliyetçiliğinin hareket sahası içerisinde yer almaktadır. Şerif Hüseyin, oğlu Ali'nin eline geçen mektuplardan kendisinin yerinden edilmesi için yapılan hazırlıkları öğrenmiştir. Bu nedenle Şerif Hüseyin diğer oğlu Faysal'ı Arap milliyetçileriyle görüşmesi amacıyla Suriye'ye gönderme kararı almıştır. 26 Mart 1915 tarihinde Şam'a ulaşan Faysal, Suriye'de kamuoyunun parçalandığını ve Almanya'nın yakın zamanda savaşı kazanacağına dair genel bir kanaatin varlığını gördüğünden herhangi bir isyan hareketine girişmemiştir (Dawn, 1998: 34-35).

23 Mayıs 1915 tarihinde tekrar Suriye'ye geçen Faysal, Şam'da el-Fatat ve el-Ahd gibi cemiyet üyeleri ile yaptığı gizli görüşmelerin sonunda “Şam Protokolü” olarak anılan belgeyi imzalamıştır. Söz konusu protokole göre kurulması planlanan Arap Krallığı'nın sınırları 37. Paralelde Mersin, Adana hattından itibaren Birecik, Urfa, Mardin, Midyat ve İran sınırına kadar olan saha: Doğu, Basra Körfezi'nin aşağısından İran'a kadar: Güney, Aden hariç Hint Okyanusuna kadar: Batı, Kızıldeniz ve Mersin geçişine kadar Akdeniz olarak belirlenmiştir (Doğru, 2001: 54).

Şam'da bulunduğu süre zarfında Faysal isyanın kilit parçasını oluşturan Arap güçlerinin başka bölgelere nakledilmiş olduklarını görmüştür. Ancak Faysal'ın tüm çabalarına karşın 1916 yılının ortaları itibarıyla Suriye merkezli bir Arap İsyanı başlatılamamıştır. Bu noktada Suriye'de Arap güçlerinin Türklerle yer değiştirmesini isyan hazırlığındaki Arap milliyetçilerinin tutuklanmaları ve idam edilmeleri takip ettiğinden başlatılacak Arap isyanının tek alternatifi olarak Hicaz bölgesi kalmıştır (Dawn, 1998: 36-45). Söz konusu önlemlerin alınmasında Kilikya, Suriye, Filistin ve Hicaz Genel Valisi ve IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın imzası bulunmaktadır. Burada Cemal Paşa'nın ana hedefi Alman komutanlarla birlikte hazırlıklarını yaptığı Süveyş Kanalı harekâtında bölgedeki ayrılıkçı unsurları kontrol altında tutarak ortaya çıkabilecek tahribatı engellemektir. Her ne kadar 1915 yılında gerçekleşen Kanal harekâtı başarılı olamadıysa da Cemal Paşa'nın aldığı önlemler etkisini devam ettirmektedir (Toprak, 2017: 300, 309). Bu şartlar altında Faysal Mekke'ye ailesinin yanına dönmüş ve babası Şerif Hüseyin'in önderliğinde Hicaz merkezli Arap İsyanının hazırlıklarını tamamlamaya çalışmıştır.

Lord Kitchener'ın yönlendirmesinin ardından İngiltere'nin Mısır Valisi McMahon ile Şerif Hüseyin arasında gizli yazışmalar yapılmaya başlanmıştır. Başlangıçta Şerif Hüseyin tarafından Şam Protokolü kapsamında büyük bir Arap Krallığı talep edilirken, sonraki mektuplarda İngiltere'nin ısrarlı tavrı üzerine İran Körfezi ve Hint Okyanusu emirlikleri kurulacak Arap devleti sınırlarından çıkarılmış, bu devlete diğer unsurların hayat tarzlarına

karışılmaması koşuluyla Filistin'deki kutsal bölgelerin dâhil edileceği vaat edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı esnasında gizli görüşmelerde İngiltere'nin desteğini alan Mekke şerifi Hüseyin; Osmanlı Devleti'nden siyasi suçluların affını, Suriye ve Irak'a özerklik verilmesini, Mekke şerifliği yönetiminin babadan oğula geçmesini talep etmiştir. Söz konusu taleplerin Osmanlı Devleti tarafından reddedilmesi üzerine Arap isyanı başlatılmıştır (Kral Abdullah, 2006: 95-102). Ömrünün önemli bir kısmını İstanbul'da geçiren ve Türkçeyi Arapçadan daha iyi konuşan Osmanlı aristokratı şerif Hüseyin'in Arap Ayaklanması sürecinin liderliğini yapması bölgede yerel ittifaklara dayalı düzenin kalıcı olmadığını göstermektedir (ul-Hasan, 2010: 27).

Aslında 1905 yılından beri bir kısım Arap ileri gelenleri Türklerin Halifeliği gasp ettiklerini ve bu makamın sadece (tercihen Kureyş kavminden) bir Arap'a ait olabileceğini iddia etmektedirler. Bu noktada 1916 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı isyan girişimini başlatan şerif Hüseyin yayınladığı bildiri İttihat ve Terakki yönetimini Ateizm, İslam'a kayıtsızlık ve Hicaz kutsal beldelerine saygısızlık yapmakla suçlamıştır. Bildiriye geçen bağımsızlık talebi ile Arap birliği sağlanarak İslam dünyasının liderliğinin elde edilmesi hedeflenmektedir (Morrison, 1948: 149).

10 Haziran 1916 tarihinde başlayan isyanla küçük bir garnizona sahip Mekke şehri düşürölmüş ve ardından Cidde ile çevresi teslim olmuştur. Ancak Medine'de Fahrettin Paşa'nın inatçı ve sarsılmaz direnişi savaşın sonuna kadar şehirdeki Osmanlı hâkimiyetini devam ettirmiştir. Savaşın bu aşamasında Arabistan'da İbn Raşid ve Yemen imamı Yahya Osmanlı Devleti'nin yanında hareket etmişlerdir. Fakat 1917 yılının Kasım ayında İbn Suud ve diğer yerel liderler İngiliz yanlısı olmuşlardır. Ardından şerif Hüseyin önderliğinde Arap isyancıları yaklaşık mevcudu 30.000 olan Osmanlı güçlerinin demiryolu boyunca Amman'dan Medine'ye kadar hareketsizleştirmiş ve Suriye'deki Osmanlı-Alman birliklerinin Yemen'deki Osmanlı garnizonuna bağlanması engellemiştir. Silahlı kabilelerden oluşan Arap isyancı güçlerine Mısır'dan gelen İngiliz güçlerinin katılmasıyla da Temmuz 1917'de Akabe ele geçirilmiş ve Sina Yarımadası'nda İngilizlerin iletişim imkânlarının kesilmesine dair endişesi sona ermiştir (Sorby Jr, 2006: 48-49).

1918 yılının Ekim ayı başında şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın komutasındaki isyancıların Suriye vilayetinde yer alan şam'a girmesi ve sonrasında kendisinin oradaki askerî yönetim başkanı olarak atanmasıyla beraber Arap milliyetçileri Arap bağımsızlığı hayalinin gerçekteşiğini düşünmektedir (Muslih, 1987: 85). Aynı dönemde Arap milliyetçisi isyancıların desteklediği İngiliz güçleri de Osmanlı Devleti toprağı Irak vilayetini işgale girişmiştir. Tüm bu isyan girişimlerine karşın yaklaşık 300.000 Arap unsurun çoğunluğu sadık bir şekilde savaşın sonuna kadar Osmanlı Devleti için askerlik hizmetini ifa etmiştir (Karş & Karş, 1996: 374). Bu nedenle barışta olduğu gibi savaş esnasında da tüm Arapların Türkleri öteki olarak algılamadığı ve Osmanlı Devleti'ne karşı mutlak anlamda ayrılıkçı duygular beslemediği söylenebilir.

1919 yılının Temmuz ayında ilk kez toplanan Suriye Genel Kongresi; Filistin, Lübnan ve Suriye'nin dâhil olduğu Büyük Suriye'nin sözcüsü olduğunu iddia etmektedir. Aynı zamanda kongrede bir Suriye hükümeti de kurulmuştur. Kongre sadece Büyük Suriye'yi temsil ettiğini iddia etmesine karşın alınan hükümler ve kararlarda Suriye halkına "Arap ulusu"nun üyeleri olarak atıfta bulunmaktadır (Dawn, 1962: 147). Diğer yandan Suriye Genel Kongresi ile Faysal'ın kral olduğu bağımsız bir Suriye devleti ve Abdullah'ın idaresinde bağımsız bir Irak devleti talep edilmiştir. İsyancıların kongrede geçen talebi yerine getirilmiş olsa Hicaz

bölgesinden oluşan Şerif Hüseyin’e ait bir devlet ve oğulları Abdullah ve Faysal tarafından yönetilecek iki uydu devlet (Irak ve Suriye) olmak üzere üç ayrı varlık elde edilmiş olacaktır (Siegman, 1962: 54).

Sonrasında düzenlenen İkinci Suriye Genel Kongresi’nin 8 Mart 1920 tarihinde kabul ettiği bağımsızlık bildirgesi Arapçılık düşüncesinin tipik bir yansımasıdır. Bu bildiri; Suriye ve Irak arasında dilsel, tarihsel, ekonomik, doğal ve ırksal bağlar bulunduğunu ilan ederek açıkça Arap milliyetçiliğini esas almıştır. Bu noktada Suriye ve Irak birbirine bağımlı olduğundan iki kardeş bölge arasında siyasi ve ekonomik bir federasyon kurulması talep edilmiştir (Dawn, 1962: 147).

Batı Arabistan’daki bedevilerden, mahkûmlardan ve Osmanlı ordusundan firar edenlerden oluşan Arap gücü bağımsızlık umutlarını teşvik etmektedir. Çünkü ilk kez büyük bir güç tarafından Arapça konuşan bir halkın kendi ulus-devletini kurması kabul edilmiştir. Ayrıca savaş sırasında “kendi kaderini tayin hakkı” ilkesinin ABD başkanı Woodrow Wilson ve müttefikleri tarafından da teşvik edilip desteklenmesi Arap dünyasında derin bir heyecan yaratmıştır. Ancak Arap dünyası üzerinde hâkim olan bağımsızlık beklentisi başarılı olamamıştır. Çünkü başta Sykes-Picot Anlaşması olmak üzere Çarlık Rusya’nın yapmış olduğu tüm gizli anlaşmaların 1917 yılında iktidarı ele geçiren Sovyet Hükümeti tarafından Izvestia’da yayımlanması ile Araplar bağımsızlık taleplerinin gerçekleşmeyeceğini öğrenmişlerdir (Şen, 2004: 67). Sonuçta 1916 yılında imzalanan Sykes-Picot Anlaşması uyarınca İngiltere ve Fransa, Mekke Şerifi Hüseyin’in hayal ettiği Büyük Arap Krallığı’nın kurulmasına izin vermeyip bölgeyi kendi aralarında paylaşmışlardır.

Suriye’nin İngiltere tarafından işgal edilmesiyle bölgede İngiliz etkisi altındaki Faysal yönetiminde bir krallık kurulmuştur. Ancak Sykes-Picot Anlaşmasıyla Fransa’ya bırakılan Suriye’de İngiltere’nin bulunmasını Fransızlar kabul etmemektedir. Bu konuyla ilgili Fransa’nın ısrarlı tavrı sonucu imzalanan Suriye İtilafnamesi ile Beyrut’un da dâhil olduğu Suriye sahil kesimi üzerinde Fransız idaresi oluşturulması, Şam, Hama, Humus ve Halep şehirlerini içeren alanda ise bir Arap devleti kurulması, yabancı müşavir ve öğretmen ihtiyacının Fransa’dan karşılanması koşulları İngiliz hükümeti tarafından kabul edilmiştir. İngiltere’nin çekilişi ile beraber Fransız birlikleri bölgeye tam olarak hâkim olmuşlardır (Umar, 2002: 300-301). 1920 yılının Temmuz ayında Fransız askerî güçleri tarafından Şam’dan tahliye edilen Faysal, bu aşamada İngiliz destekli Irak’ın başına geçirilmiştir. Ancak Faysal’ın Suriye ve diğer Arap devletlerini kapsayan büyük bir Arap devletine hükmetme arzusu hiçbir zaman sona ermemiştir (Masalha, 1991: 679). Sonuç olarak önceden Şerif Hüseyin’in oğlu Abdullah’a ayrılan Irak krallığına İngiliz desteği ile diğer oğlu Faysal yerleştirilmiş, sonrasında Abdullah Ürdün kralı olurken, bir başka oğlu Ali ise Hicaz’daki hâkimiyetini Vehhabi devletinin (Suudi Arabistan Krallığı) kurucusu Abdülaziz bin Suud’a kaybetmiştir (Simon, 1974: 316). Bu durum Mekke Şerifi Hüseyin önderliğindeki Haşimi ailesinin bölgede yerel çıkarılara ve bağlılıklara dayanan siyasi paylaşımını göstermektedir. Sonuçta söz konusu iç faktörlerden ve Batılı devletlerin yönlendirmelerinden dolayı birleşik bir Arap devleti kurulamamıştır.

Versailles Anlaşmasıyla bölgede manda yönetimleri altında suni Arap devletleri yaratılmıştır. İngiltere; Irak, Ürdün ve Filistin’den, Fransa ise Suriye ve Lübnan’dan sorumlu olmuştur. Suudi Arabistan ve Yemen ise İngiliz nüfuzu altında kalmak şartıyla sınırlı bağımsızlığa sahip olabilmişlerdir. Osmanlı Devleti’nin yıkılmasının ardından bağımsız olarak kurulan tek devlet Türkiye Cumhuriyeti’dir. Bu nedenle Atatürk önderliğindeki Türkiye örneği

Arap dnyası ulusal hareketleri üzerinde derin bir etki bırakmıştır (Hourani A. , 2014: 371-375). Türkiye'nin Batılı emperyalist devletlere karşı verdiği Türk milliyetçiliğine dayalı bağımsız bir ulus-devlet kurma mücadelesi dönemin Arap nesilleri tarafından dikkatle takip edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın Arap milliyetçileri açısından doğurduğu sonuç İslam'ın tam anlamıyla Arap dilinin yanında yer almaya başlamış olmasındır. Bu kapsamda Arap halklarını daha önce yöneten Osmanlı Devleti'nin İslami yn bulunduğu için geçmişte din, dile göre daha az önemli bir konumda yer alabilmiştir (Roucek, 1967: 816). Ancak savaş sonunda bölgede Batılı devletlerin hakimiyeti başladığından din de bir motivasyon unsuru olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu nedenle sömürgeci Batılı devletlere karşı yürütülecek bağımsızlık kazanma sürecinde Arap dilinin yanında dini yn de Arap milliyetçiliği düşüncesinde eşit derecede önemli bir konuma ulaşmıştır.

1830'ta Cezayir'in ve 1881'de Tunus'un Fransa tarafından, 1882'de ise Mısır'ın İngiltere tarafından sömürgeleştirilmesi ile Arapça konuşan Asya'dan önce Kuzey Afrika Batılı devletlerin yönetimi altına girmiştir. Her durumda Batılı yönetime karşı direniş ortaya çıkmasına karşın bunlar yerel İslami yurtseverlik içermektedir. Çünkü Osmanlı Kuzey Afrikasında nüfusun bir kısmı Berberice konuştuğundan sadece din bölge halkını bir araya getirebilmektedir. Bu nedenle iki savaş arası döneme kadar Arap milliyetçiliği düzeyinde bir bilince henüz ulaşılamamıştır.

Arap ulusunun dile dayalı hiçbir tanımı Arapça konuşan Afrika'yı uzun süre dışlayamamıştır. Bu açıdan sömürgeci yönetimler Arapça konuşan Afrika ve -Birinci Dünya Savaşı sonrası- Asya arasında dayanışma için potansiyel bir bağ yaratmıştır. Nitekim ilerleyen dönemde Arapça konuşan Kuzey Afrika halkları kendilerini Arap olarak görmeye başlamışlardır. İlginç bir Şekilde İngiltere ve Fransa'nın hkimiyetleri altındaki Arapça konuşulan topraklarda ortak bir Arap dnyası fikri doğabilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan yorgun çıkan bu iki devlet ise hkimiyetleri altındaki maliyetli Arap nüfuslu coğrafyadan çekilmeye başlamıştır (Kramer, 1993: 182-183).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Arapların büyük çoğunluğu için tam bağımsızlık yalnız bir zaman meselesi gibi grlmektedir. Hâlihazırda Suudi Arabistan ve Yemen bağımsız devletlerdir. 1918 yılında Mısır'da kurulan "Vefd Partisi" de yayınladıkları bağımsızlık içeren mesajlarıyla halk nazarında etkili olmuştur. İngiliz yetkililer tarafından partinin lideri Saad Zaglul'un Malta'ya sürülmesi üzerine ülke genelinde bir karışıklık başlamıştır. Bu baskılar sonucunda 1922 yılında İngiltere, Mısır'ı tek taraflı olarak meşruti krallık ilan etmiştir. 1936 yılına girildiğinde ise İtalya'nın Etiyopya yayılmacılığı karşısında İngiltere, Mısır'ın bağımsızlığını kabul eden bir anlaşmayı imzalamıştır. Anlaşmanın maddeleri arasında kanalda İngiliz askeri gücünün varlığının devamı ve olası bir saldırı durumunda Mısır'ı muhafaza etmesi yer almaktadır. 1922 yılında Mısır'da gerçekleşen sürecin bir benzeri ile imzalanan anlaşma sonucunda İngiltere tarafından seçilen Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Kral Faysal yönetimindeki Irak'a da kısmi bağımsızlık verilmiştir. 1930 yılına gelindiğinde taraflar bağımsızlığa gidecek süreç konusunda anlaşmış ve 1932 yılında Irak bağımsız bir devlet olmuştur (Cleveland, 2015: 217-233).

İngiltere'nin kendi manda yönetimleri üzerindeki gevşek idare politikasının aksine Fransa doğrudan idare politikası yönünde hareket etmiştir. Suriye'de öncelikle Faysal hükümeti devrilmiş ve Fransız manda yönetimi kurulmuştur. Suriye'den ayrı Trablus, Sayda, Sidon ve Beyrut'tan oluşan "Büyük Lübnan" yaratılmıştır. Başlangıçta ayrı bir ünite olan Şam ve Halep

devletleri birleştirilip aynı zamanda Alevi ve Dürzi bölgelerini de kapsayan "Suriye" oluşturulmuştur. Bu şekilde Fransa eski Suriye vilayetini bağımsızlığa hazırlayacak idari kurumları oluşturmak yerine kendi yönetimini uzatacak şartları yaratma yoluna girmiştir. Ancak Fransa'nın Lübnan ve Suriye'de kurduğu yönetimler büyük, masraflı ve genel itibariyle hantal bir bürokrasi uygulaması içerdiğinden 1946 yılına kadar sürebilmiştir (Cleveland, 2015: 242-257). Savaş sonrası döneme mezhepsel ayrılıkların kurumsallaştırıldığı Lübnan Sünni başbakan Riyad el-Sulh ve Maruni devlet başkanı Bişar el-Huri, Suriye de devlet başkanı Şükrü el-Kuvvetli gibi eski seçkinlerin iktidarında girmiştir.

Fransa'nın çekilişinin ardında kendisine sadakat sağlayabileceği bir rızanın yokluğu ve bölgede ekonomiyi geliştirebileceği bir kaynağı Suriye mandasından elde edememesi yatmaktadır. Çünkü dönem itibariyle bölgede yapılan petrol keşiflerinin sonucu yetersizdir. Pamuk üretimi ise ABD'nin dünya pamuk üretim/satış hakimiyeti ve başka yerlerde sentetik ürünlerin geliştirilmesi nedeniyle ciddi bir gerileme ile karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca Fransız ekonomi politikasının yıkıcı mali sonuçları vardır. Birinci Dünya Savaşı'nın yıkımı, coğrafi olarak Suriye'nin bölünmesi, ayrı manda rejimlerinin oluşturulması, Avrupa ekonomisinin yayılmasıyla sanayide süregelen gerileme sonucunda yüksek işsizlik ve enflasyon oranlarının ortaya çıkması ve bunlara ek olarak iki savaş arası dönemde karşılaşılan siyasi istikrarsızlık gibi etkenler nedeniyle Suriye mandasının (Lübnan ve Suriye) ekonomisi Fransa için sürdürülemez bir boyuta ulaşmıştır (Khoury, 1991: 1388). Bu şartlar altında 1946 yılı itibariyle Lübnan ve Suriye bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.

Sonuçta sömürgecilik (mandacılık) döneminde Arap milliyetçilerine göre asıl özgürlük; anayasal korunma veya parlamenter demokraside değil, bir beka sorunu olarak ulusal birliğin keşfedilip kurulmasında yattığından bağımsızlık süreci sonrasında bölgede baskıcı otoriter rejimlere sahip devletlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlanmış ve demokratik değerler yeni kurulan devletlerin elitleri tarafından ötelenmiştir. Arap devletleri yönetici elitlerinin Arap milliyetçiliğini yalnız kendi iktidarlarını kuvvetlendirecek şekilde yorumlamaları ilerleyen dönemde ortak hareket ettikleri alanlarda etkisini göstermiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Arapça konuşan halklar arasında yeni ve bağımsız bir hayat umutları yükselmiş ve muhtemel birlik düşüncesi güçlenmiştir. Burada üç unsurun etkili olduğu söylenebilir. İlki, savaş sonrası Batı karşıtı ayrılıkçı duyguların Arap milliyetçiliğinin yükselen değeri haline gelmesi ve artan sömürgecilik maliyetleri karşısında İngiliz ve Fransız hakimiyetinin sona ermesidir. İkincisi, bağımsızlıklarını yeni kazanan Arap devletleri geçmişte Pax Ottomana (Osmanlı Barışı) ile uzun süreli istikrar ve düzen dönemi süresince sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi bağlarının korunduğunu ve aynı zamanda onların geliştiğini görmüşlerdir. Bu nedenle birlik kurulması amacıyla yürütülen görüşmelerde katılımcılar tarihsel tecrübelerle dayalı benzerliklerin farklılıklardan daha çok olduğunu keşfetmişlerdir. Son olarak, Balfour Deklarasyonu (1917) ile Filistin'de Yahudi Toplumuna İngiltere tarafından yurt tahsis edilmesinin kabulü ve bölgede İsrail'in Yahudi devleti olarak kurulmasının desteklenmesi etkili olmuştur. Henüz bir İsrail devleti kurulmadan Yahudi toplumunun irredentist politikalar izleyerek Filistin halkına zulüm etmesi ve onların topraklarına el koyma uygulamasına başvurması karşısında Arap devletleri arasında birlik oluşturma hissiyatı artmıştır.

Yine de dönem itibariyle Arap milliyetçiliği, Birinci Dünya Savaşı sonrası meydana getirilen suni yapılardan dolayı devletler-üstü bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle Arap milliyetçiliğine dayanan birleşik bir Arap devleti ideali mevcut devletlerin ortak bir yapıda

buluşabileceği bir düzene doğru evrilmeye başlamıştır: Arap Birliği  rg t . Mısır, Suriye, Irak, Lübnan ve Ürdün (toplantıya yakın katılan Suudi Arabistan) temsilcileri, 1944 yılının 25 Eylül - 7 Ekim tarihleri arasında İskenderiye'de bir araya gelmiş ve 7 Ekim'de İskenderiye Protokolü olarak bilinen raporu hazırlamışlardır. Altı devlet "Tüm Arap devletlerini birbirine bağlayan bağları güçlendirme ve pekiştirme taraftarı" ilanında bulunarak "Bağımsız Arap devletleri tarafından ortak bir Birlik oluşturulacaktır" kararını almıştır (Little, 1956: 139).

İskenderiye Protokolü'n n imzalanmasının ardından Arap milliyetçileri arasında bir birlik kurulması ihtiyaç ortaya çıkmış olmakla beraber henüz kurulacak yapı hakkında üzerinde tam olarak anlaşılmış bir mutabakat bulunmamaktadır. Bu aşamada kurulması planlanan yapı ile ilgili üç ana akım vardır. Birinci grup,  ye devletlerin dokunulmaz egemenliklerinin korunarak özel çıkarlarını muhafaza etmesi, mevcut siyasi ayrımların ortaya konması ve en azından birlik iskeletini temin ederek belirlenen amaçlara varıp Arap toplumunu memnun etme taraftarıdır. Söz konusu grup; en kısa zamanda Arap devletleri federasyonu ya da üniter bir devlet kurmayı tercih etmektedir. Diğer gruba göre daha sıkı bir birlik kurulması adına tüm Arap devletlerinin kendi egemenlik haklarından vazgeçmeleri gerekmektedir. Fakat sadece iki Arap devleti (Irak ve Suriye) bu konuda adım atmaya istekli gözükmektedir.  ç nc  grup ve belki de en büyük akıma göre ise bağımsız Arap devletlerinin dâhil edildiği bir birlik içerisinde diğer dezavantajları telafi etmek daha muhtemel g r lmektedir. Bu grup, mevcut biçimiyle birlik kurulduğunda köklü bir değişim yerine var olan tüm olasılıkların değerlendirilebileceğine inanmaktadır. Arap Birliği de bu ılımlı görüşü esas almıştır.  nk  dönem itibariyle tek bir Arap devletinin kurulması muhtemel değildir. Bu nedenle Arap devletleri içerisinde egemenliğin kademeli olarak devri ve örgütün evrimi ile tek devlete ulaşmak mümkün gözükmektedir (Hourani C. , 1947: 133-134).

22 Mart 1945 tarihinde Kahire şehrinde toplanan Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan, Suudi Arabistan ve Suriye devletleri  nceki İskenderiye Protokolü'n n yerine getirilmesi olan "Arap Birliği şartı"nı imzalamıştır (Pact of the League of Arab States, 1992: 148-152). Birliğin adı Arapça Camiat 'd-d veli'I-Arabiyye (Arab League/ League of Arab States)'dir. Birliğin kurucu  yeleri bağımsızlıklarını henüz yeni kazanmışlardır. Dolayısıyla sömürgecilik tecrübesi onlarda bağımsızlık ve egemenliklerini koruyabilme adına Arap Birliği'ni kurmalarını sağlamıştır (İhsanoğlu, 1991: 325).

Genel olarak erken dönem Arap milliyetçiliği; Batı'nın ticari, misyonerlik ve eğitim faaliyetleri sonucunda Arap dil ve tarihine dayanan ancak dini geri planda bırakan ve aynı zamanda adem-i merkezietçi nitelik taşıyan bir hareketin ürünüdür. Birinci Dünya Savaşı esnasında kısmen ayrılıkçı bir niteliğe kavuşmakla beraber savaş sonrası meydana gelen yeni düzende bu durum belirginleşmiş, ayrıca din ve anti-emperyalizm unsurları da Arap milliyetçiliğinde yer almaya başlamıştır. İngiliz ve Fransız h kimiyetine karşı bağımsızlık sürecinde etkinlik sağlayan Arap milliyetçiliği, sonrasında yeni kurulan Arap devletleri elitleri tarafından ulusun kendi kendini yönetme idealine dayanan demokratik değerlerin görmezden gelindiği ancak uluslararası örgüt çatısı altında birleşmeyi kabul eden bir versiyonda yorumlanmıştır. Bu kapsamda tarihsel koşulların gerektirdiği şekilde Arap milliyetçiliğinin şekillendiği ve Arap Birliği'nin kurulmasında belirleyici bir rol oynadığı g r lmektedir.

4. Sonuç

Arap coğrafyası yaklaşık olarak 400 yıl boyunca Osmanlı Devleti hakimiyeti altında kaldığından tarihsel gelişmeler de söz konusu devlet ile paralellik arz etmektedir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin büyük güçler ile ilişkilerini artırması ile Arap vilayetlerinde Batılı fikirler yayılmaya başlamıştır. Bu aşamada Suriye vilayetinde ticari ivmenin artması ve bölgede başlatılan misyoner eğitim faaliyetleri etkili olmuştur. Aynı zamanda Batılı güçlere kıyasla geri kaldığını farkederek Osmanlı Devleti yöneticilerinin merkezi otoriteyi güçlendirme amaçlı yürüttüğü idari ve askerî reformlar sonucunda ayrıcalıklarını kaybetmek istemeyen yerel Arap liderler huzursuz olmaya başlamışlardır. Yine de artan rahatsızlık sonucu 1913 yılında Paris'te düzenlenen ilk Arap Kongresinde Arap temsilciler bağımsızlık yerine Osmanlı Devleti çatısı altında adem-i merkeziyetçi bir yapıda varlığını sürdürme yanlısı olmuştur. Ancak bu tavır İngilizler ile gizli görüşmeler yürüten Şerif Hüseyin'in 1916 yılında başlattığı Arap isyanı ile sınırlı bir katılım olsa da bağımsızlık yönünde değişmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Arap isyancılara verilen sözlerin tutulmayıp Fransız ve İngiliz himayesinde manda devletlerinin kurulması Araplar üzerinde derin bir hayalkırıklığına sebep olmuştur. İki savaş arası dönemde sömürgeci güçlerin egemenliği altında kalan Arap devletlerinin bağımsızlık yanlısı hareket etmeleri ve ardından yaşanan dünya savaşının yıkıcı etkisi üzerine mandacılığın maliyeti artmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Fransa ve İngiltere'nin tedrici çekilmelerinin tamamlanması sonucunda bölgede birçok bağımsız Arap devleti ortaya çıkmıştır.

Arap Birliği'nin kuruluşu; Batı askerî müdahalesi esnasında verilen büyük Arap krallığının kurulması sözünün tutulmaması ve bunun aksine savaş bitiminde bölgede sömürgecilik faaliyetlerinin başlatılması üzerine Arap devletlerinin ürettiği bir çözümdür. 20. yüzyılda bağımsızlıklarını elde eden Arap devletleri her ne kadar suni yapılar arz etmiş olsalar da tek bir devlet çatısı altında birleşemeyecek kadar anlaşmazlıklarla yüklüdür. Ancak bölgede git gide artan karışıklık ve kaotik ortam karşısında bütüncül bir Arap milliyetçiliğine ulaşmak varlığını sürdürebilmek için gerekli bir hale gelmiştir. Bu nedenle ortak bir devletin varlığı yerine uluslararası bir örgüt çatısı altında tüm Arap devletlerinin toplanacağı devletler-üstü bir yapının kurulması daha mümkün görülmüştür. Sonuçta Arap milliyetçiliği tek bir devlet çatısı altında toplanma düşüncesi yerine zaman içerisinde ortak kararların görüşüleceği uluslararası bir örgütün denetiminde ve kademeli yetki devri çerçevesinde entegre olmaya yönelmiştir.

Söz konusu entegrasyon sürecinin Batı hegemonyası altında geçen sömürgecilik geçmişinin doğurduğu hamasi söylem ve endişelerden bağımsız hareket etme kabiliyetine sahip olması gözardı edilemeyecek bir hususu ihtiva etmektedir. Çünkü Arap Birliği'ni kuran devletlerin yönetici elitleri Arap milliyetçiliğinin yalnız bağımsızlık ve birlik sağlayıcı niteliklerini esas almalarından dolayı Arap ulusunun istikrarını ve refahını temin edecek demokratik değerler ötelenmiştir. Bu nedenle başta halkın etkin katılımına imkan tanıyan hesap verilebilirlik olmak üzere şeffaflık, çoğulculuk, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi Batı kaynaklı ve aynı zamanda evrensel anlamda kabul gören değerler ile Arap milliyetçiliğinin uyum içerisinde bir ilişki kurup evrimini/gelişimini devam ettirebilmesi bu düşüncenin bir ürünü olan Arap Birliği'nin başarılı bir bütünleşme süreci yürütmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

- Al-Bazzaz, A. (1954). Islam and Arab Nationalism. *Die Welt des Islams*, 3(3/4): 202-215.
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler*. (Çev. İ. Savaşır). İstanbul: Metis.
- Arsan, A. (2015). The patriarch, the amir and the patriots: civilisation and self-determination at the Paris Peace Conference. (Ed. T. Fraser). *The First World War and Its Aftermath: The Shaping of the Middle East*, London: Gingko. 135.
- Aziz, M. (1956). The Origins of Arab Nationalism. *Pakistan Horizon*, 9(1): 29-30.
- Buzpınar, Ş. (2003). Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl). *İslam Araştırmaları Dergisi*, (10): 111-112.
- Calhoun, C. (2012). *Milliyetçilik* (Çev. B. Sütçüoğlu). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Cleveland, W. (2015). *Modern Ortadoğu Tarihi*. (Çev. M. Harmancı). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Dawisha, A. (2002). *Arab Nationalism in the Twentieth Century*, New Jersey: Princeton University Press.
- Dawn, C. (1962). The Rise of Arabism in Syria. *Middle East Journal*, 16(2): 147.
- Dawn, C. (1998). *Osmanlıcılıktan Arapçılığa*. (Çev. B. Aydın & T. Temiz). İstanbul: Yöneliş.
- Doğru, D. (2001). I. Dünya Harbi Sırasında Şerif Hüseyin'in Siyasi Faaliyetleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2): 54.
- Emin, A. (1914). *The Development of Modern Turkey as Measured by its Press*. New York: Columbia University.
- Erdoğan, M. (1999). Milliyetçilik İdeolojisine Dair. *Liberal Düşünce*, (15): 3-4.
- Fromkin, D. (2016). *Barişa Son Veren Bariş: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?* (Çev. M. Harmancı). İstanbul: Epsilon.
- Günay, S. (1995). II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan'da Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17(28): 87.
- Haddad, M. (1994). The Rise of Arab Nationalism Reconsidered. *International Journal of Middle East Studies*, 26(2): 204.
- Heywood, A. (2016). *Siyasi İdeolojiler* (10 b.). (Çev. L. Köker). Ankara: BB101 Yayınları.
- Hourani, A. (2014). *Arap Halkları Tarihi*. (Çev. Y. Alogan). İstanbul: İletişim.
- Hourani, C. (1947). The Arab League in Perspective. *The Middle East Journal*, 1(2): 133-134.
- Hut, D. (2016). Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(-): 118-119.
- İhsanoğlu, E. (1991). Arap Birliği. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 3). İstanbul.
- Karabela, N., & Ekşi, F. (2015). Arap Edebiyatında Tarihî Romanın Ortaya Çıkışında Milliyetçilik Düşüncesinin Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(22): 187.
- Karpat, K. (2010). *İslam'ın Siyasallaşması*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları..
- Karsh, E., & Karsh, I. (1996). Reflections on Arab Nationalism: Review Article. *Middle Eastern Studies*, 32(4): 374.
- Kayalı, H. (1998). *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*. (Çev. T. Yöney). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları..
- Kayapınar, M. (2006). İbn Haldûn'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (15): 109-110.
- Khalidi, R. (1991). Arab Nationalism: Historical Problems in the Literature. *The American Historical Review*, 96(5): 1364-1365.
- Khoury, P. (1991). Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries. *The American Historical Review*, 96(5): 1388.
- Khoury, P. (2003). *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus 1860-1920*. London: Cambridge University Press.
- Kral Abdullah. (2006). *Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik?* (Çev. H. Özkan). İstanbul: Klasik.

- Kramer, M. (1993). Arab Nationalism: Mistaken Identity. *Daedalus*, 122(3): 182-183.
- Kurşun, Z. (1990). II. Meşrutiyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesinde Arap Milliyetçiliğinin Rolü. *Türk Yurdu*, 10(32): 12-17.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1982). *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- Lewis, B. (1979). *Tarihte Araplar*. (Çev. H. Yıldız). İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi..
- Lewis, B. (2015). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev. B. Turna). Ankara: Arkadaş.
- Lewis, B. (2016). *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*. (Çev. S. Kölay). Ankara: Arkadaş.
- Little, T. (1956). The Arab League: A Reassessment. *Middle East Journal*, 10(2): 139.
- Mardin, Ş. (2011). *Türk Modernleşmesi*. (Ed. M. Türköne, & T. Önder). İstanbul: İletişim.
- Marsot, A.-S. (2007). Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne. (Çev. G. Güven). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Masalha, N. (1991). Faisal's Pan-Arabism, 1921-33. *Middle Eastern Studies*, 27(4): 679.
- Morrison, S. (1948). Arab Nationalism and Islam. *Middle East Journal*, 2(2): 149.
- Muslih, M. (1987). Arab Politics and the Rise of Palestinian Nationalism. *Journal Of Palestine Studies*, 16(4): 85.
- Oran, B. (1993). Milliyetçilik Nedir, Ne Değildir, Nasıl İncelenir?, *Birikim*, (45/46): 44.
- Ortaylı, İ. (1984). 19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerinde Bazı Notlar. *Osmanlı Araştırmaları IV*, 111.
- Pact of the League of Arab States. (1992). *Arab Law Quarterly*, 7(2): 148-152.
- Provence, M. (2005). *The Great Syrian Revolt and the Rise of Arab Nationalism*. Austin: University of Texas Press.
- Provence, M. (2011). Ottoman Modernity, Colonialism, and Insurgency in the Interwar Arab East. *International Journal of Middle East Studies*, 43(2): 221.
- Roucek, J. (1967). The Middle (Near) East and The Arabs. *Il Politico*, 32(4): 816.
- Say, S. (2011). *İbn Haldun'un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İlişkiler Kuramı*. İstanbul: Çelik.
- Siegmán, H. (1962). Arab Unity and Disunity. *Middle East Journal*, 16(1): 54.
- Simon, R. (1974). The Hashemite 'Conspiracy': Hashemite Unity Attempts, 1921-1958. *International Journal of Middle East Studies*, 5(3): 316.
- Sorby Jr, K. (2006). The Arab National Movement In World War I. *Asian and African Studies*, 15(1): 48-49.
- Sorby, K. (2005). Arab Nationalism After The Young Turk Revolution (1908- 1914). *Asian And African Studies*, 14(1): 18-20.
- Şen, S. (2004). *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*. İstanbul: Birey.
- Toprak, S. (2017). Cemal Paşa'nın Emriyle Aliye Sıkıyönetim Mahkemesince İdam Edilen Arap İleri Gelenlerinin Arap Ayrılkçı Hareketlerine Etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2): 300, 309.
- Ul-Hasan, S. (2010). The Great War of 1914-1919 and the Middle East. *Pakistan Horizon*, 63(4): 27.
- Umar, Ö. (2002). Suriye'de Fransız Emperyalizmi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1): 300-301.
- Umar, Ö. (2004). *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yılmaz, S. (2017). *Ortadoğu'da İngiliz istihbaratı; 1914-1918*. Erişim Tarihi: 11.06.2017, 21. Yüzyıl TürkiyeEnstitüsü:http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/OD_%C4%B0ngiliz%20%C4%B0stihbarat%C4%B1%201914-1918.pdf

FEMALE EMPLOYMENT AS A RESERVE ARMY OF LABOR: CASE OF TURKEY, 1988-2013

Yedek İşgücü Olarak Kadın Emeği: Türkiye Örneği, 1988-2013

Anıl BÖLÜKOğLU*

Abstract

This work considers the role of female employment in the “industrial reserve army of labor” on the base of Turkish experience between 1988 and 2013. Unlike previous studies in which the relationship is investigated at the sectoral level, this study initially considers demographic categories and illustrates alternative utilization from reserve army of labor and the current status of female employment in Turkey accordingly. To this end, Ordinary Least Squares Method (OLS) is employed in order to detect whether female employment has higher volatility than total employment. According to the empirical results, some categories of female employment are more volatile than total employment and demographical categories are found to be more significant than production related categories. This fact shows that there are strong fundamental obstacles such as marriage institution, part-time female employment, ownership in production and lower education levels, which constraint female proletarianization in Turkey.

Keywords:

Female employment,
Marxian Economics,
Reserve Army of Labor

Jel Codes:

B54, E24, B14

Özet

Bu çalışmada “endüstriyel yedek iş gücü” nde kadın istihdamının rolü 1988-2013 yılları arasında Türkiye örneği üzerinden incelenecektir. İlişkiyi sektörel boyutta inceleyen literatürdeki diğer çalışmaların aksine bu çalışmada öncelikle demografik kategoriler ele alınmış, daha sonra ise yedek işgücü ordusunun alternatif kullanımı ve Türkiye’de kadın istihdamının mevcut durumu sunulmuştur. Çalışmada kadın istihdamının toplam istihdama göre daha dalgalı olup olmadığını tespit etmek için Basit En Küçük Kareler Yöntemi uygulanmıştır. Sonuçlara göre, kadın istihdamının bazı kategorileri toplam istihdamdan daha dalgalı bulunmuş ve demografik kategoriler daha anlamlı bulunmuştur. Bu olgu Türkiye’de kadının proleterleşmesinin önünde evlilik kurumu, yarı-zamanlı kadın istihdamı, üretimdeki sahiplik ve düşük eğitim seviyeleri gibi güçlü temel engeller olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler:

Kadın istihdamı, Marksçı
İktisat, Yedek İşgücü

JEL Kodları:

B54, E24, B14

* Arş. Gör. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü,
e-mail: anil.bolukoglu@nevsehir.edu.tr

1. Introduction

This paper reconsiders the role of female employment in the "industrial reserve army of labor" on the basis of Turkish experience between 1988 and 2013. The concept of "industrial reserve army of labor" was put into words by Marx in order to explain the effects of capital accumulation on labor market conditions and structure. Marx and succeeding Marxists have concentrated on historical relationship between female employment and capital accumulation in terms of the reserve army of labor. (Humphries, 1983; Bruegel, 1979; Beechey, 1977; Rubery and Tarling, 1982; Benson, 1969; Power, 1983)

The existing literature, according to intellectual requirement of the time, put forth the effort to explain differences in female employment among sectors across time in order to illustrate the female proletarianization. Different levels of female employment among sectors had been a questionable issue in which Marxists, Feminists and Institutionalists made important contributions to explain the persistent differences between structures of male and female employment. Marxists qualify women in the 20th century as an industrial reserve army in the way that agriculture workers were in the 19th century. In early periods of capitalist production women were acting as latent reserves, as they would move between waged labor and domestic work. As capitalist production advances and capitalists start to take advantage of lower female wages, female labor gets fully attached to wage labor and thus becomes a floating reserve. In early periods of female proletarianization, women tend to be employed in secondary and relatively low paid jobs, which is indicative of being latent reserve. Spread of female employment to other production sectors through increased relative substitution of female workers to male counterparts, reduces female employment to floating labor reserve.

Persistent differences between male and female employment structures in both labor demand and supply showed the inability of Marxist predictions about transformation of female employment from latent to floating reserves. Marxist argument came in for a lot of stick particularly from Feminists and labor segmentation theorists. Common critique of both disciplines against Marxism is its inability of explaining persistency of gender divisions. These theories offer another perspective which focuses on occupational segregation and labor market segmentation as an explanation for the persistent gender division in the society. (Hartman, 1979; Folbre, 1994; Gibson-Graham, 1996; Hartstock, 1983).

The goal of this study is to discuss the role of female employment in the "industrial reserve army of labor" in Turkey over the period 1988-2013. Because there is no published study in the case of Turkey, this study is going to be the first attempt to fill this gap. Furthermore, previous literature directly investigates this issue at the sectoral level. Unlike those studies, this study initially considers demographic categories and illustrates alternative utilization from reserve army of labor and the current status of female employment in Turkey accordingly. Given these novelties, this study is expected to contribute to the existing literature. In section 2, a proper notion of 'reserve army of labor' is established from the works of Marx and a critique of existing literature on female employment and reserve army of labor. Section 3 depicts the conditions of female employment in Turkey between 1988 and 2013. Section 4, on the basis of different employment and demographic

categories, classifies female employment as latent or floating. Finally, sections 5 gives concluding remarks.

2. Marx on Reserve Army of Labor

Marx in *Capital I* in chapter 25 illustrates the general law of capitalist accumulation and investigates the effects of increase in capital accumulation on the working class. Marx, firstly, analyzes the relationship between capital accumulation and employment of working class under the conditions of constant organic composition of capital, ratio of invariable part of capital, the means of production to the variable counterpart, and labor time accumulated to expand existing capital. Under this condition as capital accumulation expands, demand for labor increases in a constant rate in proportion with organic composition of capital. Production of working class and capital accumulation goes hand in hand until it reaches the demographical constraint of society when it is unable to produce additional labor. After that point unemployment decreases and in turn increases the bargaining power of workers against capitalists. Finally, price of labor power or wages, tends to increase which curbs capital accumulation and in turn leads to an accumulation crisis. In the downturn period, unemployment increases and wages go down till a level where capital accumulation starts to expand again. (Marx, 1967)

The obstacles on capital accumulation provide capitalists an incentive to increase the invariable part of the capital to the detriment of variable capital. In such conditions, the organic composition is no longer constant and increase in capital accumulation expands disproportionately in relation to invariable capital which decreases the labor demand relatively because of the increasing efficiency in labor as a result of the relative increase in invariable capital. Most important result of this type of expansion is the rise of relative surplus population or reserve army of labor. Hereby Marx contributes his critique to bourgeoisie political economy's theory of population which treats excessively high population as the condition for expanding capital accumulation. Oppositely Marx claims that excessive population is the direct result of expanding capitalist accumulation. As capital accumulation sets free relative surplus population, it makes more workers available to serve for the needs of capital to use in the different production activities without a decrease in the absolute quantity of labor, thus causing no interruption in capital accumulation. (Marx, 1967)

Following from illustrating the relationship between capital accumulation and reserve army of labor, Marx defines the presence of different types of reserve army of labor as floating, latent and stagnant. Floating reserve army of labor refers to workers who are located in industrial centers. Absolute quantity of the floating reserve decreases with more capital accumulation and increases when capital accumulation decreases. Latent reserve army is simply the workers' population who had been employed in the agriculture sector. As capital accumulation penetrates pre-capitalist types of production, the demand for labor in those sectors dramatically decreases and drags huge masses of workers to the industrial centers. Latent reserve army of labor tends to be more vulnerable than the floating reserve as the former are more sensitive to movements in capitalist accumulation, being inexperienced in capitalist production. As accumulation expands to more sectors, latent reserve army of labor becomes floating. (Marx, 1967) Last part of reserve army of labor is stagnant, which constitutes the bottom layer of the reserve army and comprises of disabled, wounded, petty

criminals etc. They tend to be employed with minimum wages and maximum working time and transformation from this type is almost impossible.

2.1. Women as a Reserve Army of Labor

In *Capital*, Marx tends to be race and gender blind due to the abstraction level applied in his analysis of capitalism. For this reason, Marx (just in a few passages in *Capital*) mentions female labor (including child labor) as a cheap substitute for male labor. Marx does not work so much on explaining this mechanism and does not illustrate a systematic categorization of female employment and its relationship with reserve army of labor. Following from Marx, socialist and Marxist literature on female employment mainly turned their attention to the relationship between capital accumulation and female employment in the way that Marx analyses the relationship between capital accumulation and total employment.

Beechey (1977) illustrates the role of domestic labor as a tool which expands the absolute surplus value of production through producing use values for the reproduction and maintenance of a working class family. From this perspective, domestic production is considered as non-capitalist and labor used in this type of production as "latent" reserve. Beechey then utilizes this concept in the process of capitalist production. Expansion of capitalist production penetrates the domestic labor through producing goods and services previously provided by domestic female labor and utilize women as wage laborers in order to produce these goods and services capitalistically. Power (1983) illustrates the historical processes which underlies the aforementioned relationship between domestic labor and capitalist production in US over the course of the 19th and early 20th century. According to Power, during this period, women's work in the home transformed from *predominantly production* to maintenance and hence transformed female employment to latent reserve. Differently from Beechey, Power illustrates social and economic conditions which allows a proper analogy between 19th century agriculture labor and 20th century domestic labor. Power then depicts the gradual incorporation of female employment into active wage labor again on the same basis. Additionally, Power mentions that this improvement in female employment is not irreversible and relates the freedom of women with engaging in wage labor. Finally, Power claims that this would undermine patriarchal society following Engel's conclusions about female labor.

Irrespective of whether Power's analysis gives an important insight about the relationship between capital accumulation and female employment, the higher volatility in female employment than the total employment posed a problem in the way to transition of female workers to be an active part of wage labor. Following from this evidence, Bruegel (1979) introduces the notion of disposability of female employment. Bruegel claims in periods of high unemployment, female employment is dispensed more than male employment. She analyses the effects of increasing woman labor force participation on elimination of women as a labor reserve and the role of gender segregated labor markets in protection of women from functioning as a reserve. According to Bruegel, once female labor is introduced as an active wage labor, it cannot act as a reserve again the way it used to. In order to overcome this problem and explain the increasing volatility in female employment, Bruegel utilizes the disposability of female employment and revises the reserve army of labor hypothesis on this basis. While disposable female employment is valid for part-time jobs

and for less labor-intensive jobs, female employment was also protected from the effects of high redundancy in sectors where pre-dominantly females are employed, such as service and public sector.

While Bruegel explains the higher volatility in female employment in terms of a revised version of reserve army, she disconnects the relationship between reserve army of labor and capital accumulation and reduces the reserve army of labor to a cyclical buffer instead of a relative surplus created through increasing capital accumulation.

This disconnection is criticized by Humphries (1983) by reconsidering reserve army of labor in its unique relationship with capital accumulation and in turn categorizing female employment as latent or floating reserves according to its volatility rate. Floating reserve refers to a full attachment to wage labor and floats with the capital accumulation and total employment; while latent reserve acts as a buffer and its volatility is higher than total employment and capital accumulation.

Based on this categorization, Humphries analyzes female proletarianization in the U.S. between two accumulation processes - 1965-1974 and 1974-1979 - by production sectors. According to results of the research, while female employment becomes less volatile than in the first period, in sector based results female employment evolves to floating reserve in some sectors such as wholesale and retail trade, finance, insurance and real estate, services and government sector. In addition, Humphries also captured a process of feminization of labor market structures by illustrating the distribution of growth in female industrial employment. The results reveal that industry groups that were predominantly male and undergoing a process of feminization experienced a substantial growth in female share of their employment.

Humphries' reconsideration of female proletarianization on the base of an updated categorization of female employment gives an important insight about female employment, but this categorization and female proletarianization is just considered in the labor market and in the distribution of female employment among production sectors which are economic concepts. This kind of research is not able to explain the obstacles in the path of total transfer of female employment from latent to floating reserve which is the main critique of feminist thought.

In order to capture constraints in the path to full proletarianization of female employment, demographical conditions such as marital status, level of education, condition in the work place, part-time employment must be considered and categorization of female employment must be established on this demographical basis. Demographical categorization of female employment can contribute to Marxist feminist thought in terms of the social constraints to female proletarianization. This contribution evaluates female proletarianization on the basis of demographic categorization.

3. Conditions of Female Employment in Turkey

In this section, conditions of female employment will be illustrated in terms of ILO key indicators which evaluate the female labor market. Primary indicators are labor force participation, status in employment, employment by sector, part-time workers, and educational attainment of the labor force which are derived from Household Labor Force Survey collected by Turkish Statistical

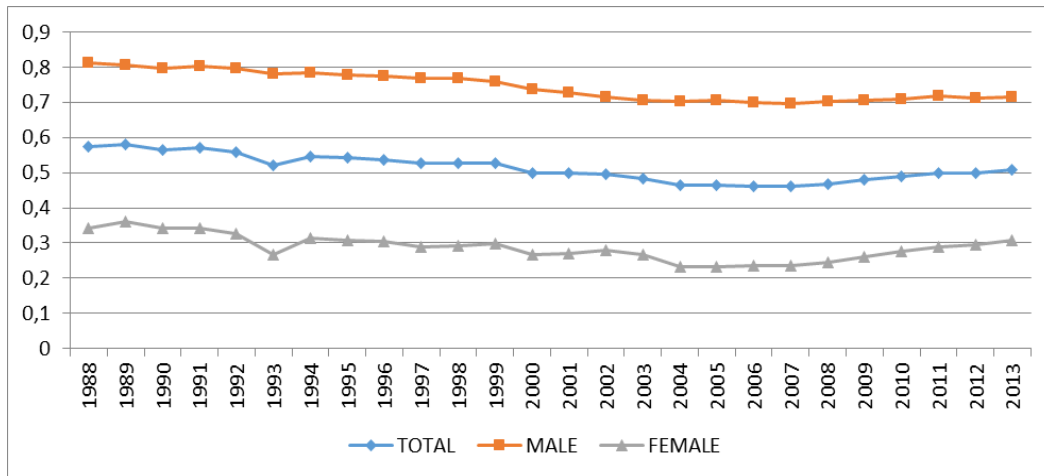
Institute (TUIK). In addition to primary indicators, other indicators which are relevant with the aim of this paper, are also illustrated.

3.1.Labor Force Participation

Labor force participation rate is a “measure of the proportion of a country’s working-age population that engages actively in the labor market, either by working or by looking for work. Its value as an indicator is to provide an overall indication of the available supply of labor.” (ILO, p.10) From a gender perspective, its value gives information about access to labor market for females in comparison to males.

Figure 1 illustrates the labor force participation rates (LFPR) in Turkey between 1988 and 2013. Most striking insight from the figure is the uncompromising low female labor force participation rates. Total LFPR oscillates in the relevant time interval between 0.6 and 0.45 while female LFPR 0.36 and 0.23. This high gap illustrates that the access of female labor to labor market is quite strikingly low. In order to see whether this fact is a direct result of male dominance in labor markets, decomposition of women who are excluded from the labor force must also be illustrated.

Figure 1: LFPR in Turkey by Sex

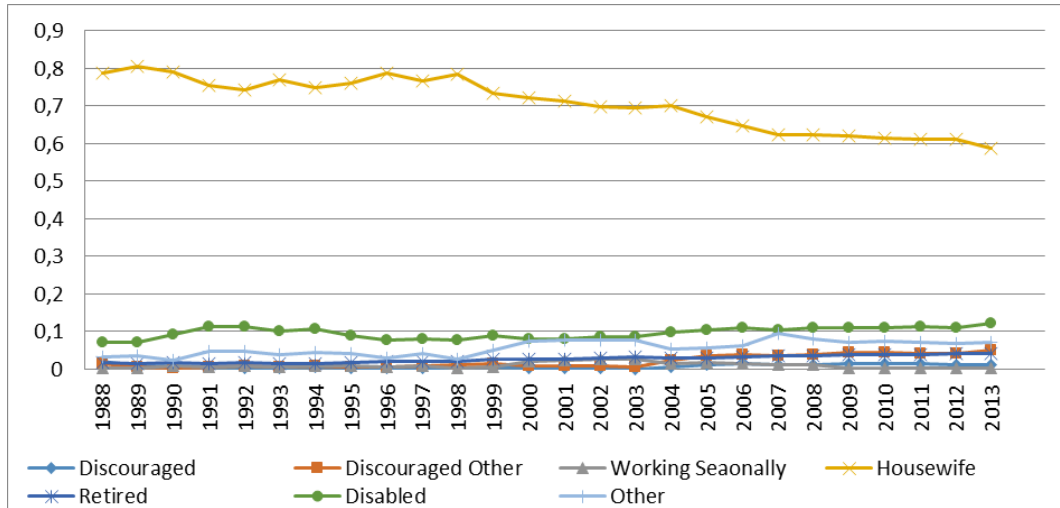

Source: www.tuik.gov.tr

Figure 2 summarizes the ratio of women who are excluded from labor force by their reason for exclusion. According to this information, women who are excluded from labor force because of house work constitute the major category despite its declining rate. This category of female population illustrates a good example for latent reserve army. This fact is also consistent with the literature on the social roles of women in Turkey. The social role of women is quite important in determination of labor force participation. Housework, child care and elder care are assigned as female tasks traditionally. Literature claims that traditional duties prevent women from labor market participation (Dayioglu,2000; İlkkaracan, 2012.). High number of housewives is also the result of

the urbanization process. Migration to cities disconnected women from agricultural production and transformed them to discouraged workers (Erman, 1998; Erman, 2001).

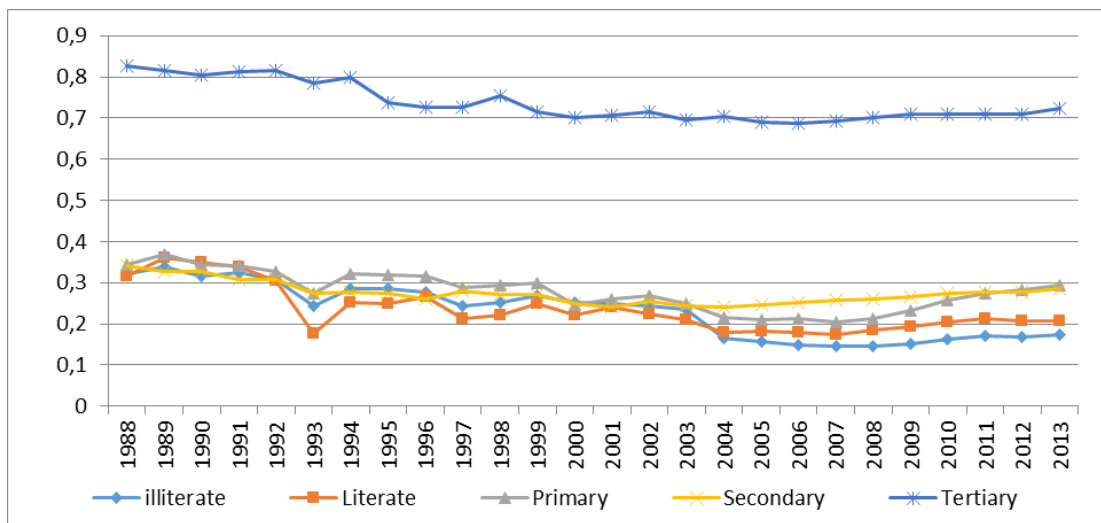
Figure 2: Ratio of Women Excluded from Labor Force by Their Reasons

Source: www.tuik.gov.tr

Educational decomposition of female employment is also important and Figure 3 illustrates this decomposition. As per Figure 3, women who have tertiary degree constitute the highest rank among other educational attainments. This fact shows without hiding anything that uneducated women have low access to labor market and are highly discriminated. Gunduz-Hosgor and Smiths (2008) indicates that more educated women tend to increase women's participation to labor force. Aysit (2002) also states that education also affects non-agricultural participation.

Figure 3: Female LFPR by Education

Source: www.tuik.gov.tr

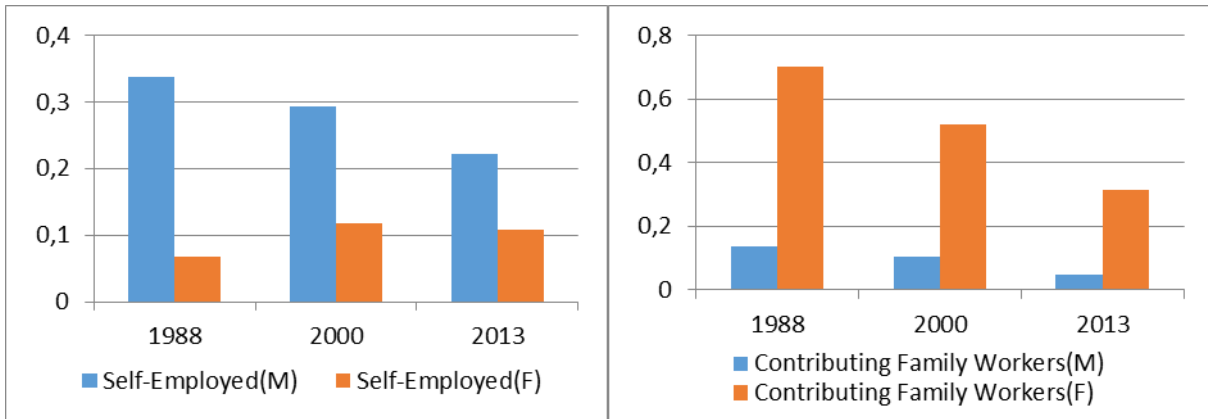
3.2. Status in Employment

Status in employment consists of three categories which are wage and salaried workers, self-employed workers, and contributing family workers and employers. Employment structures in terms of status are a strong indicator of a well-developed labor market. Lower numbers of self-employed and contributing family workers indicates a developed structure of labor markets. For female employment, self-employed workers and contributing family workers are considered as “vulnerable employment”. This definition is offered by ILO in the Millennium Development Goals “to achieve full and decent employment for all, including women and young people”. (ILO, 2010, p.33)

Figure 4 summarizes the status in employment share by sex. The results show that between 1988 and 2013, despite the substantial decrease in vulnerable employment the gap between males and females in terms of status has been still quite high. A substantial increase in wage and salaried female share can be interpreted as an acceleration in female proletarianization. But increase in that share does not tell anything about the degree in volatility of female employment or working conditions. In order to make a proper assessment, its relationship with capital accumulation must be revealed.

Figure 4: Status in Employment in Corresponding Total Employment by Sex

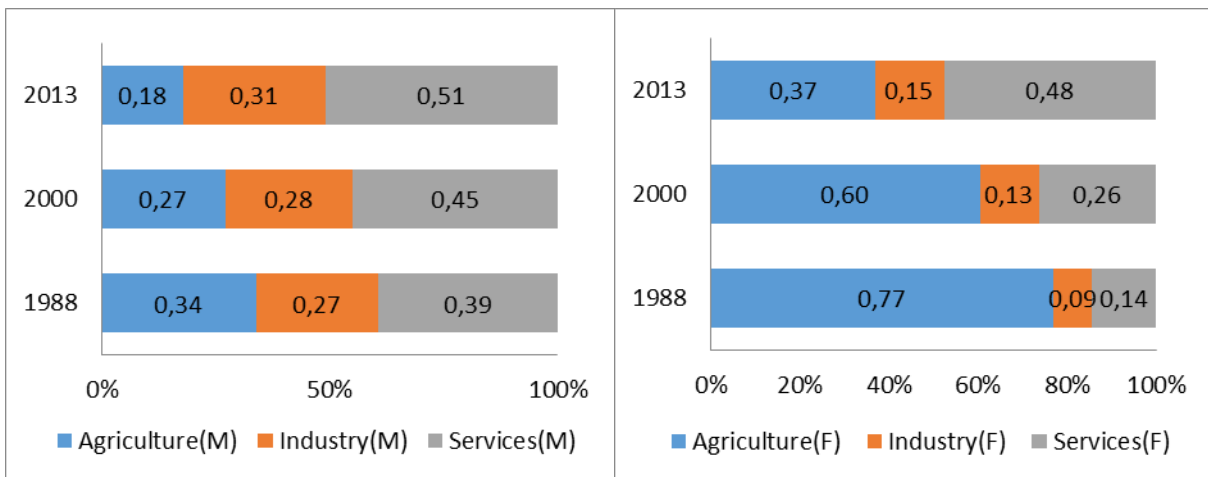

Source: www.tuik.gov.tr

3.3. Employment by Sectors

The distribution of employment by sector as a gender-relevant indicator summarizes the different compositions of female and male employment. (ILO, 2010) Figure 5 shows female and male employment distribution by sector. In female employment between 1988 and 2013 there is a huge shift in female employment from agricultural sectors to services sectors. The transfers to services to industrial sectors remained marginal with respect to services. Agricultural share of female employment with respect to its male counterpart is still higher despite high amount of transfers to services sector. Agricultural sector in Turkey is mainly based on rural family production. This fact is also consistent with the status of women in employment. As mentioned earlier, females are mostly employed as contributor to family income. This category also indicates properties of latent reserve army of labor.

Figure 5: Female and Male Employment Distribution by Sector

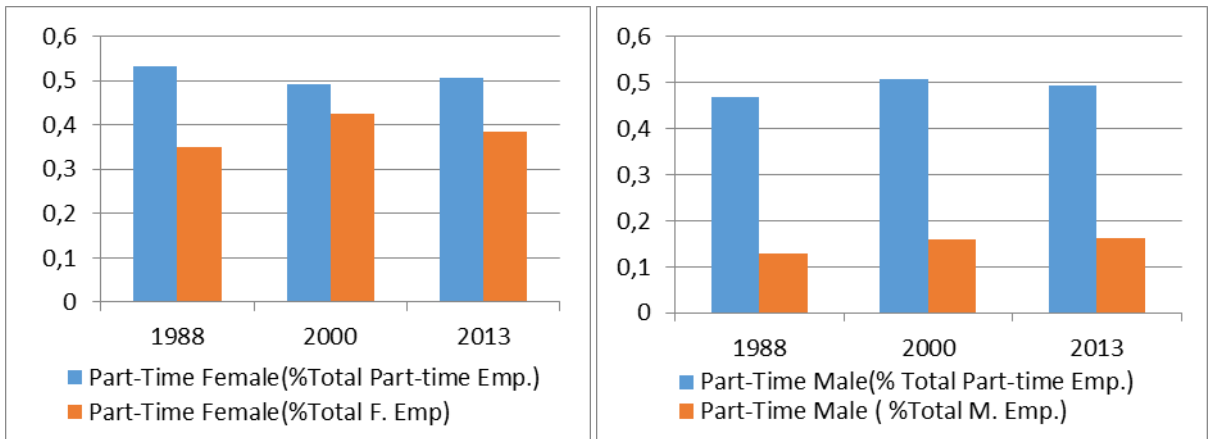

Source: www.tuik.gov.tr

3.4. Part-Time Workers

From the gender perspective, part-time worker is an important indicator for the gender structure of employment. Usually part-time workers do not have unionization rights and have more flexible working conditions. Their dismissal is much easier than full-time employment and they cannot benefit from labor rights fully as full time workers. Figure 6 illustrates the gender composition of part-time employment. Between 1988 and 2013 female and male employment shares in total part-time employment tends to be equal as it seems that both female and male workers are attached to part-time employment equally. But if the shares of part-time employment are considered in both total female and male employment, this equality disappears. Throughout the corresponding period, the gap between the share of part-time female employment in total part-time employment and share of part-time female employment in total female employment substantially decreased which in turn means that female workers tend to be employed more in part-time jobs. Aforementioned fact about part-time female employment illustrates that female workers become easily hurt from the effects of capital accumulation and their employment become more flexible.

Figure 6: Part-time Employment by Sex

Source: www.tuik.gov.tr

4. Latent or Floating?

In the previous part, the current condition of female labor is illustrated on the base of ILO’s definition of job vulnerability. In this section, methodology of the paper and estimation results are illustrated.

4.1. Methodology

Differently from former studies about the qualification of female employment, in this work female employment and its qualification as latent or floating is investigated both on the base of demographical and industrial categories in order to explain the nature of reserve army of labor. In

this work a strong relationship between employment and capital accumulation is presupposed and following from Humphries, latent reserve army is defined on the basis of its volatility with respect to total employment. If employment of a certain social category is more volatile than total employment, it can be considered as a latent reserve army. In order to test this relationship Humphries (1983), following from Rubery and Tarling (1988), applies an ordinary least squares (OLS) regression analyses in which percentage change in female employment is regressed to percentage change in total employment. Estimating the slope coefficients through OLS technique helps us figure out whether female employment can be considered as latent or floating. Following equations illustrate the OLS regressions that would be tested in this analysis.

$$\ln F_{it} - \ln F_{it-1} = \alpha + \beta(\ln T_{it} - \ln T_{it-1}) + \gamma t + \varepsilon_t \quad (1.1)$$

Equation (1.1) illustrates the OLS regression being estimated where dependent variable is percentage change in female employment in *i*th category at time $(\ln F_{it} - \ln F_{it-1})$; independent variables are the constant term (α), percentage change in total employment in *i*th category at time *t* $(\ln T_{it} - \ln T_{it-1})$, time trend (*t*) and the error term (ε_t).

Table 1 illustrates the summary interpretations of female employment parameters. If β coefficient is equal to 1, fluctuation in women employment is equal to total employment fluctuation. This in turn means that women labor can be considered as floating reserve labor. If β is greater than 1, fluctuation in women employment is higher than of total employment. In this case, women labor can be considered as a latent reserve labor. If β coefficient is lower than one, female labor is segmented in a favorable way and can be considered as floating reserve labor. If beta coefficient is smaller than zero women's labor can be considered as substitute. As testing procedure is applied to male labor in order to control whether male labor is in an advantageous position.

Table 1: Summary Explanations of Slope Coefficient

	PROCYCLICAL
$\beta > 1$	Women's employment is more sensitive to employment fluctuations than total employment (Latent Reserve)
$\beta < 1$	Women's employment is less sensitive to employment fluctuations than total employment. (Floating Reserve)
$\beta = 1$	Women's employment is equally sensitive and can be considered as floating reserve.
	COUNTER-CYCLICAL
$\beta < 0$	Women's employment moves counter-cyclically and can be considered as a substitute to male employment.

Source: Adopted from Rubery and Tarling (1988).

4.2. Estimation Results

Results of female and male labor are illustrated at Tables 2 and 3 respectively. Diagnostic checks are illustrated at Appendix. According to diagnostic results, autocorrelation is detected in

several categories. Autocorrelation problem is solved through Prais-Winsten procedure. Prais-Winsten procedure is the modification of Cochrane-Orcutt procedure and improves the Cochrane-Orcutt procedure in such a way that improves the efficiency of estimators.

Tables include some major demographic categories that can be summed under headings of educational attainment, marital status and status in employment. In addition to demographical categories, regression is applied to industrial categories similarly with earlier literature.

According to results illustrated in Table 2, as level of educational attainment of women increases, volatility of female become less sensitive to total employment fluctuations. Same trend is valid for male employment as it is shown at Table 3. However, the slope coefficients are significantly greater than one which means that women employment is more sensitive to employment fluctuations than men. This fact shows that women can be considered as latent reserve labor in all educational categories. Results do not change much when marital status is considered. Results show that married women employment's coefficient is almost twice times more than single women's. This fact shows that married women are not in an advantageous position than single women. However, slope coefficients of married and single women are greater than one significantly. While marital status affects the volatility of female labor negatively, it does not change the status of female labor as latent reserve labor. According to results in Table 3, contrary to the female case, single men's employment tends to fluctuate more than married men, but still both of their slope coefficients are smaller than one. Results show that marriage institution, as an indicator of patriarchal relations, effects volatility in male employment positively, however it increases the volatility of female employment.

Following category is the status in employment which has both demographic and economic aspects. Results show that part-time female employment acts like a floating reserve labor, because its slope coefficient is significantly higher than one. In contrast, male employment acts as a latent reserve. This fact cannot be considered as an advantageous position since (as mentioned earlier) part-time employment is more vulnerable than other types of employments due to job insecurity and flexible working conditions. Except part time woman workers and employers, slope coefficients of vulnerable jobs are significantly higher than one and women labor in these positions can be considered as latent reserve labor. According to Marxist literature, employer category cannot be considered as worker and results are in consonance with the literature. Both men and women employers' slope coefficient is close to one which means fluctuations in employment is close to total employment fluctuations.

Tables 2 and 3 illustrate results of sectoral categories. Slope coefficient estimates of female employment in mining and quarrying sectors and electricity, gas and water sectors are insignificant. Slope coefficient estimates of other sectors are found to be significantly higher than one which means that woman labor is latent reserve. Oppositely, fluctuations of male employment in all sectors are significantly lower than one or at least equal to one. This shows that male workers are usually employed as a floating reserve labor.

Table 2: Regression Results of Female Employment

Female Employment									
Categories	α (t-stat.)	β (t-stat.)	γ (t-stat.)	Adjusted R-Square	Categories	α (t-stat.)	β (t-stat.)	γ (t-stat.)	Adjusted R- Square
Total Female Employment					Industrial Sectors				
Total Female	-1.273 (-0.67)	2.146* (10.05)	0.007 (0.68)	0.809	Agriculture, forestry, hunting and fishing	-0.871 (-0.39)	1.373* (12.84)	0.0004 (0.39)	0.871
Educational Attainment					Mining and quarrying	-19.058 (-0.57)	0.336 (0.627)	0.009 (0.57)	-0.059
Illiterate	1.922 (1.03)	1.267* (16.72)	-0.009 (-1.02)	0.921	Electricity, gas and water	-14.266 (-0.97)	0.197 (0.91)	0.007 (0.98)	-0.016
Literate	7.381 (1.39)	1.471*** (7.57)	-0.004 (-1.38)	0.717	Construction¹	5.537 (0.90)	1.159* (3.83)	-0.003 (-0.89)	0.356
Primary	-5.691*** (-2.03)	2.043 * (8.44)	-0.002*** (-2.04)	0.731	Wholesale and retail trade, hotels and restaurants¹	-4.334*** (-1.78)	1.039* (3.45)	0.002 (1.80)	0.305
Secondary	-3.833 ** (-2.21)	1.302* (8.00)	0.002 (2.21)	0.721	Transportation, communication and storage	-4.545 (-0.79)	2.808* (5.42)	0.002 (0.79)	0.549
Tertiary¹	2.866 (1.29)	1.282* (5.54)	-0.001 (-1.29)	0.545	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.				
Marital Status					Finance, insurance, real estate and business services	5.205 (1.30)	1.555* (7.05)	-0.003 (0.207)	0.699
Married	-2.342 (-1.18)	2.425* (9.93)	0.001 (1.17)	0.806	Community, social and personal services¹	-1.178 (-0.49)	0.661* (2.98)	0.0006 (0.50)	0.242
Single	0.345 (0.15)	1.357* (7.56)	-0.0002 (-0.15)	0.698					
Status in Employment									
Part-Time	-1.425 (-0.31)	0.783* (8.98)	0.0007 (0.31)	0.766					
Full-Time	-2.403 (-0.97)	1.579* (11.14)	0.001 (0.96)	0.839					
Wage and Salaried Workers	-1.034 (-0.62)	1.327* (6.27)	0.0005 (0.62)	0.646					
Employer¹	-1.901 (-0.30)	1.067* (3.16)	0.001 (0.31)	0.313					
Self-Employment	-0.218 (-0.03)	3.386* (5.92)	0.0001 (0.04)	0.581					
Contributing family workers	-1.034 (-0.62)	1.327* (6.27)	0.0005 (0.62)	0.646					

*, **, *** refers for 0.01, 0.05 and 0.10 significance level

¹Autocorrelation is detected and the problem is solved through Prais-Winsten estimation procedure.

Table 3:Regression Results of Male Employment

Male Employment									
Categories	α (t-stat.)	β (t-stat.)	γ (t-stat.)	Adjusted R-Square	Categories	α (t-stat.)	β (t-stat.)	γ (t-stat.)	Adjusted R- Square
Total Male Employment					Industrial Sectors				
Total Female	0.506 (0.68)	0.563* (6.77)	-0.0002	0.646	Agriculture, forestry, hunting and fishing	0.738 (0.40)	0.687* (7.62)	-0.0004 (-0.40)	0.702
Educational Attainment					Mining and quarrying	0.466 (0.61)	1.024* (65.57)	-0.0002 (-0.61)	0.995
Illiterate	-2.216 (-0.63)	0.550* (3.82)	0.001 (0.97)	0.376	Electricity, gas and water	1.61 (1.01)	0.987* (41.89)	-0.0008 (-1.01)	0.987
Literate	-3.007 (-1.13)	0.790* (8.11)	0.001 * (3.35)	0.795	Construction¹	-0.045 (-0.32)	0.999* (143.07)	0.00002 (0.31)	0.999
Primary	1.927** (2.10)	0.656* (8.30)	-0.0009** (-2.11)	0.796	Wholesale and retail trade, hotels and restaurants¹	1.281* (4.51)	1.002* (29.18)	-0.0006* (-4.55)	0.980
Secondary	0.903** (2.43)	0.935* (26.87)	-0.0004** (-1.96)	0.971	Transportation, communication and storage	0.441 (1.29)	0.901* (29.6)	-0.0002 (-1.29)	0.972
Tertiary¹	-0.926 (-1.00)	0.878* (9.08)	0.0005 (1.00)	0.8464	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.	-1.706 (-1.07)	0.786* (8.99)	0.0008 (1.08)	0.839
Marital Status					Finance, insurance, real estate and business services	-1.706 (-1.07)	0.786* (8.99)	0.0008 (1.08)	0.839
Married	0.811 (1.21)	0.534* (6.46)	-0.0004 (-1.20)	0.627	Community, social and personal services¹	-1.178 (-0.49)	0.661* (2.98)	0.0006 (0.50)	0.242
Single	-0.187 (-0.14)	0.807* (8.01)	0.00009 (0.14)	0.725					
Status in Employment									
Part-Time	1.327 (0.32)	1.206* (15.36)	-0.0006 (-0.32)	0.907					
Full-Time	0.698 (0.99)	0.841* (20.84)	-0.0003 (-0.99)	0.947					
Wage and Salaried Workers	0.531 (1.86)	0.927* (18.77)	-0.0003 (-1.37)	0.9389					
Employer¹	0.38 (1.67)	0.991* (79.99)	-0.0001 (-1.68)	0.9977					
Self-Employment	0.286 (0.31)	0.704*** (9.26)	-0.0001 (-0.31)	0.780					
Contributing family workers	0.531 (1.36)	0.927* (18.77)	-0.000 (-1.37)	0.9389					

*, **, *** refers for 0.01, 0.05 and 0.10 significance level

¹Autocorrelation is detected and the problem is solved through Prais-Winsten estimation procedure

5. Conclusion

In this work female employment in Turkey and its role in the reserve army are investigated. Differently from existing literature on female labor, demographical categories are illustrated. According to test results, demographical categories perform better than production related categories. This suggests that there are strong fundamental obstacles such as marriage institution, part-time female employment, ownership in production and lower education levels which constraint female proletarianization in Turkey as opposed to Marx and Engel's (1967) inference. In this work the Marxist literature is criticized because they readily accept using slope coefficients of the Equation (1.1) as an indicator that shows whether female labor is latent or floating reserve labor. In order to overcome this problem, slope coefficients are tested on the basis of demographical categories. Slope coefficients of demographic categories approves that female labor performs as a latent reserve.

Departing from the finding indicating the strong fundamental obstacles including, for example marriage institution, part-time female employment, ownership in production and lower education levels, a couple of policy suggestions can be addressed in order to cope with the constraints in front of female proletarianization. Policymakers should develop appropriate policies in line with demographic categories presented in this study in order to keep the economy safe from the fluctuations in female employment. In addition, given the low female labor force participation rates in Turkey, policies towards increasing female labor participation could also assist policymakers in preventing female employment volatility resulting from economic fluctuations.

Although this study is different from previous ones by focusing demographic categories, it could not be useful to compare the findings of existing study with those of previous literature. However, it is possible to address some points which encourage future studies in terms of model specification. Firstly, this work shares the same deficiency with Bruegel (1979). It presupposes an ongoing relationship between capital accumulation and employment levels and uses the concept of 'latent reserve' in an arbitrary way. Basic illustration of higher female employment volatility with respect to total employment is not a sufficient demonstration of female employment as 'latent reserve'. The relationship between different categories of female employment (labeled as 'latent' in this work) and capital accumulation must be investigated on the base of monthly data. This type of work can improve the results of this analysis by means of larger data.

Secondly, the work can be improved through introduction of more detailed demographic categories in order to test the net effect of fluctuations of total employment (for instance, investigation of fluctuations in employment of married women who had a tertiary level education). Finally, female and male employment in part-time jobs is another important finding of this work. As mentioned in section 4, part time male labor is disposed more than women when total employment declines and in contradiction with this fact, women labor employed in part-time jobs is disposed more than men. This fact needs more explanation through further analysis.

References

- Beechey, V. (1977). Some Notes on Female Wage Labour in Capitalist Production. *Capital & Class* 1.3: 45-66.
- Benston, M. (1969). The Political Economy of Women's Liberation. *Monthly Review* 21.4:13-27.
- Bruegel, I. (1979) Women as a Reserve Army of Labour: A Note on Recent British Experience. *Feminist Review* 3: 12-23.
- Craig, C, Garnsey, E. and Rubery, J (1985). *Payment Structures and Smaller Firms: Women's Employment in Segmented Labour Markets*. London: Dep. of Employment.
- Dayioglu, M. 2000. "Labor Market Participation of Women in Turkey". *Gender and Identity Construction: Women of Central Asia, Caucasus and Turkey*. (Editor: Feride Acar and Ayse Gunes-Ayata) The Netherlands. 44-73
- Erman, T. 1998. The Impact of Migration on Rural Women in Turkey: Four Emergent Patterns. *Gender & Society* 12(2):146-67
- Erman, T. (2001). Rural migrants and patriarchy in Turkish cities. *International Journal of Urban and Regional Research*, 25(1), 118-133.
- Folbre, N. (1994). *Who Pays for the Kids: Gender and the structures of constraint*. New York: Routledge
- Gibson-Graham, J. K. 1996. *The End of Capitalism (as We Knew It): A Feminist Critique of Political Economy*. Oxford: Blackwell.
- Gündüz-Hoşgör, A., & Smits, J. (2008, March). Variation in labor market participation of married women in Turkey. In *Women's Studies International Forum* (Vol. 31, No. 2, pp. 104-117). Pergamon.
- Hartsock, N. 1983. *Money, Sex, and Power: Toward a Feminist Historical Materialism*. New York: Longman.
- Hartman, H.I. (1979). The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a more Progressive Union. *Capital & Class* 3.1:
- Humphries, J. (1983). The 'Emancipation' of Women in the 1970s and 1980s: From the Latent to the Floating. *Capital & Class* 7.2 : 6-28.
- International Labor Organization (2010) *Women in labour markets: Measuring progress and identifying challenges*. Geneva: International Labor Organization
- İlkkaracan, İ. (2012). Why so few women in the labor market in Turkey?. *Feminist Economics*, 18(1), 1-37.
- Marx, K., and Engels, F. (1967) *Capital; a Critique of Political Economy*. New York: International
- Power, M. (1983) From Home Production to Wage Labor: Women as a Reserve Army of Labor. *Review of Radical Political Economics* 15.1: 71-91.
- Rubery, J., & Tarling, R. (1988). "Women's employment in declining Britain". *Women and Recession (Routledge Revivals)* (Editor: Jill Rubery). New York: Routledge & Keagan Paul INC. 84-113.
- Tansel, A. (2002, May). Economic development and female labor force participation in Turkey: time-series evidence and cross-province estimates. Economic Research Forum for the Arab Countries, Iran & Turkey. (http://erf.org.eg/wp-content/uploads/2017/05/0124_Tansel.pdf)

APPENDIX

Table A.4:Female Diagnostic Checks

Female Diagnostic Checks							
Categories	Breusch-Pagan /Cook-Weisberg Test Statistic (P-Value)	White Test Statistic (P-value)	Durbin's Alternative Test for Autocorrelation Test Statistic (p-value)	Categories	Breusch-Pagan /Cook-Weisberg Test Statistic (p-Value)	White Test Statistic (p-value)	Durbin's Alternative Test for Autocorrelation Test Statistic (p-value)
Total Female	0.26 *** (0.60774)	4.73*** (0.4498)	0.082*** (0.7745)	Self-Employed	6.94*** (0.2252)	0.07*** (0.7849)	1.283*** (0.2573)
Illiterate	1.82*** (0.1776)	5.30*** (0.38)	0.211*** (0.6457)	Contributing family workers	5.11*** (0.4027)	0.41*** (0.5222)	5.595* (0.0180)
Literate	1.13*** (0.2875)	3.45*** (0.6306)	1.108*** (0.2925)	Manufacturing	0.15*** (0.7023)	9.00*** (0.1090)	1.83*** (0.267)
Primary	0.02*** (0.8975)	4.10*** (0.5350)	0.001*** (0.9711)				
Secondary	0.63*** (0.4260)	3.67*** (0.5980)	3.15** (0.0687)	Mining and quarrying	1.68*** (0.1944)	3.85*** (0.5715)	4.863* (0.0274)
Tertiary	0.00*** (0.9891)	4.52*** (0.4770)	5.425* (0.0198)	Agriculture, forestry, hunting and fishing	3.17*** (0.6734)	0.85*** (0.3557)	0.139*** (0.7089)
Married	1.79*** (0.1807)	7.72*** (0.1725)	0.330*** (0.5659)	Electricity, gas and water	1.38*** (0.2409)	3.18*** (0.6724)	1.898*** (0.1683)
Single	0.04*** (0.8468)	7.64*** (0.1772)	0.427*** (0.5133)	Construction	0.31 (0.5779)	5.61 (0.3457)	6.755 ¹ (0.0094)
Part-Time	0.93*** (0.3350)	5.71*** (0.3357)	4.263* (0.0389)	Wholesale and retail trade, hotels and restaurants	1.52** (0.2174)	11.20* (0.0476)	12.35 ¹ (0.0004)
Full-Time	1.17*** (0.2801)	6.82*** (0.2342)	0.122*** (0.7267)	Transportation, communication and storage	0.02*** (0.8978)	14.05* (0.0153)	1.215*** (0.2703)
Wage and Salaried Workers	0.41*** (0.5222)	5.11*** (0.4027)	5.595* (0.0180)	Finance, insurance, real estate and business services	1.74*** (0.1872)	11.24* (0.0469)	0.074*** (0.7863)
Employer	0.21*** (0.6476)	5.13*** (0.4001)	12.402 ¹ (0.0004)	Community, social and personal services	0.18*** (0.6752)	9.48** (0.0915)	5.30* (0.0213)

¹ Autocorrelation is detected.

(*, **, *** refers for 0.01, 0.05 and 0.10 significance level)

Table A.5: Male Diagnostic Checks

Male Diagnostic Checks							
Categories	Breusch-Pagan /Cook-Weisberg Test Statistic (p-Value)	White Test Statistic (p-value)	Durbin’s Alternative Test for Autocorrelation Test Statistic (p-value)	Categories	Breusch-Pagan /Cook-Weisberg Test Statistic (P-Value)	White Test Statistic (P-value)	Durbin’s Alternative Test for Autocorrelation Test Statistic (p-value)
Total Male	0.20 *** (0.6561)	5.26*** (0.3855)	0.110*** (0.7398)	Self-Employment	6.26*** (0.2819)	0.09*** (0.77)	0.424*** (0.5149)
Illiterate	2.29*** (0.3567)	7.13*** (0.2114)	0.524*** (0.4692)	Contributing Family Workers	2.41*** (0.7902)	1.22*** (0.2691)	3.753** (0.0527)
Literate	3.34** (0.0677)	8.52*** (0.1299)	1.480*** (0.2238)	Agriculture, forestry, hunting and fishing	0.85*** (0.3579)	3.08*** (0.6874)	0.074*** (0.7851)
Primary	0.25*** (0.6198)	4.16*** (0.5269)	0.000*** (0.9886)				
Secondary	0.04** (0.8330)	4.09*** (0.5370)	3.048** (0.0649)				
Tertiary	0.49 (0.4830)	3.64 (0.06020)	4.358* (0.0368)	Manufacturing	0.10*** (0.7562)	8.83*** (0.1161)	1.152*** (0.2831)
Married	1.09*** (0.2960)	9.38** (0.0949)	0.423*** (0.5153)	Electricity, gas and water	2.07*** (0.1502)	9.72** (0.0834)	0.929*** (0.3351)
Single	0.02*** (0.887)	7.50*** (0.1858)	0.392*** (0.5312)	Construction	0.01*** (0.9028)	11.51* (0.0422)	9.146 ¹ (0.0025)
Part-Time	0.93*** (0.335)	5.71*** (0.3357)	3.107** (0.0779)	Wholesale and retail trade, hotels and restaurants	3.58** (0.0586)	7.85*** (0.1644)	8.705 ¹ (0.0032)
Full-Time	1.09*** (0.2969)	6.62*** (0.2507)	0.116*** (0.7334)	Transportation, communication and storage	0.06*** (0.8014)	11.10* (0.0495)	1.630*** (0.2016)
Wage and Salaried Workers	1.22*** (0.2691)	2.41*** (0.7902)	3.754** (0.0527)	Finance, insurance, real estate and business services	1.36*** (0.2437)	8.01*** (0.1555)	0.033*** (0.8553)
Employer	6.42*** (0.2676)	0.56*** (0.4533)	16.42 ¹ (0.0001)	Community, social and personal services	1.03*** (0.3104)	5.45*** (0.3633)	5.860* (0.0155)

¹ Autocorrelation is detected.

(*, **, *** refers for 0.01, 0.05 and 0.10 significance level)

TÜRKİYE’DE DEVLETİN GİRİŞİMCİLİK DESTEKLERİ VE SEÇİLMİŞ BAZI DEĞİŞKENLERİN YENİ FIRMA DOĞUM ORANI ÜZERİNE ETKİŐİ

The Effect of State’s Entrepreneurship Incentives and Some Other Variables on New Firm Birth Rate in Turkey

Halit DURAN*

Özet

1970’ler ve 1980’lerde yaşanan ekonomik krizler hantal üretim yapılarına sahip büyük firmaları önemli ölçüde etkilerken, küçük firmalar esnek üretim kabiliyetleri sayesinde bu krizlere hızlıca adapte olmuşlardır. Son yıllarda önemi iyice anlaşılan girişimciliğin, ekonomik büyümenin ve katma değer yaratımının temel tetikleyicisi olduğu tezi tüm çevrelerde kabul edilir hale gelmiştir. Hükümetler girişimcilik ekosistemini geliştirmek için çeşitli politikalar uygularlar. Maliye politikasının bir aracı olan teşvik politikası bu politikalardan birisidir. Bu çalışmada devletin sağladığı girişimcilik desteklerinin ve kişi başi tasarruf oranı, kişi başi vergi yükü gibi faktörlerin girişimcilik performansının önemli bir göstergesi olan yeni firma doğum oranını Türkiye 26 Düzey-2 Bölgesi bazında ne derece ve nasıl etkilediği ekonometrik bir yöntem olan kukla değişkenli sabit etkiler modeli ile analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre TÜBİTAK TEYDEB destekleri ve bankalardaki kişi başi tasarruf mevduatı artışı girişimcilik ekosistemini olumlu etkilerken, bölgedeki istihdam oranının artması yeni kurulan girişim sayısının azalmasına yol açmaktadır.

Abstract

While economic crises in 1970’s and 1980’s had significant effects on big-scale companies which have inelastic production systems, small companies had immediately adapted themselves to these crises thanks to their flexible production capabilities. The opinion that entrepreneurship, which has been growing in importance in recent years, is the basic trigger for economic growth and the creation of added value is widely accepted among all circles. Governments implement various policies to support the entrepreneurship ecosystem. In this study, the effect of entrepreneurship supports of Turkish State and some other variables such as per capita amount of tax burden rate and per capita amount of bank deposit rate on the new firm birth rate, which is a significant indicator of entrepreneurship performance is evaluated using fixed effect model with dummy variables based on Turkey 26 Level-2 Regions. According to the model, while TUBITAK TEYDEB incentives and the increase of per capita amount of bank deposit rate effect the entrepreneurship ecosystem positively, the increase of employment rate has a negative effect on the entrepreneurship performance as decreasing the number of new born companies.

Anahtar Kelimeler:

Girişimcilik, Girişimcilik Politikası, Türkiye Girişimcilik Ekosistemi, Devlet Yardımlarının Etkinliği, Stepwise Panel Veri Yöntemi

JEL Kodu:

M13, M20, M21

Keywords:

Entrepreneurship, Entrepreneurship policy, Entrepreneurship ecosystem of Turkey, Efficiency of State Aids, Stepwise panel data method

JEL Codes:

M13, M20, M21

* Dr., İzmir Kalkınma Ajansı, Yatırım Uzmanı, e-mail: halit.duran@izka.org.tr

1. Giriş

1970 ve 1980’li yıllarda yaşanan ekonomik krizler, büyük firmaları önemli ölçüde etkilerken, küçük firmalar esnek yapıları sayesinde bu krizlere hızlıca uyum sağlamayı başarmışlardır. Küçük firmaların bu başarısı sonucunda dikkatler girişimcilik alanına çevrilmiştir. Son yılların tecrübesi ile ekonomik büyüme, yenilik ve istihdamın temel tetikleyicisinin küçük firmalar olduğu ve girişimcilik tabanı ne kadar genişletilirse ekonominin o kadar sağlıklı büyüebileceği konusunda genel bir yargı oluşmuştur.

Her bölgenin girişimcilik seviyeleri farklıdır. Bazı bölgelerde girişimcilik faaliyetleri yoğunken bazı bölgelerde girişimcilik faaliyetleri yeterli düzeyde değildir. Girişimcilik seviyelerinin bölgeden bölgeye değişmesini sağlayan şey bölgedeki girişimcilik ekosisteminin olgunluk düzeyidir. Olgun bir ekosistem bünyesinde sosyal, politik, ekonomik, coğrafi ve kültürel birçok destekleyici unsuru barındırır. Ekosistem bileşenlerine örnek olarak bölgede iyi bir üniversitenin varlığı, yaşam kalitesinin yüksek olması, sosyal kodların girişimciliğe değer vermesi gibi faktörler sayılabilir. Eğer bir bölgede girişimciliği besleyen unsurlar yer alıyorsa, o bölge girişimcilerin iş kurması ve yerleşmesi için uygun bir lokasyondur.

Bir bölgedeki girişimcilik seviyesinin olgunluk düzeyinin belirlenmesi için girişimciliğin sayısallaştırılıp, sonuçların bu değerler üzerinden analiz edilmesi gereklidir. İlk olarak yapılması gereken, sayısallaştırmanın hangi değişkenlerin baz alınarak yapılacağını ortaya koyan temel bir çerçevenin hazırlanmasıdır. Bu çerçeve, girişimciliğin ölçülebilmesi için başvurulacak araçtır. Çerçeve için seçilen göstergeler sağlıklı olmalı ve ölçümde kullanılacak hiçbir gösterge dışarıda bırakılmamalıdır. Bir sonraki aşama, çerçevedeki değişkenlerin doldurulabilmesi için verilerin temin edilmesidir. Temin edilecek veri sayısal, karşılaştırılabilir ve yeterli olmalıdır. Bu üç özelliği bünyesinde barındırmayan verilerle çalışmak anlamlı sonuçlara ulaşılmasını engelleyebilmektedir.

Ahmad ve Hoffman (2007) OECD Girişimcilik Göstergeleri Programı ve Eurostat çalışmalarını baz alarak girişimcilik performansının belirleyicilerini derlemişlerdir. Buna göre başarılı bir girişimcilik faaliyetinin ortaya çıkabilmesi için üç temel faktörün bir araya gelmesi gerekmektedir: *kaynak, fırsat, yetenekli insan*. Bu üç faktörden bir tanesinin eksik olması ya girişimcilik sürecinin başlayamamasına ya da başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olur. Bu üç faktör ise *düzenleyici çerçeve koşulları ve kültür* faktörleri tarafından etkilenir.

Girişimcilik seviyesini ölçmek için çeşitli göstergelerden oluşturulmuş gösterge setleri hazırlanmaktadır. Bu setler konuyla ilgili çalışan akademisyen ve uluslararası kuruluşlar tarafından sürekli güncellenmektedir. Bu göstergelere; kendi işinin sahibi olma oranı, yeni firma doğum ve ölüm oranı, etkin girişimlerin oranı, 1-10 çalışanlı girişimlerin oranı, 3-5 yaş aralığındaki girişimlerin çalışan sayısı ve gelir bakımından büyüklüğü, 3-5 yaş aralığındaki girişimlerin yarattığı katma değer oranı gibi göstergeler örnek olarak verilebilir (Ahmad ve Hoffman, 2007: 13).

Girişimcilik performansının sayısallaştırılması için sıklıkla kullanılan göstergelerden birisi yeni firma doğum oranıdır. Bu oranın yüksek olması bölgedeki girişimcilik ekosisteminin dinamik olduğunu gösterir. Dolayısıyla bu oranı pozitif ve negatif yönlü etkileyen değişkenlerin incelenmesi ve çıkan sonuçlara göre önleyici/geliştirici politikaların uygulanması gereklidir.

Hükümetler girişimcilik ekosistemine genel olarak eğitim, maliye ve ekonomi politikaları ile müdahale ederler. Bu politikalar, girişimcilerin tespit ve teşvik edilmesi, kutlanması, finansal

ve teknik olarak desteklenmesi ve kurdukları girişimlerin hayatta kalmalarına elverişli bir ortam yaratılması yollarıyla gerçekleştirilir.

Teşvik politikası maliye politikasının önemli araçlarından birisi olup hükümetler oluşturdukları finansal destek programları ile her aşamadaki girişimcileri desteklerler. Finansal destek programlarının hedef kitlesi erken aşama girişimciler ve KOBİ'ler olabileceği gibi büyük ölçekli firmalar da olabilir. Destek mekanizmasının özünde vatandaşlardan toplanan vergilerin bir kısmının hibe/kredi programları vasıtasıyla girişimcilere aktarılması ya da devletin vergi muafiyetleri ve istisnaları yoluyla alacaklarından vazgeçmesi yani vergi harcaması yapması yatmaktadır.

Devletin temel amacı vatandaşlarını iyi koşullarda yaşatmaktır. Bu amacı doğrultusunda sınıflar arasındaki gelir dağılımını düzenler ve kaynakları daha verimli alanlara yönlendirebilir. Devlet faaliyetleri sonucunda kâr elde etmeyi hedeflemez ve sosyal faydaya odaklanır. Yeni girişimciler başarılı olmaları halinde yarattıkları katma değer ve istihdamla devletin vatandaşlarını iyi koşullarda yaşatma amacına hizmet ederler. Bu doğrultuda finansal ve teknik olarak görece dezavantajlı olan yeni girişimcilerin devlet eliyle desteklenmesi ve kurdukları firmaların hayatta kalmalarının sağlanması gerekmektedir. Hükümetler, bankaların ve ileri aşama risk sermayedarlarının alamadığı riski üstlenerek bu aşamadaki girişimcileri desteklerler.

Türkiye son yıllarda dünyadaki gelişmelere paralel olarak girişimcilik alanına önem vermeye başlamıştır. Genel eğilime uygun bir şekilde Türkiye'de kamu kurumlarının girişimcilik konusundaki farkındalıkları ciddi oranda artmıştır özellikle 2014-2018 yıllarını kapsayan Onuncu Kalkınma Planı hazırlıkları kapsamında daha önceki hazırlık yıllarından farklı bir şekilde Kk ve Orta Büyüklükteki İşletmelerle (KOBİ) ilgili ihtisas komisyonundan ayrı bir girişimcilik komisyonu kurulması ve komisyonun önerilerinin plana ciddi bir katkı sunması söz konusu olmuştur. Girişimcilik ekosistemini geliştirmek için Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) ve Kk ve Orta lekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme Başkanlığı'nın (KOSGEB) destek sistemi yeni girişimcilerin ihtiyaçları doğrultusunda revize edilmiş ve yeni destek araçları yürürlüğe alınmıştır. Girişimcilik destek türlerinin ve destek miktarlarının artması, beraberinde bu desteklerin doğru projelere/kişilere verilip verilmediği yani etkinlik sorununu gündeme getirmiştir. Destekleme süreci, devletin vergiler ve diğer gelir kalemleri marifetiyle vatandaştan topladığı paralarla oluşan bütçenin bir kısmının yine toplumun belirli kesimlerine aktarım sürecidir. Desteğin aktarım sürecinde toplum kesimleri arasında bir nceliklendirme yapılır ve kısa/orta/uzun vadede toplum yararını en fazla maksimize edeceği düşünülen kesimler fonlanır. Aktarılan kaynağın kamu kaynağı olması nedeniyle devletin dikkat etmesi gereken en önemli husus etkinlik, yani kaynağın doğru projeye/kişiye verilip verilmediğidir.

Bu çalışmanın temel amacı etkinlik sorunu bağlamında Türkiye'de devletin girişimcilik desteklerinin girişimcilik ekosistemi üzerinde nasıl ve ne derece etkili olduğunu istatistiksel olarak test ederek ampirik kanıtları ile ortaya koymak ve böylece karar alıcılara yol göstermektir. Bununla birlikte kurulan modelde girişimcilik ekosistemi üzerine sadece devlet desteklerinin etkisinin değil aynı zamanda vergiler, işsizlik oranı, istihdam oranı, banka mevduatları gibi ekonomik faktörlerin etkisinin incelenmesi de amaçlanmıştır. Türkiye'de girişimcilik alanında verilen devlet destekleri ve seçilmiş bazı değişkenlerin Türkiye Düzey-2 26 bölgesinin girişimcilik performansları üzerine etkisinin olup olmadığı ve varsa ne düzeyde olduğu ekonometrik bir model yardımıyla tespit edilecektir. Bölgelerin girişimcilik performansı

yeni firma doğum oranı marifetiyle sayısallaştırılacaktır. Devlet yardımlarının bölgelerin girişimcilik performansına etkisi ise KOSGEB'in Yeni Girişimci Desteği programı ve TÜBİTAK'ın TEYDEB programları marifetiyle ölçülecektir. Modelin kurgusuna geçmeden önce genelde girişimciliği etkileyen faktörler, özelde devlet desteklerinin girişimcilik/ekonomik gelişme üzerine etkisi hakkında uluslararası ve ulusal boyutta yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilecektir.

Türkiye'de devlet desteği sağlayan kamu kurumları mali destek programlarının etkisini ölçmek için etki analizi çalışmaları yapmaktadırlar. Fakat bu analizler program bazında yapılmakta ve sağlanan desteğin sadece yararlanıcı üzerine etkileri araştırılmaktadır. Bu çalışma ile ilk defa tematik bir destek alanının tüm ekosistem üzerine etkisi ampirik bir şekilde araştırılmıştır.

2. Literatür

Bir bölgedeki girişimcilik performansını ölçmek için ilk olarak bakılan göstergelerden birisi yeni firma doğum oranıdır. OECD (2009: 18-19), girişimcilik göstergelerini derlediği "Girişimciliğin Ölçülmesi: Bir Gösterge Seti" adlı çalışmasında ülkeler arasındaki girişimcilik seviyelerini ölçmek için, göstergelerden biri olarak firma doğum oranını kullanmıştır. Uygulamalı araştırmalara bakıldığında ise girişimciliği sayısallaştırabilmek için doğum oranının kullanıldığı çok sayıda çalışma görülebilir. Örneğin, Masaviru Warren tarafından 2011 yılında yapılan "Girişimciliğin Kenya Ekonomik Büyümesi Üzerine Etkisinin Ekonometrik Analizi" adlı çalışmada, Kenya'daki girişimciliği ölçmek için yeni kurulan firma sayısı göstergesi baz alınmıştır. Acs ve Armington (2002) "Yeni Firma Oluşumunda Bölgesel Varyasyonların Belirleyicileri" adlı çalışmalarında, bölgesel Amerikan verisini kullanarak, bir girişimcilik göstergesi olarak yeni firma doğum oranının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiş ve çalışmada yüksek girişimcilik aktivitesinin yüksek büyüme oranları ile doğrudan ilgili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Sutaria ve Hicks (2004) Teksas Metropolitan Bölgesi için, imalat sanayinde doğum oranını etkileyen faktörleri on bağımsız değişken üzerinden incelemiştir. Firma başı ortalama çalışan sayısı, kişi başı gayrisafi milli hasıla, firma kapanma oranı gibi bağımsız değişkenlerin değerlendirildiği çalışmada, nüfus değişikliği, kişi başı gayri safi milli hasıla, işsizlik oranı değişkenlerinin doğum oranını etkilemediği, kişi başı banka mevduat oranı ve firma kapanma oranı değişkenlerinin doğum oranını etkilediği sonucu ortaya çıkmıştır. Mocnik 2010 yılında Sutaria ve Hicks'in 2004 yılında yaptığı çalışmaya benzer şekilde, Slovenya'daki bölgelerin girişimcilik performansını piyasaya yeni giren firmaların toplam firmalar içerisindeki oranı üzerinden ölçmüş ve çeşitli faktörlerin girişimcilik üzerine etkisini inceleyen ekonometrik bir model kurmuştur. Söz konusu çalışmada kişi başı gayrisafi milli hasıla, işsizlik oranı, sektörel çeşitlilik endeksi gibi on farklı bağımsız değişkenin, Slovenya'daki 12 bölgenin doğum oranı üzerine etkisi incelenmiştir. Mocnik sonuç olarak, başta öngördüğü on hipotezden sadece üç tanesinin (kişibaşı gayrisafi milli hasıla, verimlilik, işsizlik oranı) doğum oranı üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Highfield ve Smiley (1987) ve Audretsch ve Fritsch (1994) doğum oranı ve işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi incelemişler, sonuç olarak işsizlik oranının doğum oranı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu yani işsiz sayısı arttığında yeni kurulan firma sayısının da arttığını tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Guesnier (1994) ve Garofoli (1994) işsizlik oranının doğum oranı üzerine etkisini incelemişler, fakat yukarıda bahsedilen sonucun aksine işsiz sayısı azaldıkça yeni kurulan firma sayısının arttığı sonucuna ulaşmışlardır (Mocnik, 2010:131).

Yeni firma doğum oranının belirleyicileri üzerine Türkiye'de de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalara örnek vermek gerekirse; Yunusoğlu (1995), 1980 sonrası dönem için Türkiye'de 3 büyük ildeki (İstanbul, Ankara, İzmir) yeni firma oluşum sürecini yeniden yapılanma (yeni sektörlerin ortaya çıkışı) bağlamında incelemiş, yeni firmaların genellikle hizmetler gibi yükselen sektörlerde ortaya çıktığı sonucuna ulaşmıştır. Köksal (2002) alışmasında, 1985-1990 arası dönem için Türkiye'de 58 il bazında imalat sanayinde firma doğum oranını etkileyen belirleyicileri araştırmıştır. Kişibaşı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) büyüme oranı, yıllık nüfus değişimi, şehirleşme oranı, işsizlik gibi 12 bağımsız değişkenin sınıandığı çalışmada, Türkiye'de imalat sanayinde yeni firma oluşumundaki bölgesel farklılığı açıklayan en önemli değişkenin nüfus yoğunluğu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Karahasan (2010) alışmasında, yeni firma sayıları ile tanımlanan üretim mekan seçme davranışının bölgesel dağılımı ve bu dağılımın arkasında yatan sosyo-ekonomik nedenleri il bazında incelemiş ve kurduğu modelin sonucunda; yeni firmaların mekan seçimlerini yerel talep, mali derinleşme ve eğitim kalitesinin etkilediğine ulaşmıştır.

Bahsedilen bütün bu çalışmaların sonuçları incelendiğinde, girişimciliği etkileyen faktörlerin neler olduğu ve bu faktörlerin etkilerinin işareti (pozitif-negatif) konusunda net bir konsensüs olmadığı görülebilir. Bunun sebebi, yeni firma kurulma sürecini sosyo-ekonomik çok sayıda parametrenin etkilemesidir. Bu parametreler, bazen yerel pazarla ilgili olabilirken bazen ulusal ekonomik durumla ilgili olabilmektedir. Ekonomik faktörlerin yanısıra; g, beşeri sermaye, coğrafi şartlar gibi doğrudan ekonomi ile alakalı olmayan faktörlerin de yeni firma kurulma sürecini etkilediği dikkate alınırsa, bu sürecin ne kadar karmaşık olduğu anlaşılabilir.

Teşviklerin spesifik olarak bölgelerin girişimcilik performansı üzerine etkisini inceleyen çalışma sayısı çok fazla olmasa da bölgelerin ekonomik gelişmesine etkisi konusunda ulusal ve uluslararası düzeyde ciddi bir literatür vardır. Teşviklerin ekonomik gelişme üzerine nasıl bir etki yaptığını araştıran çalışmaların bulgularına bakıldığında, birbiriyle çelişen sonuçlara rastlanmaktadır. Örneğin Bartik, 1992; Loh, 1995; Goss ve Phillips, 1999; Schalk ve Untiedt, 2000; Bondonio ve Greenbaum, 2007 teşviklerin ekonomik büyüme üzerine olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşırken, Ingram ve Pearson, 1981; Borello, 1995; Fisher ve Peters, 1998; Ayele, 2006 teşviklerin ekonomik büyüme üzerine etkisinin olmadığı ya da ihmal edilebilecek derecede olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Yavan, 2011: 76).

Ulusal ölçekte literatür tarandığında, teşvikler üzerine çok sayıda çalışma yapıldığı görülmekle birlikte, teşviklerin ekonomik gelişme üzerine etkisini ölçen istatistiki çalışma sayısının fazla olmadığı tespit edilmiştir. Az sayıda olan bu çalışmalara örnek vermek gerekirse, Yavan (2011), Türkiye'deki 81 ile ait 2000 yılı verilerinden oluşan yatay kesit veri setini kullanarak yatırım teşviklerinin ekonomik büyüme üzerine etkisini incelemiş ve teşvikli yatırımlar arttıca ilin GSYİH'sinin da arttığı sonucuna ulaşmıştır. Yine Yavan (2012) Türkiye'de 2001-2008 döneminde illere verilen yatırım teşviklerinin hangi faktörler tarafından belirlendiğini istatistiksel yöntemlerle analiz ettiği çalışmasında, 81 ili kapsayan veri seti kullanarak kurduğu regresyon modeli sonuçlarına göre, gelir düzeyi, sanayi yatırımlarının seviyesi, dış ticarete açıklık derecesi, politik güç, iktidar partisinin ideolojisi ve kalkınmada öncelikli yre statüsüne sahiplik değişkenlerinin bir il/bölgeye giden teşviklerin miktarını belirleyen etkenler olduğunu ortaya koymuştur. Ay (2005), Türkiye genelinde yaptığı çalışmasında, 1980-2003 döneminde yatırım teşviklerle toplam sabit sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi incelemiş ve yatırım teşviklerinin toplam sabit sermaye yatırımları üzerindeki pozitif etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Yavuz (2010) Türkiye geneli için yaptığı

çalışmasında, 1980-2008 arası dönemde yatırım teşvikleri ile istihdam arasındaki ilişkiyi incelemiş ve yatırım teşviklerinin istihdamı artırıcı etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

3. Yöntem

Bu çalışmada kullanılan ekonometrik yöntem, adım adım kukla değişkenli en küçük kareler yöntemi (stepwise least squares dummy variables-LSDV) ya da diğer bir deyişle kukla değişkenli sabit etkiler (fixed effects) yöntemidir. LSDV yöntemi son yıllarda sıklıkla kullanılan bir yöntem olmakla birlikte, literatüre girişi asıl olarak Derksen ve Keselman (1992), Roecker (1991) ve Hurvich ve Tsai'nin (1990) çalışmaları ile olmuştur.

Literatürde kovaryans modeli olarak da adlandırılan Kukla Değişkenli Sabit Etkiler Modeli:

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_k X_{kit} + u_{it} \quad (1)$$

olarak gösterilebilir. Burada sabit katsayı birimden birime tüm t'ler için (t=1,2,...T) değişmektedir. Bu durum:

$$\alpha_{it} = \alpha_i \quad (2)$$

şeklinde ifade edilir. Eğim katsayıları ise tüm birimler (i:1,2,3,...N) ve zaman (t:1,2,...T) için sabittir. Söz konusu durumun matematiksel ifadesi ise:

$$\beta_{kit} = \beta_k \quad (k=2,3,\dots, K) \quad (3)$$

şeklinde. Sabit katsayının birimden birime değişimi kukla değişkenlerle sağlanır. Kukla değişkenli tek faktörlü sabit etkili model:

$$Y_{it} : (\alpha_1 D_{1t} + \alpha_2 D_{2t} + \dots + \alpha_N D_{NT}) + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_k X_{kit} + u_{it} \quad (4)$$

olarak ifade edilebilir. D_{it} kukla değişkeni i.birim için 1 değerini alırken, diğer durumlarda 0 değerini alacaktır. Bağımsız değişkenler stokastik değildir ve hata terimlerinden bağımsızdır. Hata terimlerinin bağımsız, sıfır ortalama ve sabit varyanslı olmaları şartları altında α ve β parametrelerinin en küçük kareler tahmincileri en iyi doğrusal sapmasız tahmincilerdir. Kukla değişkenlerle oluşturulan bu denklemin en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmesine ise kukla değişken en küçük kareler yöntemi (LSDV) adı verilmektedir.

Çalışmada analiz edilen temel regresyon modeli aşağıda gösterilmiştir.

$$Y_i = a + b_j X_{ji} + c_{ki} D_{ki} + e_i \quad (5)$$

i = 1, 2, ..., 130 : Gözlem sayısı ;

j = 1, 2, ..., 7 : Bağımsız değişken sayısı;

k = 1, 2, ..., 22: Bölgelerin indeksi;

Y_i : Model için i'nci yatay kesit biriminin t zamanında bağımlı değişkeni olan yeni kurulan firma oranı,

a: Modelin sabit terimi;

b_j : Bağımsız değişkenlerin(X_j) regresyon katsayıları;

X_{ji} : i'nci yatay kesit biriminin t zamanında j'inci açıklayıcı değişken değerini;

c_k : Bölgelerin farklara dayanan katsayıları;

D_{ki} : i'nci yatay kesit biriminin t zamanında k'ıncı kukla değişkeni deęerini¹;
 e_i : hata terimini göstermektedir.

Bu modelde bağımlı değişkenin logaritmik versiyonu, kukla değişkenlerin ise, 0 değerinin logaritma ($\ln 0$) değeri hesaplanamadığı için düzey halleri kullanılmıştır. Dolayısıyla kukla değişkenlerin katsayılarını yorumlayabilmek için bağımlı değişkenin logaritmik, bağımsız değişkenlerin ise düzey hali ile oluşturulan yarı logaritmik modellerde olduğu gibi bir düzenleme yapılması gerekmektedir. Yarı logaritmik modellerde kukla değişkenlerin katsayılarının yorumlanması çeşitli metotlarla gerçekleştirilebilir. Bu metotlar; Halvorsen ve Palmquist metodu, Kenned metodu ve Tam Minimum Sapmasız Varyans metodudur. Bu alışmada Halvorsen- Palmquist metodu kullanılarak hesaplama yapılmıştır.

Halvorsen – Palmquist metoduna göre nisbi etki,

$$g = e^{\beta} - 1 \quad (6)$$

olarak tanımlanırken, yüzde etkisi,

$$P_H = 100 \cdot g = 100 \cdot (e^{\beta} - 1) \quad (7)$$

olarak tanımlanmaktadır. β bilinmeyip, tahmin edilmesi gerektiğinden β , $\beta = \ln(1 + g)$ 'nin tahmini olarak ele alınmaktadır (Güriş ve ağlayan; 2011:376).

3.1. Değişkenler ve Hipotezler

Bu alışmada Türkiye Düzey-2 26 bölgesi bazında 2010-2014 arası 5 yılı kapsayan dönem için yeni firma kurulma oranını etkileyen değişkenler araştırılmıştır. Veriler, TÜİK, TOBB, Türkiye Bankalar Birliği ve Muhasebat Genel Müdürlüğü'nden elde edilmiştir.

Seçilen bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler ve birbirlerini ne yönde etkileyebilecekleri hakkındaki iktisadi rasyonaliteye uygun beklentiler Tablo 1'de gösterilmiştir.

¹ D1: TR10, D2: TR21, D3: TR22, D4: TR31, D5: TR32, D6: TR33, D7: TR41, D8: TR42, D9: TR51, D10: TR52, D11: TR61, D12: TR62, D13: TR63, D14: TR71, D15: TR72, D16: TR81, D17: TR82, D18: TR83, D19: TR90, D20: TRA1, D21: TRB1, D22: TRC1, D23: TRC2

Tablo 1: Yeni Firma Doğum Oranının Belirleyicileri- Panel Veri

Bağımlı Değişken			
Değişkenin Adı²	Kodu	Tanımı	
Yeni Firma Doğum Oranı	YFDO	Bir bölgede yeni kurulan firma sayısının o bölgedeki toplam firma sayısına oranı	
Bağımsız Değişkenler			
Değişkenin Adı	Beklenen Etkisi	Kodu	Tanımı
Kişibaşı Ödenen Vergi Miktarı	+/-	KBOV	Bir bölgede tahsil edilen vergi miktarının bölgenin nüfusuna oranı
Kişibaşı Banka Tasarruf Oranı	+	KBTO	Bir bölgedeki bankalardaki tasarruf miktarının bölgenin nüfusuna oranı
İşsizlik Oranı	+/-	IO	Bir bölgedeki işsiz sayısının bölgenin toplam işgücüne oranı
İstihdam Oranı	+	ISO	Bir bölgedeki istihdam edilenlerin sayısının bölgenin toplam işgücüne oranı
KOSGEB	+	KOSGEB	Bir bölgede KOSGEB Yeni Girişimci Desteği kapsamında desteklenen işletmelerin bölgedeki toplam işletmelere oranı
TÜBİTAK	+	TUBITAK	Bir bölgede TÜBİTAK TEYDEB programları kapsamında desteklenen projelerin bölgedeki toplam işletmelere oranı
Kendi İşinin Sahibi Olma Oranı	+	KISOO	Bir bölgede işverenler ve kendi hesabına çalışanların sayısının bölgedeki toplam istihdam edilenlere oranı

Aşağıda, modelde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler hakkında bilgiler verilmiş ve hipotezler açıklanmıştır.

Yeni Firma Doğum Oranı: Çalışmada kullanılan bağımlı değişken yeni firma doğum oranıdır. Bu oran bölgelerin girişimcilik performanslarının sayısallaştırılması için kullanılan en önemli göstergelerden biridir.

Bir firmanın kurulması, firmanın doğumu olarak da adlandırılır. Doğum oranı, t yılında yeni doğan girişimlerin sayısının, t yılındaki toplam girişimlerin sayısına bölünmesiyle hesaplanmaktadır (TÜİK, 2014). Doğum oranının yüksek olması, o bölgede pazara girişlerin yoğun, pazara girişin önündeki engellerin az, rekabetin fazla ve iş fırsatlarının çok olduğunu gösterir.

² Model de bağımlı ve bağımsız değişkenlerin logaritmik versiyonları kullanılmıştır.

Doğum oranının yüksek olmasının olumlu görülmesinin üç temel nedeni vardır. Birincisi, pazarda her sene çok sayıda yeni firmanın kurulması, o pazarın ekonomik anlamda başarılı olduğu anlamına gelmektedir. Çünkü her yeni firma aynı zamanda yaratılan yeni istihdamlar demektir. İşgücü talebinin sürekliliği ve yoğunluğu dinamik bir ekonomiyi işaret eder. İkincisi, yeni firmalar eski firmaları rekabet anlamında tehdit ederek pazarı daha verimli hale getirir (Disney ve diğerleri, 2003). Üçüncüsü, yeni fikir ve değişimleri yeni firmalar sağlarlar. Yenilik (innovation) bir ekonominin uzun dönemli büyümesi için kritik bir kaynaktır (Romer, 1986). Audretsch ve Thurik'e (2001) göre yeni firmaların teknolojik gelişmedeki rolü, ölçek ekonomilerinin azalan önemi ve dünya ekonomisinin belirsizlik derecesinin artması ile birlikte önemli ölçüde artmıştır.

Kişibaşı Ödenen Vergi Miktarı: Hizmetler ve ürünler için talep arttıkça yeni kurulan firma sayısı artar. Çünkü pazarda talebin artması bu talebi karşılayacak yeni oyuncuların pazara girmesini gerektirir. Reynolds (1994), Sutaria&Hicks (2004) ve Mocnik (2010) çalışmalarında pazardaki talebi temsil eden çeşitli değişkenler geliştirmişlerdir. Kişi başı gayri safi milli hasıla ve yıllık hasıla büyüme oranı değişimi bunlara örnek olarak verilebilir. Bu değerlerde ortaya çıkan artışların, mal ve hizmet talebini arttırması ve bu talebi karşılamak için pazara yeni firmaların girmesi beklenir (Mocnik, 2010: 131).

Türkiye'de ekonomideki talep artışını temsil edebilecek ve ekonominin gelişmişlik seviyesini gösterecek en uygun gösterge kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla değeridir. Fakat iller bazında GSYİH değerleri TÜİK tarafından en son 2001 yılında hesaplandığı için bu gösterge kullanılamamaktadır. Bölgelerdeki talep büyüklüğünü/artışını ve bölgelerin gelişmişliğini gösteren kişi başı GSYİH göstergesinin kullanılamaması nedeniyle, bölgenin gelişmişliğini temsil edecek başka göstergeler kullanılmak durumunda kalınmıştır. Bu göstergelerden bir tanesi iller (bu çalışmada Düzey 2 seviyesinde toplulaştırılmıştır) bazında tahsil edilmiş vergi gelirleri³ göstergesidir. Bir bölgede ödenen kişibaşı vergi miktarının yüksek olması o bölgedeki ekonomik faaliyetlerin yoğunluğunu ve ekonominin dinamik olduğunu gösterir.

Vergi ödemelerinin bölgenin ekonomik gelişmişlik seviyesini temsil eden bir gösterge olduğunu belirtmekle birlikte, maliye politikasında piyasa aktörlerinin motivasyonunun kırılmaması için optimal bir vergi oranı belirlenmesi gerektiği aksi halde girişimcilerin yeni yatırımlar için motivasyonlarının kırılabileceği hususunu da unutmamak gerekmektedir. Dolayısıyla kişi başı vergi yükünün artması girişimcinin motivasyonunu olumsuz etkileyerek faaliyetlerini azaltmasına ya da son vermesine sebep olabilir. Bu nedenle bu değerkenin yeni firma doğum oranı üzerine etkisinin pozitif ya da negatif olduğuna dair bir yargıda bulunulamamaktadır.

Bu çalışmada 2010-2014 arası 5 yıllık dönem için iller bazında tahsil edilen vergi gelirleri Düzey 2 bölgeleri seviyesinde toplulaştırılmış ve tahsil edilen vergi miktarları bölgelerin nüfuslarına bölünerek ödenen kişi başına vergi miktarları hesaplanmıştır.

Kişibaşı Banka Tasarruf Oranı: Bir bölgenin finans kurumlarında kişi başı tasarruf miktarının yüksek olması o bölgede finansa erişimi kolaylaştıran unsurlardan birisidir. Bu tasarruf havuzu hem kendi işini kurmak isteyen kişilerin hem de büyümek isteyen firmaların finans ihtiyacını karşılar. Bankalar; çevreden edinilen borçlar ya da özsermaye kullanımına

³ İller bazında vergi gelirleri il sınırları içindeki muhasebe birimlerince tahsil edilen tutarlardan oluşmaktadır (portal.muhasebat.gov.tr).

nazaran daha büyük miktar fonlar sağlayarak yeni bir iş kurulmasını mümkün kılar (Sutaria ve Hicks, 2004: 247).

Bu göstergede 2010-2014 arası 5 yıllık dönem için Türkiye'de iller bazında bankalardaki tasarruf mevduatı verisi kullanılmıştır. Bu gösterge finansa erişimin kolaylığını temsil ettiği gibi, bölgenin ekonomik gelişmişlik seviyesini de gösterir. Zira tasarruf gelirin bir fonksiyonudur. Tasarruf krediye, kredi ekonomik faaliyete dönüşerek bölgedeki ekonomik faaliyetlerin yoğunluğunu artırır.

İşsizlik Oranı: İstatistiki çalışmaların ampirik sonuçlarına bakıldığında, işsizliğin pazara yeni firma girişleri üzerine etkisi konusunda bir uzlaşma olmadığı görülebilir. İnsanlar işlerini kaybettiklerinde, ya yeni ücretli bir işte çalışabilirler ya da kendi işlerini kurabilirler. Bu durum yeni firma doğum oranı ve kendi işinin sahibi olma oranını artırır. Ayrıca yeni firmaların kurulması, yeni istihdamlar demek olup, işsizlik üzerine ters etki de yapar (Sutaria ve Hicks, 2004: 245). Bununla birlikte işsizlik oranının yükselmesi pazarda mal ve hizmet talebini düşürerek pazara yeni firmaların girmesini olumsuz etkiler. Bütün bu ters, olumlu ve olumsuz etkiler bir arada düşünüldüğünde, işsizliğin pazara yeni firma girişleri üzerine etkisinin belirsiz olduğu söylenebilir (Köksal ve Gaygısız, 2003: 11).

Çalışmada 2010-2014 arası 5 yıllık dönem için Düzey 2 bölgeleri bazında işsizlik oranı verisi kullanılmıştır.

İstihdam Oranı: İstihdam edilen kişi sayısının artması, katma değer üretiminin artması dolayısıyla mal ve hizmetlere olan talebin artmasına yol açarak pazara yeni firmaların girmesi sonucunu doğuracaktır. Ayrıca bir bölgede istihdamın yoğun olması dinamik bir bilgi ağı (network) ve biriktirilmiş bir sosyal sermayeye işaret eder. Coğrafi olarak birbirine yakın ve birbiri ile devamlı olarak iletişim halinde insan grubu bilgi yayımını hızlandırır. İnovasyon ve girişimciliğin en önemli kaynaklarından birisinin kişiler arası etkileşim olduğu göz önünde bulundurulursa, istihdamın yoğunluğunun yeni firma kurulumlarını hızlandıracağı iddia edilebilir (Mocnik, 2010: 133-134).

Çalışmada 2010-2014 arası 5 yıllık dönem için Düzey 2 bölgeleri bazında istihdam oranı verisi kullanılmıştır.

KOSGEB: Girişimcilik literatüründe finansa erişim ana ekseninin bileşenlerinden birisi devlet destekleridir. Yeni girişimcilerin firmalarını kurabilmek ve kurduktan sonra faaliyetlerini devam ettirmek için yararlanacakları en önemli kaynaklardan biri devletin finansal girişimcilik destekleridir. Türkiye'de başlangıç seviyesindeki girişimlerin faydalanabileceği en önemli kamusal sermaye desteği ise KOSGEB tarafından sağlanmaktadır. KOSGEB özellikle 2010 yılında yapılan kanun değişikliğinden sonra KOBİ ve yeni girişimcilere sağladığı destekleri çeşitlendirmiş ve destek miktarlarını artırmıştır.

KOSGEB'in Girişimcilik Destek Programı adıyla uygulamaya başladığı yeni programı; Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi, Yeni Girişimci Desteği, İş Geliştirme Merkezi Desteği ve İş Planı Ödülü bileşenlerinden oluşmaktadır. Yeni girişimcilere sermaye finansmanı Yeni Girişimci Desteği ile sağlanmaktadır (KOSGEB, 2015). Bu değişkenin yeni firma doğum oranı üzerine pozitif bir etki yaratacağı beklenmektedir.

Bu çalışmada KOSGEB'in sağladığı girişimcilik desteklerinin, Türkiye'de pazara yeni firma girişi üzerine etkisi olup olmadığı ve eğer etkisi varsa ne derece etkilediği araştırılmıştır. Çalışmada 2010-2014 arası 5 yıllık dönemde KOSGEB'in Girişimcilik Destek Programı Yeni

Girişimci Desteği bileşeni kapsamında Düzey 2 bölgeleri bazında desteklenen işletme sayısı verisi kullanılmıştır. İller bazında temin edilen veri, Düzey 2 bölgeleri seviyesinde toplulaştırılmış ve desteklenen işletme sayısı bölgelerdeki toplam firma sayılarına bölünerek nihai oran hesaplanmıştır.

TÜBİTAK: Türkiye'de yeni girişimcilerin yararlanabileceği diğer bir destek TÜBİTAK'ın sağladığı girişimcilik destekleridir. TÜBİTAK'ın diğer girişimcilik desteği veren kurumlardan farkı bu destekleri inovasyon ve Ar-Ge odaklı vermesidir. TÜBİTAK, son yıllarda girişimcilik konusunda kamunun farkındalığının artması ile birlikte çok sayıda girişimcilik ve inovasyon destek programı geliştirmiştir. TÜBİTAK'ın girişimcilik desteklerinin yeni firma doğum oranı üzerine pozitif bir etki yaratacağı beklenmektedir.

Bu çalışmada 2010-2014 arası 5 yıllık dönem için TÜBİTAK'ın TEYDEB destekleri verileri kullanılmıştır. İller bazında temin edilen veri, Düzey 2 bölgeleri seviyesinde toplulaştırılmış ve desteklenen proje sayısı bölgelerdeki toplam firma sayılarına bölünerek nihai oran hesaplanmıştır.

Kendi İşinin Sahibi Olma Oranı: Girişimcilik performansının ölçülmesinde kullanılan önemli göstergelerden biri de kendi işinin sahibi olanların oranıdır. Bu oran, t yılında işverenlerin ve kendi hesabına çalıřanların⁴ sayısının t yılındaki toplam çalışan sayısına bölünmesiyle elde edilir (TÜİK, 2014). İşverenlerin ve kendi hesabına çalışanların, çalışan nüfus içerisindeki oranının yüksek olması, o bölgede ekonominin dinamik, insanların risk almaya meyilli ve girişimcilik faaliyetlerinin yoğun olduğunu gösterir.

Kendi işine sahip olan insanların sayısı arttığında yeni kurulan firma sayısının artması beklenmektedir. Eğer böyle bir ilişki ortaya çıkmıyorsa, kendi işini kuran girişimcilerin bir tüzel kişilik altında faaliyetlerini yürütmediğinden dolayısıyla kayıtdışı bir ekonominin varlığından söz edilebilir.

4. Bulgular

Türkiye'deki 26 Düzey-2 bölgesinde yeni firma kurulmasını etkileyen faktörler 2010-2014 arası 5 yıllık dönem için E-views 7.0 paket programı kullanılarak incelenmiştir. Model tahminine geçilmeden önce ön analiz yapmak amacı ile modelde kullanılan bağımlı değişken ile bağımsız değişkenlerin (bölgelere ait kukla değişkenleri hariç) ilişkisini incelemek için kısmi korelasyon katsayıları ve bu katsayılarla ait olasılık değerleri (p) hesaplanmıştır.

⁴ Kendi Hesabına Çalışanlar: bir veya daha fazla ortakla kendi hesaplarına çalışanlardır. Kendi hesabına çalışılan işler, ücretlerin doğrudan üretilen kendi tüketimleri kârın parçası olarak kabul edilen mal ve hizmetlerden elde edilen kâra veya potansiyel kâra bağlı olan işlerdir. Referans dönemi süresince süreklilik esasına göre işlerinde kendileri için 'ücretli çalışan' bulundurmeyen çalışanlardır. Dikkat edilmesi gereken husus: Bu grupta yer alan kişiler süreklilik esasına dayanmayan ücretli çalışanları istihdam edebilirler (Ortaklar aynı ailenin veya hane halkının üyelerinden olabileceği gibi, olmayabilirler de.) TÜİK Tanımlar 2013 <http://tuikapp.tuik.gov.tr/DIESS/TerminolojiListesiAction.do>

Tablo 2: Bağımlı Değişkenin Bağımsız Değişkenlerle İlişisini Gösteren Kısmi Korelasyon Değerleri

	YFDO
KBTO	0.476 (0.000)
IO	0.165 (0.104)
ISO	-0.375 (0.000)
KISOO	-0.014 (0.891)
KOSGEB	-0.134 (0.186)
TUBITAK	0.397 (0.000)
KBVO	-0.052 (0.613)

Buna göre Tablo 2’de görüldüğü gibi yeni firma kurulma oranı ile kişi başı banka tasarruf oranı, istihdam oranı ve TUBİTAK değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Çalışmanın temel amaçlarından biri de bölge etkilerini görmek olduğu için bölge etkilerini gösteren kukla değişkenler de modele dahil edilerek tahmin yapılmıştır. Çalışmada önce 26 bölge için kukla oluşturulup model denenmiş, anlamlı olan 22 kukla değişkenle model tahmini yapılmıştır. Bağımlı değişken verisi spesifik olarak incelendiğinde ortalama bir performans gösteren TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) bölgesi baz kukla değişken olarak seçilmiştir. Dolayısıyla modeldeki TR72 etkisi, modelin sabit katsayısında (c) görülmektedir. Modele ait kukla değişkenli en küçük kareler (stepwise LSDV) regresyon modeli tahmininin sonuçları Tablo 3’te görülebilir.

Tablo 3: Kukla Değişkenli En Küçük Kareler Regresyon Modeli Sonuçları

Bağımlı Değişken: YFDO				
Bağımsız Değişkenler:	Katsayı	Standart Hata	t istatistiği	p (olasılık değeri)
Sabit Katsayı	-1.632888	0.448747	-3.638771	0.0004*
TÜBİTAK	0.0641672	0.013631	4.707763	0.0000*
ISO	-0.559271	0.124306	-4.499155	0.0000*
KBTO	0.068486	0.030602	2.237943	0.0274*
D1	0.620983	0.066372	9.356138	0.0000*
D9	0.616550	0.063907	9.647621	0.0000*
D11	0.392617	0.058449	6.717296	0.0000*
D5	0.301701	0.059091	5.105669	0.0000*
D2	0.192620	0.054419	3.539583	0.0006*
D17	-0.307914	0.057253	-5.378165	0.0000*
D6	-0.173311	0.054867	-3.158768	0.0021*
D3	-0.238082	0.055818	-4.265357	0.0000*
D14	-0.206222	0.051992	-3.966435	0.0001*
D7	0.143182	0.056628	2.528479	0.0130*
D19	-0.154677	0.063759	-2.425972	0.0171*

R²: 0.900857
F testine ait p değeri: 0.0000*
Jarque-Bera İstatistiği:1.532
Jarque-Bera Testine ait p değeri:0.464**
Durbin Watson (Dwd) İstatistiği:1.714
Breusch-Godfrey(LM) Testi İstatistiği: 2.545
Breusch-Godfrey(LM) Testine ait p değeri: 0.1107***
Breusch-Pagan-Godfrey Test İstatistiği: 19.794
Breusch-Pagan-Godfrey Testine ait p değeri: 0.136
*%1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerine göre istatistiksel olarak anlamlı
**%1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerine göre normal dağılımlı
***%5 anlamlılık düzeyine göre birinci dereceden otokorelasyon problemi yok.
**** %5 anlamlılık düzeyine göre değişen varyans problemi yok

Model sonuçlarına göre, bağımsız değişkenlerin tüm katsayılarının işaretlerinin iktisadi beklentiye uygun olduğu görülmektedir. Modelin katsayılarının t testi sonuçlarına bakıldığında tüm katsayılar için hesaplanan t testi olasılık değerlerinin %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Modelin genel olarak anlamlılığını ölçen diğer bir test olan F testine göre, model için hesaplanan olasılık değeri modelin %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde genel olarak anlamlı bir model olduğunu göstermektedir. t testi sonucu ile F testi sonucunun aynı yönde olması modelin tutarlı bir model olduğunu göstermektedir. Modelin açıklanma oranı (R^2) bağımlı değişken olan yeni firma doğum oranını; TÜBİTAK, kişi başi tasarruf oranı, istihdam oranı değişkenleri ile birlikte, TR10, TR21, TR22, TR32, TR33, TR41, TR51, TR61, TR71, TR82, TR90 kukla değişkenlerinden oluşan toplamda 14 değişkenin %90 oranında açıkladığını göstermektedir Modelin tahmininde KOSGEB, kişi başi ödenen vergi oranı, işsizlik oranı, kendi işine sahip olanların oranı değişkenleri de kullanılmış ancak istatistiksel olarak bu değişkenler anlamlı sonuç vermediği için modelden çıkarılmıştır.

Katsayıların yorumlamalarına geçilmeden önce regresyon modelinin temel varsayımları olan normallik, otokorelasyon, değişen varyans ve çoklu doğrusal bağıllık problemi için gerekli testler yapılmıştır. Öncelikle hata terimlerinin normalliğinin sınanması için Jarque-Bera testi yapılmıştır. Test sonucunda elde edilen değerlere bakıldığında modelin hata terimlerinin %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde normal dağıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Hata terimlerinin normalliğinin sınanmasından sonra otokorelasyon probleminin olup olmadığı araştırılmıştır. Birinci dereceden otokorelasyonun testi için Dwd testi ve Breusch-Godfrey (LM) testi yapılmıştır. Öncelikle birinci derece otokorelasyonu test etmek için Durbin-Watson testi uygulanmıştır. Modeldeki Durbin-Watson değeri (1,714358) makul aralık olan 1,5-2,5 aralığında olduğu için modelde birinci derece otokorelasyon yoktur. Modelde birinci derecede otokorelasyonun testi için Breusch-Godfrey diğer adı ile Lagrange Çarpanı (Lagrange Multiplier - LM) olarak adlandırılan test, Dwd-testine ek olarak yapılmıştır. Modelin LM testi sonuçlarına göre hesaplanan değer ($n \cdot R^2$) 2.544, bu değer ait olasılık değeri 0,1107 olarak belirlenmiştir. Hesaplanan olasılık değerinin 0.1107, eşik değer olarak belirlenen 0,05’den büyük olması nedeni ile sıfır hipotezi reddedilememiştir, diğer bir ifade ile %5 anlamlılık düzeyinde modelde birinci mertebede otokorelasyon problemi yoktur. Modelde sabit varyans varsayımının test edilmesi için Breusch-Pagan-Godfrey testi yapılmıştır. Yapılan testin sonuçlarına bakıldığında testin hesaplanan değeri 19.79 ve bu değere ait olasılık değeri (p) 0,1368 olarak belirlenmiştir. Hesaplanan test istatistiğine ait olasılık değeri olan 0.1368 eşik değer olan belirlenen 0,05’den büyük olduğu için sıfır hipotezi reddedilemez, yani modeldeki her bir gözlemin varyansı %5 anlamlılık düzeyine göre sabittir. Modelde normallik, otokorelasyon ve değişen varyans testleri yapıldıktan sonra son olarak çoklu doğrusal bağıllık için vif kriteri incelenmiştir. Sonuçlar Tablo 4 de görülebilir.

Tablo 4: VIF kriteri değerleri

Değişken	Hesaplanan VIF Değerleri
TUBITAK	2.897852
D1	1.719149
D9	1.593837
D11	1.333205
D5	1.362683
ISTIHDAM	2.176895
D2	1.155706
D17	1.279198
D6	1.174797
D3	1.215876
D14	1.054918
BANKA	3.829912
D7	1.251435
D19	1.586450

Çalışmada bu model için yapılan VIF testi sonuçlarına göre tüm değerler 5’ten küçük olduğu için modelde çoklu doğrusal bağıllık probleminin önemli olmadığı görülmektedir. Modelde normallik, otokorelasyon, değişen varyans ve çoklu doğrusal bağıllık ile ilgili herhangi bir problemin olmadığı tespit edildikten sonra katsayı yorumlamaları yapılmıştır. TÜBİTAK bağımsız değişkeninin regresyon katsayısı (0,064), iktisadi beklentilere uyumlu bir şekilde

pozitif katsayıya sahiptir. Bu sonuca göre, diğer değişkenler sabitken TÜBİTAK TEYDEB programları kapsamında desteklenen projelerin bölgedeki toplam işletmelere oranı %1 arttığında, yeni kurulan firma sayısının o bölgedeki toplam firma sayısına oranı %0,064 oranında artmaktadır. Kişi başi banka tasarruf oranının katsayısı ise, diğer değişkenler sabitken bir bölgedeki bankalardaki tasarruf miktarının bölgenin nüfusuna oranı % 1 oranında arttığında, yeni kurulan firma sayısının o bölgedeki toplam firma sayısına oranı %0,068 oranında arttığını göstermektedir. Diğer değişkenler sabitken istihdam oranı %1 oranında arttığında, yeni firma kurulma oranı % 0,559 oranında azalmaktadır.

Modelin sabit katsayısı, kukla değişken tuzağına düşmemek için modelden ıkarılan TR72 Kayseri, Sivas, Yozgat baz bölgesinin ortalama yeni firma doğum oranını göstermektedir ve modelde kullanılan D1, D9, D11, D5, D2, D17, D6, D3, D14, D7, D19 kukla değişkenlerinin ve diğer eğim katsayılarının hepsi 0 değerini aldığındaki değeri göstermektedir. Buna göre modelde yer alan D1, D9, D11, D5, D2, D17, D6, D3, D14, D7, D19'nin katsayıları ilgili oldukları bölgenin baz bölge olan TR72 Kayseri, Sivas, Yozgat bölgesine göre değişimlerini göstermektedir ve yorumlamalar bu Şekilde yapılmıştır. Modeldeki kukla değişken olan bölgelerin yeni firma kurulma oranı üzerine etkileri Haloversen – Palmquist yaklaşımı kullanılarak hesaplandığında; Modeldeki diğer bağımsız değişkenler sabit iken; TR10 bölgesi, baz bölge olan TR72 Kayseri, Sivas, Yozgat bölgesine göre yeni firma kurulma oranını % 85,8, TR21 bölgesi %20,9, TR32 bölgesi %34,9, TR41 bölgesi %15,02, TR51 bölgesi % 84,03, TR61 bölgesi %47,6 oranında arttırırken, TR33 bölgesi %15,6, TR71 bölgesi %18,1, TR82 bölgesi %25,9, TR90 bölgesi %13,9 oranında azaltılmaktadır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, girişimcilik performansının en önemli göstergelerinden biri olan yeni firma doğum oranını, başta devletin girişimcilik destekleri olmak üzere, etkileyen faktörler Türkiye'deki 26 Düzey-2 bölgesi bazında 2010-2014 yılları için kukla değişkenli sabit etkiler modeli tahmini yapılarak incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, yeni firma doğum oranı üzerinde, TÜBİTAK TEYDEB destekleri ve kişi başına tasarruf oranı değişkenlerinin pozitif yönlü, istihdam oranının ise negatif yönlü etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

TÜBİTAK TEYDEB desteklerinin yeni firma doğum oranı üzerinde pozitif yönlü etkiye sahip olması, TÜBİTAK'ın destek program tasarımlarının başarılı bir Şekilde yapıldığı ve girişimcilik ekosistemine katkı sunacak destek mekanizmalarının oluşturulduğunu göstermektedir.

Yeni firma doğum oranını pozitif bir Şekilde etkilediği görülen kişi başi banka tasarruf oranındaki artış, bankaların firmalara kullanılabileceği kredi havuzunu beslemekte böylece daha fazla firma faaliyetleri için kredi imkanına kavuşmaktadır. Dolayısıyla bu gösterge, finansal derinliğe sahip bölgelerde girişimcilik seviyesinin yüksek olduğunu ve bu etkinin de firma doğum oranı ve tasarruf oranı arasındaki ilişkinin modelde pozitif yönlü çıkmasına etki ettiği sonucunu göstermektedir.

Modelde, istihdam oranının katsayısı ise, istihdam oranı arttığında yeni firma kurarak pazara girecek potansiyel girişimcilerin sayısının azaldığını göstermektedir. Sonuç olarak yüksek ekonomik derinliğe sahip bazı bölgelerdeki kurumsal iş fırsatlarının çok olması insanları risk alarak kendi işini kurmak yerine halihazırdaki bu fırsatları değerlendirmeye

yönlendirdiğini, bu ilişkinin de modelde firma doğum oranı ve istihdam oranı arasında negatif yönlü ilişkiye sebep olduğunu göstermektedir.

Ekonometrik modelin sonucuna göre KOSGEB’in girişimcilik destekleri ile yeni firma doğum oranı arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Bunun sebebi, KOSGEB’in girişimcilik desteklerinin henüz 2010 yılında pilot uygulama olarak başlaması ve ilerleyen yıllarda destek sayısı ve tutarının artarak devam etmesinin istatistiki bir anlamsızlık yaratma ihtimali olabilir. Dolayısıyla önümüzdeki yıllarda özellikle 2012 yılı sonrasını baz alarak bu çalışmanın tekrar yapılması ve KOSGEB’in girişimcilik ekosistemi üzerine etkisinin incelenmesi faydalı olacaktır.

Türkiye’de kamu, iki farklı girişimcilik politikasını aynı anda uygulamaya çalışmaktadır. Bu politikalarından ilki TÜBİTAK, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı gibi kurumlar vasıtasıyla uygulanan, yenilikçi ve teknoloji kullanan/üreten etkin girişimcilerin desteklenmesi politikası ikincisi ise KOSGEB, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları gibi kurumlar eliyle yürütülen girişimcilik tabanını genişleterek daha fazla insanın kendi işinin sahibi olmasını sağlamaya yönelik politikadır. Türkiye’nin en azından önümüzdeki on yıl boyunca yukarıda bahsedilen iki girişimcilik politikasını aynı anda uygulaması, orta ve uzun vadede ise sadece etkin girişimcileri hedefleyen programlar yürütmesi gerekmektedir. Böylece kısa vadede kritik kütleye (yeteri kadar girişimci) ulaşıp girişimcilik tabanı genişletildikten sonra kaynaklar sadece etkin girişimcilere tahsis edilebilir. Eğer orta ve uzun vadede bu şekilde bir önceliklendirme yapılmazsa kaynaklar konvansiyonel ve düşük katma değer yaratan projeler tarafından israf edilebilir.

Analizin mekânsal sonuçlarına bakılacak olursa Türkiye’de bazı bölgelerin girişimcilik faaliyetleri açısından cazibe merkezi haline geldiğini bazı bölgelerin ise bölgesel kitlenme sorunu yaşadığını göstermektedir. Buna göre İstanbul, Kocaeli, Tekirdağ, Ankara, İzmir, Konya, Antalya, Gaziantep, Bursa, Muğla, Adana ve Mersin illeri birer bölgesel cazibe merkezi haline gelmiş olup, Karadeniz ve Doğu Anadolu’daki illerin neredeyse tamamı bölgesel kitlenme sorunu yaşamaktadır. Önümüzdeki dönemde bölgeler arasındaki gelişmişlik farkının giderek artacağı düşünüldüğünde Türkiye’nin sosyo-ekonomik derinlik düzeyi bakımından iki kutuplu bir hale gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Yukarıda sayılan bölgesel cazibe merkezleri sadece özel sektörün yatırımlarını değil aynı zamanda kamunun büyük bütçeli yatırımlarını da kendine çekmektedir. Bu durum beraberinde dramatik sosyal ve demografik değişimleri getirebilir. Politika yapımcıların mekânsal planlama yaparken ekonominin bu organik dönüşümünü dikkate almaları ve kaynakların israf edilmeyecek şekilde tahsis edilmesini sağlamaları gereklidir.

Kaynakça

- Acs, Z.J. ve Armington, C. (2002). The Determinants of Regional Variation in New Firm Formation. *Regional Studies* 36(1): 33-45.
- Ahmad, N. ve Hoffman, A. (2007). *A Framework for Addressing and Measuring Entrepreneurship*. Paris: OECD.
- Audretsch, D. B. ve Fritsch, M. (1994). The Geography of Firm Births in Germany. *Regional Studies* 28(4): 359-365.
- Audretsch, D.B. ve Thurik, A.R.(2001). What is new about the new economy: sources of growth in the managed and entrepreneurial economies. *Industrial and Corporate Change* 10(1): 267-315.
- Ay, H.M. (2005). Yatırım Teşviklerinin Sabit Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 5(2): 176-184.
- Carree, M.A. ve Thurik, A.R. (2003). The impact of entrepreneurship on economic growth in: D.B.Audretsch and Z.J. Acs (eds), *Handbook of Entrepreneurship Research*. Boston/Dordrecht: *Kluwer Academic Publishers*, 437-471.
- Carree, M.A., Stel, A., Thurik, A.R. ve Wennekers, S. (2002). Economic Development and Business Ownership: An Analysis Using Data of 23 OECD Countries in the Period 1976-1996. *Small Business Economics* 19: 271-290.
- Derksen, S. ve Keselman, H.J. (1992). Backward, Forward and Stepwise Automated Subset Selection Algorithms: Frequency of Obtaining Authentic and Noise Variables. *British Journal of Mathematical- Statistical Psychology* 45: 265-282.
- Disney, R., Haskel, J. ve Heden, Y. (2003). Restructuring and productivity growth in UK manufacturing. *Economic Journal* 113(489): 666-694.
- Garofoli, G. (1994). New Firm Formation and Regional Development: The Italian Case. *Regional Studies* 28: 381-393.
- Gartner, W. B. ve Carter, N. M. (2003). Entrepreneurial Behavior and Firm Organizing Processes *Handbook of Entrepreneurship Research: An Interdisciplinary Survey and Introduction*. Boston, MA: Kluwer Academic Publishers.
- GEM. 2013 *Türkiye Sonuçları*. <http://www.etohum.com/blog-tr/turkiyenin-girisimcilik-haritasi/> , (05.07.2015).
- Guesnier, B. (1994). Regional Variation in New Firm Formation in France. *Regional Studies* 28(4): 347-358.
- Güriş, S. ve Çağlayan, E. (2010). *Ekonometri - Temel Kavramlar*. İstanbul: Der Yayınları.
- Güriş, S. (Ed.) (2015). *Stata İle Panel Veri Modelleri*. İstanbul, Der Yayınları.
- Highfield, R. ve Robert Smiley, R. (1987). New Business Starts and Economic Activity: An Empirical Investigation. *International Journal of Industrial Organization* 5: 51-66.
- Hisrich, R.D. ve Peters, M.P. (2001). *Entrepreneurship*. Boston, MA: McGraw-Hill Irwin.
- Hurvich, C.M. ve Tsai, C-L. (1990). Model Selection for Least Absolute Deviations Regression in Small Samples. *Statistics and Probability Letters* 9: 259-265.
- Karadeniz, E. (2010). "GEM Report: Entrepreneurship in Turkey 2010". 05.02.2014 tarihinde <http://mobil.tobb.org.tr/HaberResimleri/724-8.pdf> adresinden erişildi.
- Karahasan, B.C. (2010). *Dynamics and Variation of Regional Firm Formation -Case of Turkey*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kelley, D., Singer, S. ve Herrington, M. (2016). "GEM 2015/2016 Global Report". 02.04.2016 tarihinde <http://www.gemconsortium.org/report/49480> adresinden erişildi.
- KOSGEB. (2016). "Girişimcilik Destek Programı". 26.01.2016 tarihinde <http://www.kosgeb.gov.tr/Pages/UI/Destekler.aspx?ref=8> adresinden erişildi.

- KOSGEB (2015). “Türkiye Girişimcilik Stratejisi ve Eylem Planı 2015-2018”. 06.01.2016 tarihinde http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/n4JRw+GISEP_2015-2018_.pdf adresinden erişildi.
- Köksal, M. Y. ve Gaygısız, E. (2003). Regional Variation In New Firm Formation In Turkey: Cross-Section And Panel Data Evidence. *ERC Working Papers in Economics* 1-41.
- Lundström, A. ve Stevenson L. (2005). *Entrepreneurship Policy: Theory and Practise*. Boston, MA: Kluwer Academic Publishers.
- Mocnik, D.(2010). Determinants of Firm Entries: Emprical Evidence For Slovenia. *Economic and Business Review* 12(2): 129-145.
- OECD ve EUROSTAT. (2009). Entrepreneurship Indicators Programme. *Measuring Entrepreneurship: A Collection of Indicators 2009 Edition*.
- Reynolds, P. (1994). *The entrepreneurial process: Preliminary explorations in the U. S.* Paper at 1st Eurostate International Workshop on Techniques of Enterprise Panels, Luxembourg.
- Roecker, E. B. (1991). Prediction Error and Its Estimation for Subset-Selected Models. *Technometrics* 33: 459-468.
- Romer, P. (1986). Increasing Returns and Long Run Growth. *Journal of Political Economy* 94: 1002-1037.
- Sutaria, V. ve Hicks, D. A. (2004). New Firm Formation: Dynamics and Determinants. *The Annals of Regional Science* 38: 241-262.
- Stel, A.J. (2005). *Entrepreneurship and Economic Growth Some Empirical Studies*. Rotterdam: Tinbergen Institute Research Series.
- Storey, D.J. (1982). *Entrepreneurship and the New Firm*. London: Croom Helm.
- TEPAV ve İZKA. (2013). *İzmir Girişimcilik Ekosisteminin Geliştirilmesi Stratejisi*. İzmir, İzmir Kalkınma Ajansı.
- Tatoğlu, Y. F. (2013). *Panel Veri Ekonometrisi*. İstanbul, Beta Yayınevi.
- TÜBİTAK. “2011-2016 Bilim ve Teknoloji İnsan Kaynağı Stratejisi ve Eylem Planı”. 02.02.2016 tarihinde http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/strateji_belgeleri/BT_IK_STRATEJI_BELGESI_2011_2016.pdf adresinden erişildi.
- TÜBİTAK. “Girişimcilik Destek Programları”. 14.09.2015 tarihinde <http://www.tubitak.gov.tr/tr/destekler/girisimcilik/ulusal-destek-programlari> adresinden erişildi.
- Tüğen, K. (2005). *Devlet Bütçesi, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Dördüncü Baskı*. İzmir: Bassaray Matbaası.
- UNCTAD. (2012). “Entrepreneurship Policy Framework and Implementation Guidance”. 05.03.2015 tarihinde http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/diaeed2012d1_en.pdf adresinden erişildi.
- Warren, M. (2011). Econometric Analysis of the Impact of Entrepreneurship on Economic Growth-Case of the Kenyan Economy. *Journal of Economics and Sustainable Development* 2(7): 71-88.
- Wennekers, A.R.M. ve Thurik, A.R. (1999). Linking Entrepreneurship and Economic Growth. *Small Business Economics* 13: 27-55.
- Yavan, N. (2011). Teşviklerin Bölgesel Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Analiz. *Ekonomik Yaklaşım* 22 (81): 65-104.
- Yavan, N. (2012). Türkiye’de Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Belirleyicileri: Mekânsal ve İstatistiksel Bir Analiz. *Coğrafi Bilimler Dergisi* 10(1): 9-37.
- Yunusoğlu, B. (1995). *New Firm Formation in the Metropolitan Areas of Turkey after 1980*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA İÇİN ÖĞRETİMDE BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ

Information Technology in Instruction for Sustainable Development

AŐlı ÖZTOPCU*

Özet

Sürdürülebilir kalkınma, küresel insan sorunlarının derinleŐmesi aşıından ulusal ve uluslararası ekonominin ilerlemesi için mümkün olan en önemli konulardan biridir. Sürdürülebilir kalkınma küresel bir sorun olarak tüm disiplinlerin araştırma konuları arasındadır. Bu nedenle kalkınma sadece ekonomik büyüme gibi değerlendirilmemelidir. Sürdürülebilir kalkınma, bilgi ekonomisine geçiŐte bilişim teknolojisinin geliştirilmesi için temel olmalıdır. Bu bağlamda bilişim teknolojileri, öğrenme sürecini kolaylaŐtırması ve verimlilik sağlaması için kullanılan bir kaynaktır. Bilişim teknolojilerinin kalkınma aşıından değerlendirilmesi, sektöre vizyon kazandırmak aşıından önemlidir. Bu çalışmanın amacı, biliŐimdeki bilişim teknolojileri ile kalkınmanın keŐiŐim noktalarını ortaya koymaktır. Bu amaçla önce bilişim teknolojileri ve kullanım alanları araştırılmış daha sonra kalkınmayı etkileyen unsurlar belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmadaki veriler, piyasa araştırmaları, ekonomik veriler, istatistiksel çalışmalar ve kalkınmayla ilgili çalışmalardan elde edilmiştir. Verilerin bilişim teknolojilerinin üretim, istihdam, ekonomik etkililik, İGE değeri gibi kalkınma unsurlarında etkili olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada elde edilen değerlere göre bilişim teknolojilerinin hem bireysel hem de toplumsal aşıdan ekonomik büyüme ve refah artışını etkilediği anlaŐılmıŐtır.

Anahtar Kelimeler:

Bilişim teknolojileri,
sürdürülebilir kalkınma,
refah ekonomisi

Jel Kodları:

A12, D6, I31, O3

Abstract

Sustainable development is one of the important possible subject for the progress of the national and international economy in the aspect of the deepening of global human problems. Sustainable development is among the research topics of all disciplines as a global problem. For this reason, development should not be considered just economic growth. Sustainable development must be the basis for the development of instructional technologies in the transition to knowledge economy. In this context, instructional technologies are resource used to facilitate the learning process and to ensure efficiency. The evaluation of information technologies in the perspective of development is important in terms of acquiring sector vision. The purpose of this study is to show the cross cutting of instruction information technologies and development. For this purpose, firstly the instructional technologies and usage areas were searched and then the factors effecting development were tried to be determined. The data in the study were obtained from market surveys, economic data, statistical studies and development studies. It has been found that the information technologies are influential on the development factors such as production, employment, economic efficiency, HDI value. According to the values obtained in this study, it has been understood that the instructional technologies effect both economic growth and welfare in terms of both individual and societal.

Key Words:

Information technologies,
sustainable development,
welfare economics

Jel Codes:

A12, D6, I31, O3

* Yrd.Doç.Dr., Maltepe Üniversitesi, Finans Bankacılık ve Sigortacılık, e-mail: aoztopcu@gmail.com

1. Giriş

Küresel yaşam sorunlarının giderilmesinde en çok üzerinde durulması gereken konuların başında sürdürülebilir kalkınma gelmektedir. Çünkü kalkınma, sadece ekonomik büyümeyi değil, sosyoekonomik yaşamı etkileyen her konuyu kapsayan bir yapıdır. Sürdürülebilir kalkınma küresel bir sorun olarak tüm disiplinlerin araştırma konularından biridir. Kalkınmanın hem soyut hem de somut unsurları kapsaması klasik iktisat ekolündekilerin çalışmalarının kısıtlı olmasına neden olmaktadır. Oysaki sürdürülebilirlik enerji, çevre ve ekonominin merkezinde yürütülen bir alanda yer almaktadır. Dünya ve Çevre Kalkınma Komisyonu (1987) raporunda¹ sürdürülebilir kalkınma, bugünkü yaşam ihtiyaçlarının gelecek yaşam ihtiyaçlarının da karşılayabilmesine imkân sağlayacak şekilde yapılacak kalkınma olarak tanımlanmıştır. Çevremizdeki kıt kaynaklarla sınırsız isteklerin giderilebilmesini sürdürülebilir kılmak için kalkınma alanlarındaki bazı konulara öncelik vermek gerekmektedir. Bu bağlamda nitelikli eğitim, sürdürülebilir kalkınmanın küresel hedeflerinden biridir. Gelecek nesillerin yaşamını sürdürülebilir biçimde iyileştirmek için öncelikli hedeflerden biridir hedef konusu. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun (2002) 57/254 sayılı kararı, eğitimin sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için vazgeçilmez bir unsur olduğunu belirterek, 1 Ocak 2005'ten itibaren on yıllık süreyi Birleşmiş Milletler “*Sürdürülebilir Kalkınma İçin On Yıllık Eğitim*” kapsamında ele alınmasını vurgulamıştır².

Küresel rekabet gücü, bir ülkenin sahip olduğu inovasyon ve bilgiye bağlıdır. Bu açıdan eğitim, araştırma ve teknolojik gelişmenin yeni bir anlam taşıma nedeni (Dyba, 2012: 62) ve temel amacının dışında sosyal, siyasal, ekonomik gelişmişlik düzeylerinin de belirleyicisi olmasıdır. Eğitimin temel amacı olan bilgi vermenin dışında bilgi üretme, anlama, yorumlama ve bunu bireysel, toplumsal tüm faaliyetlerde kullanabilme becerisi vardır. Bu doğrultuda toplumların siyasi ve ekonomik faaliyetleri de bilgi yönetimiyle ilişkilidir çünkü bilgi yönetimi; bireye, kurumlara ve topluma rekabet avantajı sağlayacak önemli unsurlardan biri olduğundan (Gündüz, 2016: 273) eğitim yöntemleri de bilgi yönetimi perspektifine odaklanmalıdır. Eğitim, kurumlar ve yöntemler aracılığıyla toplumsal yeterlilik ve bireysel gelişme sağlayan toplumsal süreçlerden oluşur (Fidan & Erden, 1987:11). Bu süreçte yer alan teknolojinin hayatımızdaki hızlı gelişimi, bilişim teknolojilerinden yararlanmayı da kolaylaştırmaktadır. Eğitimi iyileştirmek amacıyla geliştirilen bilişim teknolojileri ise hem araştırmada hem de teknoloji de gelişim sağlamaktadır. Bu bağlamda, öğrenme ve verimlilik ilişkisini artıran bilişim teknolojileri, uzun vadede sürdürülebilir kalkınma faaliyetlerine katkı sağlamaktadır.

Eğitimin farklı alanlarla ilişkisine bakıldığında II. Dünya Savaşı sonrasına kadar sosyoekonomik katkıları üzerinde fazla çalışma olmadığı görülmektedir. Süreç içinde eğitimin birçok ekonomik faaliyetle kesiştiği fark edilmiş ve bu alandaki araştırmalar hız kazanmıştır. Bu araştırmalar, gelişmişlik seviyesi yüksek ülkelerin sosyal ve beşeri sermayelerinin de yüksek olduğunu göstermektedir (Barro, 1991; Rebelo, 1991; Benhabib & Spiegel, 1994; Barro & Sala-i-Martin, 1998; Haq, 1996; Fukuyama, 2005; Lin, 2008). Araştırmalardan elde edilen sonuçlar bağlamında bireylerin yetişmesi için eğitime yapılan her katkının kalkınmaya da katkı yaptığını söylemek mümkündür. Eğitim ve öğrenim süreçlerini geliştirme bilincinde olan ülkeler kalkınma politikalarında eğitim alanına yatırımlar yapmakta ve bu yatırımların sosyoekonomik

¹ Bkz. Brundtland Komisyonu ve Brundtland Raporu

² 57/254 kararı. Birleşmiş Milletlerin sürdürülebilir kalkınma için on yıllık bir eğitim için gündem maddesi (87a).

etkilerini değerlendirmektedir (Öztürk, 2005: 28). Teknolojinin geliştirilmesi küresel ekonomi açısından tüm ülkelerin kabul gördüğü bir yaklaşımdır. Bununla birlikte her alanda (üretim, hizmet vd.) farklı teknolojiler kullanılmaktadır. Alanlara göre teknolojik yatırımlar da farklılaşmaktadır. Bugünkü anlayışta yeni teknoloji üretimi ve bunların kullanıldığı yerler yaratıcılık bazındadır. Öğretimde kullanılan bilişim teknolojileri de eğitim ihtiyaçlarından üretilen araçlardır.

Bu çalışmanın amacı, bilişim teknolojilerinin sürdürülebilir kalkınmayla olan ilişkisini irdelemektir. Bu amaçla önce öğretimde kullanılan bilişim teknolojilerinin neler olduğu ve hangi alanlarda kullanıldığı araştırılmış daha sonra hangi sosyoekonomik konularda etkileşime girdiği araştırılmıştır.

2. Öğretimde Kullanılan Bilişim Teknolojileri

Bilişim teknolojileri, eğitimin amaçlarına ulaşmak için kullanılan metotlardan biridir. Bunların bir kısmı mental gelişim için kullanılan öğretim metotlarını içerirken bir kısmı da hem gelişim hem de verimlilik sağlayan metotları kapsamaktadır. Her geçen gün sayısı artan bilişim teknolojilerinin bireysel ve toplumsal fayda sağlayan metotlardaki kullanım yaygınlığı artmaktadır.

Sanayi devrimi ve bilgi teknolojileri devriminin ortaya çıkmasında ve yayılmasında farklı ülkelerden bilim adamları ve sanayicilerin katkısı önemlidir. Konvansiyonel neoklasik yaklaşımlar yoluyla ülke kalkınma ve büyüme modellerindeki çeşitlilikleri anlama çabalarının başarısızlığını takiben, inovasyon evrim iktisadı tarafından desteklenen ekonomik kalkınma rolünü vurgulayan bir dizi alternatif yaklaşım ortaya çıkmıştır (Lundvall, 1992; Lundvall, 2006; Freeman, 1995). Bilgi teknolojilerinin başlangıcı Silikon Vadisinde gerçekleşmiştir. Silikon Vadisinde yapılan yatırımlar, ülkelerin rekabet aracı haline gelmiştir. 1980’de Japon şirketler yarı iletken üretiminde öncü durumda iken 1990’ların ortalarında ABD şirketleri bu yarışta açık ara öne geçmiştir. 2006 yılında Kanada, İrlanda, Güney Kore ve ABD’de toplam risk sermayesinin yarısından fazlası BİT (Bilgi İletişim Teknolojileri) şirketlerine verilmiştir (Şaf, 2015: 11). Özellikle 2000’li yıllar itibariyle risk sermaye şirketlerinin bilgi ve iletişim temelli projelere yaptığı yatırımlar çok hızla artmıştır. Bu bağlamda Schumpeter (iktisatçı, siyaset bilimci) gibi araştırmacıların teknolojinin etkileri üzerine yaptığı alansal katkılar çok önemlidir.

Bilişim teknolojileri bir taraftan yoğun teknoloji çalışma alanına sahip kişi ya da firmalar tarafından geliştirilirken bir taraftan da eğitim öncüsü olan nitelikli öğretmen adaylarının yetkinliğini artırmak amacıyla eğitim fakültelerinde öğrencilere uygulama ve ders kapsamında gösterilmektedir (Gündüz ve Odabaşı; 2004: 46). Bu sayede eğitim amaçlı kurumlarda bilişim teknolojisine sahip ürün ve hizmetlerin kullanımı kolaylaşmakta ve kullanımının yaygınlaşması sağlanmaktadır.

Bilişim teknolojileri ile eğitim teknolojileri birbirinin yerine kullanılsa da eğitim teknolojisi neden sorusuna yanıt ararken bilişim teknolojileri nasıl sorusuna yanıt aramaktadır. Bu bağlamda farklı amaçların çıktıları da farklı olmaktadır (Jones, 1999). Bugünkü eğitim anlayışında en sık faydalanan bilişim teknolojileri aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. Eğitimde Kullanılan Bilişim Teknolojileri³

Teknoloji Türü	Teknoloji Adı
<i>Bulut Teknolojileri</i>	Amazon, Google salesforce, Google App Engine, GoGrid, I Cloud, Microsoft uygulaması, Zoho, 3 Tera, vd.
<i>Kişisel öğrenim alanları</i>	Arama motorları, Blogging, Prezi, Power point vb, Sosyal medya uygulamaları (Facebook, Myspace, Twitter, Youtube), Vikiler, vd.
<i>E-öğrenme Uygulamaları</i>	Adobe Flash, Adobe Dreamweare, Adobe Presenter, Articulate, Assima, Beyazpano, Edmodo, Its Learning, Lectora Publisher, Raptivity, Thinkbinder, TrainerSoft from Outstart, vd.
<i>Eğitim Yazılımları</i>	Google Earth, Eathquake, Math Homework Maker, Solar System 3D, vd.
<i>Mobil Uygulamalar</i>	Akıllı telefonlar, Dizüstü bilgisayar, Kioks, Oyun konsolu, Öğrenci yanıt sistemleri, Tablet bilgisayar, Video konferans sistemleri, vd.
<i>Diğer Materyaller</i>	Akıllı tahta uygulamaları, modüler sistemler

2.1. Bulut Teknolojileri

Bulut teknolojisi (Cloud Computing) modelinin temellerini ilk defa 1960’lı yıllarda John McCarthy oluşturmuştur. Önceleri sadece iletişim sistemindeki ağları ifade eden kavram, birçok teknoloji kurumunun çalışmaları ile farklılaştırılmıştır (Schofield, 2011). Bugün bilişim teknolojisinde ilk sıralarda yer almayı başarmıştır. Bulut teknolojisinin farklı kullanımları bulunmaktadır. Bunlar aşağıdaki biçimlerde açıklanabilir (Harris, 2012).

Bir Hizmet Olarak Yazılım (Saas): Bu modelde hizmet tek bir bulut üzerinden çalışır. Sağlayıcı için düşük maliyetlidir. Bugün Google, Salesforce, Microsoft, Zoho gibi firmalar tarafından aktif olarak kullanılmaktadır.

Bir Hizmet Olarak Platform (Paas): Bu modelde müşteri, sağlayıcının altyapısı üzerinde çalışan kendi uygulamaları inşa etme özgürlüğüne sahiptir. Uygulamaların yönetilebilirlik ve ölçeklenebilirlik gereksinimlerini karşılamak için PaaS sağlayıcıları, örneğin LAMP platformu (Linux, Apache, MySql ve PHP), sınırlı J2EE, Ruby ve benzerleri gibi OS ve uygulama sunucularının önceden tanımlanmış bir kombinasyonu sunmaktadır. Google’ın App Engine, Force.com, vb. popüler PaaS örneklerinden bazılarıdır.

Hizmet Olarak Altyapı (Iaas): Ağ üzerinden standart depolama hizmetleri ve bilgisayar kullanma yetenekleri sağlamaktadır. Müşteriler klasik yapıda kendi yazılımını oluşturmaya çalışırken bu sistemde sunucular, depolama sistemleri, ağ donanımları, veri merkezi alanı vb. bir araya toplanmış ve iş yüklerini karşılamak üzere hazırlanmıştır (Amazon, GoGrid, 3 Tera, vd).

Kullanıcılar bu sağlayıcıları kendi ihtiyaçlarına göre düzenleyebilmektedir. Bu bağlamda; Genel Bulut (Public Cloud), Özel Bulut (Private Cloud), Topluluk Bulutu (Community Cloud), Hibrit Bulut (Hybrid Cloud) gibi gerçek ya da tüzel kişilerin kullandığı biçimleri bulunmaktadır (Huth & Cebula, 2011: 2).

Bulut teknolojisini kullanan farklı programlar ise öğrencilerin eğitimlerini pekiştirmede oldukça etkilidir. Örneğin voicethread, bulut tabanlı uzaktan eğitim için kullanılan, herhangi bir

³ Mevcut uygulamalardan rastgele seçilerek hazırlanmıştır.

yazılıma ihtiyaç duyulmadan internet tabanlı kullanımı olan bir uygulamadır. Kullanıcılar yüklemiş oldukları dosya, resim ya da ses dosyaları üzerinde web cam aracılığı ile sohbet etmeye başlarlar. Buradaki yorumların paylaşılabilmesi ya da upload edilerek başka yerlere de konulabilmesi bilgi paylaşımını artırmaktadır.

Görüldüğü gibi bulut teknolojisi, kullanıcının yanı sıra küçük, büyük tüm işletmelere seçenek sunmaktadır. Bilgisayarın daha geniş platformda kullanılmasını ve internet aracılığı ile depolanan bilgi, belge vb. her yerden erişim imkânı sunar.

2.2. Kişisel Öğrenim Alanları

Öğrenmede teknolojinin kişiselleştirilmesi, en geniş uygulama alanına sahiptir. Birçok ülkede sıklıkla kullanılan uygulamalar dışında daha küçük çaplı kullanımlar da varlığını sürdürmektedir. En sık karşılaşılan kişisel teknolojik öğrenim alanları şu şekilde açıklanabilir:

Blogging: Bir tür herkese açık posta alanı denilen bir uygulamadır. Genellikle derslerde pratik yapmak için kullanılır. Öğrenciler internet tabanlı sayfada kendi kullanıcı isimleriyle giriş yaparak, ilgili konu üzerinde soru, cevap ve düşüncelerini paylaşırlar. Buradan değerlendirme, analiz ve materyal oluşturmak gibi birçok alanda da yararlanılma şansını elde edersiniz (Khairnar. 2015: 870).

Prezi, Power point vb. uygulamalar: Öğretmen ve öğrencilerin profesyonel sunum yapmak için kullandıkları uygulamalardır. Bu tarz uygulamalara, görsel, işitsel farklı uygulamaların entegre edilmesi de mümkün olmaktadır. Bu sayede öğretmen öğrencinin konuyu farklı açılardan görmesini, öğrencinin aklında kalıcılığını sağlaması ve daha sonraki süreçte de faydalanılabilmesini sağlamaktadır. Bu uygulamalar sayesinde ödev ya da rapor gibi çalışmalar daha profesyonel bir sunumla gerçekleştirirken, araştırma ve düşüncelerin daha anlaşılır biçimde aktarılması da sağlamaktadır.

Sosyal medya uygulamaları: Facebook, Youtube, Twitter, blogs, Myspace gibi uygulamalardır. Diğer teknoloji uygulamalarına göre biraz daha eğlenmeye yönelik kullanılmakla birlikte konu başlıklarına bağlı olarak, fikir, gündem ve eylemlerin paylaşımının yapıldığı uygulamalardır. İnteraktifliği yüksek olan sosyal medya uygulamaları, küçük gruplar arasında kurulan ağlar üzerinden gerçekleşebildiği gibi herkese açık paylaşımlar şeklinde de yürütülebilmektedir.

2.3. e-öğrenme Uygulamaları

Genellikle öğretmen ve öğrencilerin internet portalı üzerinden bireysel ya da sınıf bazında bir araya gelerek gerçekleştirdikleri uygulamalardır. Öğretmen bilgi paylaşımında bulunurken, gerekli görsel ya da veri dosyalarını da paylaşarak öğrencilerin buldukları yerden erişimini sağlar. Kaydedilme özelliği nedeniyle daha sonra tekrarlanabilmesi açısından verimliliğe katkı sağlar. İnteraktif gerçekleşen çevrim içi paylaşımlarda herkesin söz hakkının olması, birbirine soru sorabilmesi, eğitime geri bildirimde bulunabilmesi gibi birçok imkân sunmaktadır. Bu bağlamda e-öğrenme uygulamalarında özel ders yazılımları, uygulama ve alıştırmaya yazılımları, simülasyonlar, problem çözme yazılımları ve eğitsel oyunlar kullanılmaktadır.

2.4. Eğitim Yazılımları

Eğitim yazılımları, eğitime yardım amaçlı ya da öğrenciye kolaylık sağlayan asistanlar gibi düşünülebilir. Genellikle internet tabanlı kullanıma açık olan açık kaynak kodlu ya da kapalı kodlu olan uygulamalardır. Bunların bir kısmı e-öğrenme uygulamaları gibi çalışırken bir kısmı biraz daha geliştirmeye açık olmayan, belirli bir limit ve kaynağa sahip olan uygulamalardır.

Yazılımlardaki temel amaç, bilişim kalitesi ve etkinliğinin artırılması, ders çekiciliğinin artırılması, esnek öğrenme ortamı yaratma, yeni teknolojik gelişmelere ayak uydurma gibi unsurlarla bireysel gelişimi desteklemektir. Bu yazılımlar sayesinde öğrenciler öğrenmeleri gereken bilgilere ulaşabilmekte ve anlama düzeylerini test edebilmektedir.

Uygulama yazılımları; Genel Amaçlı Uygulama Yazılımları ve Özel Amaçlı Uygulama Yazılımları olarak ikiye ayrılırlar. Kişisel verimlilik programları, grafik programları, internet programları ve evde eğitim programları genel amaçlı uygulama yazılımlarıdır. Özel amaçlı olanlar ise eğitimin amacı, niteliği ve nerede nasıl kullanılacağına bağlı olarak farklı değerlendirilen yazılımlardır (Yıldız, 2013).

2.5. Diğer Materyaller

Akıllı tahta uygulamaları: Derslerin görsel kalıcılığını artırarak etkileşim sağlamak amacıyla kullanılan uygulamalardır. Akıllı tahtalar, öğretmenlerin ders materyallerini kolay şekilde kaydetmesini, betimlemeyi ve vurgulamayı kolaylaştırarak verimliliği sağlar.

Akıllı tahtalar tüm medya araçlarının cihaz üzerinde kullanımını sağlar. Bu nedenle derste akıllı tahta kullanmanın avantajları vardır. Ayrıca bir yazılıma da ihtiyaç duyulmadığından kullanımı kolaydır (Gündoğdu, 2014: 394-96).

Modüler Sistemler: Modüler sistemler, bulunduğunuz oturumu tasarlamanıza yardımcı olan açık kaynaklı sistemlerdir. Daha çok sanal öğrenme sistemi olarak bilinmektedir. Öğretmenin; ders notu, faydalı bilgiler ve ilgili bağlantıları paylaşmak amacıyla etkinlik, ödev, bilgi veya sınav hazırlamasıdır.

Modül olarak tanımlanan bu format öğrenme hedeflerini davranışsal olarak gösteren ve hedeflere ulaşabilmek için izlenecek yolu gösteren bir süreçtir. Kişiler bu sistemde kendi öğrenme metotlarını belirleyebilmekte ve ihtiyaca uygun şekilde program seçilebilmektedir (Alkan, 1988:16). Bu sayede öğrenim ve başarı çıktıları da yüksek olmaktadır.

3. Sürdürülebilir Kalkınmada Bilişim Teknolojilerinin Etki Alanları

Eğitimde kullanılan bilişim teknolojilerinin temel amacı, bireylerin eğitim sürecinin verimli geçmesini sağlamaktır. Eğitim süreçlerinde söz konusu bilişim teknolojilerinden biri ya da hepsini kullanırlar. Bu amaçla geliştirilen her teknolojik metot birey hayatını kolaylaştırmaktadır. Bu süreçlerin sonucunda hem teknolojilerin hem de yetişmiş insan kalitesinin sosyoekonomik etkileri oluşmaktadır. Eğitim teknolojileri alanında çalışan birçok araştırmacı, eğitimdeki teknolojik araç ve yöntemlerin öğrenci ve birey üzerindeki etkilerini gösteren çalışmalar yapmaktadır. Örneğin Bloom Taksonomisine (Bloom, 1956) göre hazırlanan materyallerin, bilişsel bağlamda (bilgi), tutum, psiko motor (yetenek), öğrenci gelişimini olumlu olarak etkilediği bilinmektedir. Dolayısıyla bu ve benzeri çalışmalar bize hem bu alanda yapılacak yatırımların hem de insan gelişimindeki etkisinin önemini göstermektedir.

Literatür takibinde teknolojinin öğretimdeki makroekonomik etkilerini araştıran çalışmaların 1995 sonrasında ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır. Özellikle OECD ölkelerinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin çeşitli sektörlerde yoğun kullanımının verimliliği artırdığı görölmektedir.

Genel anlamda bilgi ve iletişim teknolojilerini yoğun kullanan ölkelerde GSYH düzeylerinde artış olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırmalar, bilişim teknolojilerinden yararlanan bireylerin diğerlerinden daha başarılı olduklarını ve verimliliklerinin arttığını göstermektedir (Shepard & MacDermot, 1970; Johnston & Pannypacker, 1971; Jernstedt, 1976). Örneğin Oklahoma bağımsız okul bölgesinde bilgisayar tabanlı yapılan eğitim uygulamasını kullanan 5 okulda öğrenci başarılarının arttığı görölmüştür (Morgan & Ritter, 2002). Benzer şekilde Pittsburgh Kentsel Matematik Projesi (PUMP) uygulamasında yetenek testi sonuçlarında %15 iyileşme gerçekleşmiştir (Koedinger; Anderson; Hadley & Mark, 1997). Bu ve benzeri tüm çalışmalar bağlamında, eğitimde kullanılan bilişim teknolojilerinin birey başarısını ve verimliliğini olumlu etkilediğini söylemek mümkündür.

Literatürde 2000 sonrasındaki teknoloji kullanımının birey üzerindeki kazanımlarına ait araştırmalara bakıldığında hepsinin aynı yönde olduğu görölmektedir (Bayraktar, 2001; Blok, vd., 2002; Kulik, 2003; Christmann & Badgett, 2003; Cassil, 2005; Camnalbur & Erdogan, 2008; Cheung & Slavin, 2011, Morphy & Graham; Strong, vd., 2011). Her tür teknoloji donanımının verimlilik artışı, bilgi paylaşımı, öğrenmeyi kolaylaştırması gibi birey yaşamına olumlu etkileri tespit edilmiştir.

Türkiye’de bilişim teknolojileri örneklerinden ilk akla gelenlerden biri Fatih Projesidir. Fatih projesiyle ilgili yapılan araştırmalar genel olarak projenin amacı ve uygulanışını başarılı olarak nitelendirmektedir. Projenin olumlu ve olumsuz sonuçlarını değerlendirmek amacıyla yapılan bir araştırmada (Güllüpnar, Kuzu, Dursun, Kurt & Gültekin, 2013: 204) istenilen bilgiye kolay ulaşım, kitap taşıma sorununun olmaması, teknoloji kullanımını kolaylaştırması, tablet kullanma yetisinin artması, internetin her eve girmesi, derslerdeki başarıyı artırması gibi farklı faydalar sağladığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte okuma alışkanlığının zayıflaması, sosyalleşmeyi engellemesi, velilerin yeterli bilgiye sahip olmamasının oluşturduğu kaos ve sakıncalı internet tabanlı sitelere erişim gibi sakıncalar da tespit edilmiştir. Sözü geçen olumsuzluklar ise kontrol edilebilir ya da ortadan kaldırılabılır türdeki problemlerdir.

Bununla birlikte temel amacı eğitim olmayan teknolojilerin de birey eğitimini ve gelişimini pozitif etkilediği anlaşılmaktadır. Cep telefonu programları ile anında mesajlaşmanın bireyin eğitimdeki verimliliği artırdığı görölmektedir. Soru-cevap diyaloglarının kolaylaşması, duygusal ifade edebilme yetisi, ikinci dilin öğrenimi gibi olumlu etkiler sağlamaktadır (Tag & Hew, 2017). Ayrıca bugün birçok eğitimle ilgili programın teknolojik araçlar aracılığıyla bize sunulması yine dolaylı olarak teknolojik araç gereçlerin de eğitimdeki katkısını artırmaktadır.

Özetle, bilişim teknolojileri kısa dönemde öğrenmeyi kolaylaştırırken birey yetkinliğini artırmakta ve buradan elde edilen kazanımlar uzun dönemde sosyoekonomik faydaya dönüşmektedir. Bu noktada sürdürülebilir kalkınma için kazanımlarını irdelemek amacıyla bireysel ve toplumsal açıdan etkilerini sınıflandırmak yeni buluş ve yatırımlar açısından da fayda sağlayacaktır.

3.1. Bilişim Teknolojilerinin Bireysel Yararları

Bilişim teknolojilerinin bireysel yararları daha çok geliştirilen teknolojilerin hangi amaçla hazırlandığına bağlı olarak şekillenmektedir. Bilişim teknolojilerinin temel amaçlarının; öğretme ve öğrenme süreçlerini daha verimli hale getirme, etkinlikleri bireyselleştirme, bilişim programlarında sürekliliği sağlama, personel etkinliğini ve verimliliğini artırma ve eğitimle ilgili sorunlara çözüm üretme gibi temel amaçlardan oluştuğu görülmektedir.

Sözü geçen amaçlar için teknolojik araç ve materyallerin hazırlanmasındaki ilk aşama öğrenci niteliklerinin belirlenmesidir. İkinci aşamada teknolojinin uygunluğunun ölçülmesi, üçüncü aşamada belirlenen yöntemin uygulanmasına uygun araç-gereç ve programların hazırlanması, dördüncü aşamada öğretme, öğrenme ortamlarında bunların kontrol edilmesi ve beşinci aşamada ise iyileştirme çalışmaları yapılmaktadır (Alpar, Batdal, Avcı, 2007: 26). Bu aşamalar sonucunda sürdürülebilir bilişim teknolojileri geliştirilmekte ve bilişim-öğrenim sürecinde kullanıcılara çeşitli faydalar sağlamaktadır.

Bilişim teknolojileri bir taraftan eğitimcilerle destek sağlamak ve eğitim sürecini kolaylaştırmakta, eğitimci verimliliğini artırmaktadır. Aynı zamanda ölçme ve değerlendirme açısından da çok daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır. Teknoloji kullanımıyla iç içe olan bireyler açısından elde edilen değerler ise daha çeşitli ve farklı yararlar ortaya koymaktadır. Bilişim teknolojilerinin etkilediği alanlar aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

Verimlilik: Bilişim teknolojilerinin bireysel en önemli kazanımı şüphesiz verimlilik artışıdır. Çünkü yeni bilgi edinimi her zaman çok kolay olmayabilir ve bireyin öğrenme süreci uzun sürebilir. Bu açıdan bilişim teknolojileri bireyin bilgi kazanımında hem süreç hem de kalite artışında ciddi kolaylık ve süreklilik sağlamaktadır.

Bilgisayar kullanımı ile çalışma ortamının beynin sözcükleri algılama kapasitesini %99 artırdığı ön görülmektedir (Alpar, Batdal & Avcı; 2007: 28). Dolayısıyla bilgisayar kullanmak, bireye daha kısa sürede daha çok öğrenme sağlar demek mümkündür. Diğer taraftan öğrendiğimiz birçok bilginin kullanılmadığı süreçte bir kısmının unutulduğu söylenmektedir. Bilişim teknolojileri aracılığıyla öğrenilen bilginin ise hemen unutulmadığı ve bireyde daha fazla süreyle kaldığı belirtilmektedir (Alpar, Batdal & Avcı; 29). Örneğin, birçok yönden öğrenilmesi zor gibi görünen matematik tabanlı çalışmalarda bilişim teknolojilerinin başarıyı artırma olasılığı oldukça yüksektir (Robinson, 1996: 576). Bu bağlamda bireylerin en çok korktukları alanlarda bilişim teknolojileri kullanımı sayesinde, rahatlıkla korkularının üstesinden geldiklerini de söylemek mümkündür.

Hayatı kolaylaştırma: Bilişim teknolojilerinin avantajlarından biri öğrenmede fırsat eşitliği sunmasıdır. Dünyanın neresinde olursanız olun aynı bilgiye ve öğrenme metotlarına ulaşım imkânınız bulunmaktadır. Ayrıca eğitim süresinde diğer kişilerle eşit koşullara sahip olmak gibi başka bir avantajı ile birlikte.

Bilişim teknolojileri zaman, yer, mekân gibi üstünlüklerde sunmaktadır. Sınıf ortamında öğrenmeyi kolaylaştırma, verimlilik artışı, bilgiye erişim kolaylığı gibi imkânlar sağlarken sınıf dışındaki kullanımlarında uzaktan bilgiye erişim, bilgi paylaşımı, bireyler arası iletişimde etkililik ve grupla iletişim kurma gibi imkânlar sağlamaktadır.

Öğrenme ve İş Yapabilme Kalitesini Geliştirmesi: Araştırmalar, geleneksel öğrenme metotlarıyla yapılan çalışmalara kıyasla bilişim teknolojileriyle yapılan çalışmaların bireysel öğrenme ve iş yapabilme performansını artırdığını göstermektedir.

Öğrenme güçlüğü (Disleksi vb.) olan bireylerin beyin bölgesinin teknolojik araç gereçlerle yapılan eğitimlerde daha aktif olduğu ve daha kolay ilerleme kaydettikleri görülmektedir (Temple vd, 2003: 4-5). Ayrıca öğrencinin yaptığı hataları daha çabuk algılaması ve kolaylıkla doğru bilgiye ulaşması yönünde gelişim sağlamaktadır. Bu şekilde öğrencinin utanma gibi olumsuz duygular yaşamadan bilgisini deneme ve yenileme imkânı oluşmaktadır.

Diğer Öğrenim Metotlarından Daha Fazla Kazanım Sunması: Teknoloji temelli olmayan geleneksel modeller birey üzerinde zaman içinde olumlu ancak düşük etkiler oluşturmaktadır. Oysaki bilişim teknolojileri bireyin öncelikle motivasyonunu artırmaktadır. Bireyin öğrenme kapasitesini artırması, öğrendiklerini unutmaması, eksiklerini bulup tamamlayabilmesi, tek başına öğrenmeyi gerçekleştirebilmesi, başkalarına ihtiyaç duymaması, daha kısa sürede öğrenmenin gerçekleşmesi gibi kazanımlar sağlamaktadır.

Öğrenme aşamasında bireyin en büyük korkusu öğrenememe ya da geç anlamasıdır. Bilişim teknolojileri bireyin bu korkusunu en aza indirerek verimliliği ve başarıyı artırabilmektedir.

3.2. Bilişim Teknolojilerinin Toplumsal Yararları

Bilişim teknolojileri, özellikle küresel ekonominin ve birlikte yaşayabilmenin oluşumu açısından önemli alanlardan biridir. Örneğin, AB ülkeleri arasında bilgi ağlarının oluşturulması (1976), Eğitim Yazılımları ve Multimedya Çalışma Grubu (1995), Lizbon stratejisi (2000), ET (Education & Training) gibi projeler küresel bağlamda ortak eğitim politikalarının oluşturulmaya çalışıldığı projelerdir. Bu sayede ülkelerin bireysel yaşam kalitesinde artış sağlanırken aynı zamanda toplumsal yaşam kalitesinde de artış hedeflenmektedir. Bilişimde kullanılan teknolojiler, eğitim başarısını artırdığı için beşeri sermaye artışı ve dolaylı olarak İGE (İnsani Gelişim Endeksi)'nde artış sağlamaktadır.

Üretimde artış: Eğitimle geliştirilen insan gücü sayesinde üretim, planlama, uygulama ve denetleme kolaylaşmaktadır (Kısakürek, 1983: 4). Örneğin, BT (British Telecommunications)'ın 2004 yılında 8.500 çalışanı geniş bant internet kullanarak evden çalışmaya başlamış, böylelikle her bir işçi için yıllık ortalama 6.000 pound yerleşim tasarrufu sağlanmış ayrıca çalışanların verimlilikleri ortalama %20 artmıştır. BT ayrıca 3.000 mühendis ile BİT (Bilgisayar Bilgi Teknolojileri)'nin sağladığı olanakları kullanarak daha esnek bir çalışma sistemi denemesi yapmış ve bunun sonucunda hizmet kalitesinde %8'lik bir artış olduğu görülmüştür. Ayrıca, işçiler haftada iki saat daha az çalışarak daha fazla para kazanmış hem de BT fazla mesai ücreti ödemeyerek tasarruf etmiştir (Aktaran: Şaf, 2015: 60). Örnekte de olduğu gibi hem mamul hem de hizmet üretiminde, bilişim teknolojileri sayesinde yetişen kalifiye eleman ve yeni teknolojinin kullanımı öne çıkmaktadır.

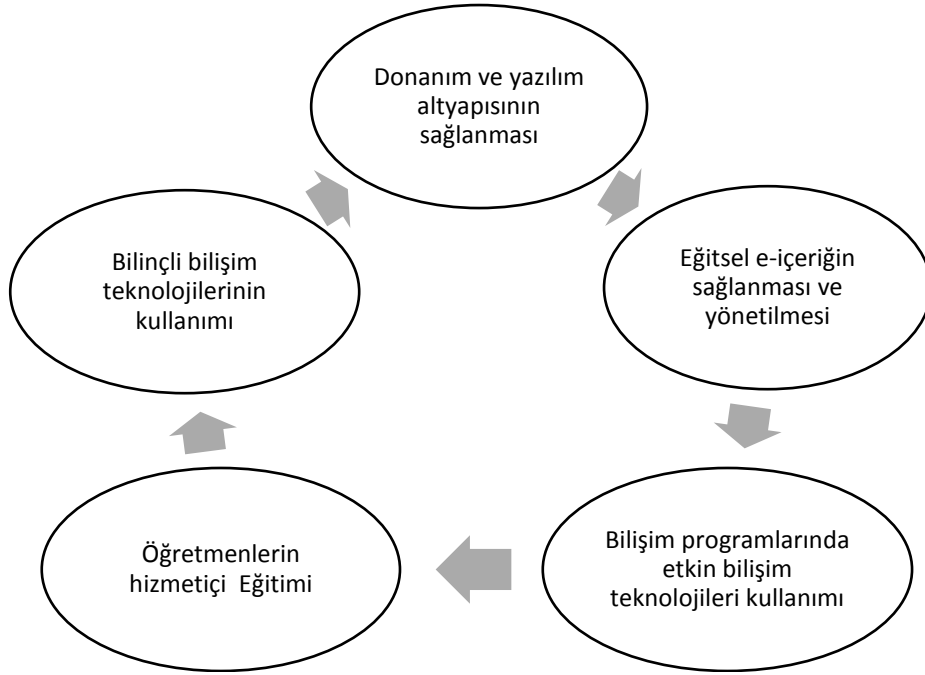
İstihdam artışı: II. Dünya savaşı sonrası ülkelerin çoğu yeniden yapılanmaya başlamıştır. 1980 sonrasında ise küreselleşmeyle birlikte serbest ticaret yeni bir düzen getirmiştir. Üretim ve rekabet açısından kalifiye işgücü ihtiyacı artmıştır. Bu bağlamda bilişim teknolojileri öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır. Yeni teknolojilerle eğitim alan bireyler daha donanımlı olmaktadır. Ülkelerin rekabet edebilirliği için gerekli olan işgücü bu sayede temin edilebilmektedir.

OECD (2002) tarafından yapılan araştırmada teknoloji yatırımlarının sektörel açıdan verimliliği artırdığı ve kalifiye eleman yetiştirilmesini sağlamaktadır. Araştırmaya göre, bu sayede sektör istihdam ihtiyacı için gereken işgücüne ulaşabilmektedir.

Teknolojik bir bilişim-öğrenme programı başladığı anda eğitim vizyonumuzu değiştirmeye başlar. Teknoloji, bugünkü eğitim yaklaşımında, öğretmenlere ve öğrencilere daha fazla güç vererek bilgiye nasıl eriştiğini, topladığı, analiz ettiği, sunduğu ve aktardıklarını değiştirmektedir (Cruz, 2013). Dolayısıyla bilişim teknolojileri eğitim kalitesini artırmakta ve alanında uzman bireyler yetişmesi sağlanmaktadır. Hem ülke halkının genel bilgi seviyesi yükselmekte hem de sektörlere beklentiyi karşılayabilecek eleman yetiştirme imkânı sunmaktadır (Çondur & Bölükbaş, 2014: 87).

Ekonomik etkililik: Bu yönde yapılan yatırımlar ekonomik etkililiği artırmakta ve hareketliğe yol açmaktadır. Örneğin, OECD ekonomilerinin kamu ve özel sektörde eğitime yaptığı harcama, Ar-Ge’ye yapılan harcamalar ve yazılıma (software) gibi bilgiye yaptığı yatırımlar OECD’nin GSYH’nin yüzde 10’unu aşmaktadır. Bu ölçüye göre, İsveç, ABD, Kore ve Finlandiya dört en büyük bilgiye dayalı ekonomi olarak karşımıza çıkmakta (Kelleci, 2003: 6) ve bu durumdan birçok ülke yararlanmaktadır. Bu durum eğitimde ve bilgi ekonomisinde küreselleşme sağlamaktadır. Ayrıca homojen bilgi ekonomisi piyasalarda etkililik sağlamakta ve ülkeler arası işbirliğini teşvik etmektedir.

Siyasal reform belirleyicisi: Eğitim politikaları sürdürülebilir kalkınma politikaları çerçevesinde hazırlanmaktadır. Bu yönüyle siyasal reformların oluşmasında ulusal, uluslararası düzenlemelerde de belirleyicidir (Tiryakioğlu, 2011: 176). Örneğin, 1977 ile 1984 yılları arasında başarılı eğitim politikaları neticesinde eğitim teknolojisinde büyük sıçrama yapan İngiltere, aynı zamanda eğitim teknolojisinin bir eğitim politikası olarak ele alınmasında da diğer devletlere ilham kaynağı olmuştur (Selweyn, 2013: 638). Eğitim politikaları ülkelerin yapısal özelliklerine göre farklılaşsa da mevcut başarılı sistemler diğer ülke ihtiyaçlarının karşılanmasına ışık tutmaktadır. Bu alanda yapılan yatırımlar, ekonomik etkililik yaratırken siyasal reformlar açısından da belirleyici etken olmaktadır. Eğitim politikalarında yer alan projelerde teknolojinin yoğun kullanımı da dikkat çekicidir. Örneğin Türkiye’de 2010 yılında uygulamaya başlanan “FATİH” Projesindeki temel amaç bilgi ve iletişim teknolojilerinin öğrenme-öğretme sürecine entegrasyonunu sağlamasıdır (şekil1) (Kavak, Arık, Çakır, Arslan, 2016: 312).

Şekil 1. FATİH Projesi Bileşenleri

Suç işleme oranlarının azalması: Modern manada ilk emniyet teşkilâtı, 1829 senesinde İngiltere'nin başşehri Londra'da kurulan Londra Metropolitan Polis Gücü'dür (NCPI, 1978: 2). Polis gücü teşkilatları günümüzde en yaygın kullanılan suç önleme merkezleridir. Bununla birlikte başka caydırıcı yöntemlerde kullanılmaktadır. Toplumsal normlar bunların başında gelir. Ayrıca ahlâk, din, hukuk gibi insanlar üzerinde etkili araçlar da kullanılmaktadır. Suç önleme sistemi içinde suçun önlenmesi için fertler de dâhil olmak üzere her kurum önemli rol oynama potansiyeline sahiptir. Bu yapıda bireyler, aile, mahalle komşuları, okul, dini müesseseler, gönüllü kuruluşlar, merkezi hükümet, belediye ve belediye organları da yer almaktadır.

Genel olarak araştırmalar, okul ve suçluluk arasındaki illiyet bağımlı destekleyici veya reddedici mahiyette kesin deliller ortaya koymamışlardır (Graham & Bennett, 1995). Bununla birlikte elde edilen sonuçlar, okulun suçu önleyici tarafta etkili olduğunu göstermektedir. Okulda başarısız öğrencilerin suça daha meyilli olduğu (Rutter, vd., 1979; Mortimore, vd.,1988), okulda zorbalık yapılması ve birey olduklarında suça eğilim oluşması arasında kuvvetli bir bağ olduğu (Farrington, 1993) anlaşılmaktadır. Örneğın, 2002-2008 de meydana gelen suçlar 11 suç başlığında tanımlanmış ve bu sınıflandırmalarda işlenen suçların düşük eğitim düzeyiyle ilişkisi olduğu (Yıldız, Öcal & Yıldırım, 2010) tespit edilmiştir.

Araştırmalardan da anlaşılacağı gibi eğitim düzeyi düştükçe suç işleme oranında artış olmaktadır. Bu nedenle eğitimle ilgili politikalar aynı zamanda toplumsal güvenliğı artırıcı etkenlerden biri olmaktadır.

İGE (HDI) artışı: Küreselleşen dünyada sürdürülebilir kalkınma; beşeri sermaye, eğitim, sağlık, yaşam standartları, yoksulluk, eşitlik gibi temel göstergeler ile birlikte ele alınmış ve insani kalkınmışlık düzeyi ile değerlendirilmeye başlanmıştır (Fırat & Aydın, 2015: 63). İnsani Gelişme Endeksi üç göstergeyi (Eğitim endeksi, Yaşam beklentisi endeksi ve GSMH endeksi) birleştirerek tek bir bileşik endeks ile insani gelişmeyi değerlendiren bir yöntemdir (Nafziger, 2006:35). 0-1 arasında değer alan ülke endeksleri 1'e yaklaştıkça İGE düzeyinde artış sağlanmaktadır.

UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) tarafından her yıl yapılan İnsani Gelişim Endeksi ve alt endeksi olan Eğitim Endeksi'nin göstergelerinden hareket edilerek, OECD ülkeleri arasında kıyaslama yapılmaktadır (Fırat & Aydın, 2015: 64). Fukuyama (1999: 44) her tür teknolojik yeniliğin birey gelişimine yarar sağladığı ve tarihsel açıdan; kültürel mirastan bağımsız biçimde toplumun homojenleşmesini sağladığını belirtir. Bilişim teknolojileri sayesinde küresel boyutta beşeri sermaye ve İGE’de sağlanan artış bu görüşü desteklemektedir.

4. Sonuç

Araştırmamız, öğretim için geliştirilen bilişim teknolojilerinin giderek arttığını göstermektedir. Bilişim teknolojilerinin kullanılması ve bu alana yatırım yapılmasının nedenleri bireyin öğrenmesini kolaylaştırma, bilgiye kolay erişim sağlama, verimliliği artırma, eğitim sürecini kısaltma, birey başarısının objektif ölçülmesini sağlama ve bilişimi interaktif kılması gibi unsurlardır. Bilişim teknolojilerinin eğitimdeki etkileri dolaylı ve dolaysız olarak sürdürülebilir kalkınmayı etkilemektedir. Elde edilen bireysel faydalar uzun vadede toplumsal faydaya dönüşmektedir. Fatih projesi gibi geniş kapsamlı projelerin değerlemesinde görülen problemler ise kısa sürede yine bilgilendirme yoluyla çözüme ulaştırılır niteliktedir. Dolayısıyla temel amacına ulaşan bu ve başka projelerin desteklenmesi sürdürülebilir kalkınma açısından önemlidir. Bu alanda yapılan yatırımlar ekonomide hareketlilik sağlamaktadır. Bilişim teknolojilerinin bireysel açıdan öğrenim ve bilişimde verimlilik, öğrenmeyi kolaylaştırma ve kalıcı kılma, hayatı kolaylaştırma ve öğrenme güçlüklerini azaltma gibi olumlu etkileri vardır. Ayrıca bilişim teknolojileri, yaşam boyu öğrenme felsefesi için alt yapı sağlayan en önemli etkenlerden biridir. Uzun vadede kendini yetiştiren nitelikli bireylerin eğitim kalitesindeki artış, beşeri sermayenin artmasına da yol açmaktadır. Ayrıca bilişim teknolojileri sürdürülebilir kalkınma açısından; üretimde artış, beklentileri karşılayan işgücü, istihdam imkânı, İnsani Gelişim Endeksinin (İGE) artış gibi sosyoekonomik etkiler sağlamaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın amacı, gelecek nesillere yaşanabilir ve geliştirilebilir bir yaşam sunmaktır. Bu noktada en temel prensip bilgi üretmek ve bilgiyi aktarabilmektir. Bilişim teknolojileri bilgi üretme ve aktarma ile gelecek nesillerin yorumlamasına imkân sağlar.

Araştırmada bilişim teknolojileri ile sürdürülebilir kalkınmanın kesişim noktaları ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışma aynı zamanda, küresel açıdan bilişim teknolojilerinin yapısal durumunu da göstermektedir. Bilişim teknolojilerinin bireysel ve toplumsal açıdan etkilediği alanlar, gelecekteki yatırımlarda dikkat edilmesi gereken noktalara da ışık tutmaktadır.

Bu araştırma; küresel boyutta sürdürülebilir eğitim ve sosyoekonomik kalkınma politikalarının oluşturulmasında bilişim teknolojilerinin önemine dikkat çekmeye ve yeni yatırımlar yapılmasına katkı sağlayabilir.

Kaynakça

- Alkan, C. (1988). Modüler Programlama ve Türkiye’de Uygulaması. SEGEM Mesleki Eğitim Modüler Uygulama Semineri. 12-22.
- Alpar, D.; Batdal, G.; Avcı, G. (2007). Öğrenci Merkezli Eğitimde Eğitim Teknolojileri Uygulamaları. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*. 7: 19-31.
- Barro, R. (1991). *Economic Growth in a Cross Section of Countries*. Q. J. Econ. CVI, 363–394.
- Barro, R. & Sala-i-Martin, X. (1998). *Economic Growth*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Bayraktar, S. (2000). A Meta-Analysis on The Effectiveness of Computer-Assisted Instruction in Science Education. *Journal of Research on Technology in Education*. 34(2): 173-189.
- Benhabib, J. & Spiegel, M.M. (1994). The Role of Human Capital in Economic Development: Evidence from Aggregate Cross-Country Data. *J. Monet. Econ.* XXVIII: 143–173.
- Blok, H., Oostdam, R., Otter, M. E., & Overmaat, M. (2002). Computer-Assisted Instruction in Support of Begining Reading Instruction: A Review. *Review of Educational Research*, 72(1): 101-130.
- Bloom, B. (1956). Bloom, B.S. (Ed.). Engelhart, M.D., Furst, E.J., Hill, W.H., Krathwohl, D.R. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives, Handbook I: The Cognitive Domain*. New York: David McKay Co Inc.
- Camnalbur, M., & Erdogan, Y. (2008). A Meta Analysis on the Effectiveness of Computer-Assisted Instruction: Turkey Sample. *Educational Sciences: Theory and Practice*. 8(2): 497-505.
- Cassil, K.M. (2005) A Meta Analysis: The Effectiveness of The Use of Mobile Computers on The Attitude and Academic Outcomes Of K–12 Students (Doctoral dissertation, Auburn, Alabama) ProQuest Dissertations and Theses.
- Cheung, A. C., & Slavin, R. E. (2011). The Effectiveness of Educational Technology Applications for Enhancing Mathematics Achievement in K-12 Classrooms: A Meta-Analysis. *Educational Research Review*, 9:88-113.
- Christmann, E. P. & Badgett, J. L. (2003). A meta-analytic comparison of the effects of computer-assisted instruction on elementary students’ academic achievement. *Information Technology in Childhood Education Annual*, (1): 91-104.
- Cruz, A. M. (2013). Educational Technology For Teaching And Learning. International Educational Technology Conference.
- Çondur, F. & Bölükbaş, M. (2014). Türkiye’de İşgücü Piyasası ve Genç İşsizlik-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(2): 77-93.
- Dyba, A. (2012). Research and Development Expenditure in the European Union – Chances and Challenges. *International Journal of Synergy and Research*, 2: 61-75.
- Fırat, E. & Aydın, A. (2015). İnsani Kalkınma Endeksine Göre Türkiye’nin Eğitim Endeks Göstergelerinin OECD Ülkeleri İle Karşılaştırılması. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi. 15(29): 62-87.
- Fidan N. & Erden M. (1991). *Eğitime Giriş*. Ankara: Feryal Matbaacılık.
- Freeman, C. (1995). The national system of innovation in historical perspective. *Cambridge J. Econ.* 19 (1): 5–24.
- Fukuyama, F. (1999). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. İstanbul: Gün Yay.
- Fukuyama, F. (2005). *Güven/Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Graham, J. & Bennett, T. (1995). *Crime Prevention Strategies in Europe and North America*. New York: Criminal Justice Press.
- Güllüpnar, F.; Kuzu, A.; Dursun, Ö. Ö.; Kurt, A. A.; & Gültekin, M. (2013). Milli Eğitimde Teknoloji Kullanımı ve Sonuçları: Velilerin Bakış Açısından Fatih Projesi’nin Pilot Uygulamasının Değerlendirilmesi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30: 195-216.
- Gündüz, Ş. (2016). Knowledge Management in Esoteric Management. Proceedings of ADVED 2016 2nd International Conference on Advances in Education and Social Sciences Istanbul, Turkey.

- Gündüz, Ş. ve Odabaşı, F. (2004). Bilgi Çağında Öğretmen Adaylarının Eğitimde Bilişim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme Dersinin Önemi. *The Turkish Online Journal of Educational Technology, TOJET*, 3(1): 43-48.
- Gündoğdu, T. (2014). Bir Öğretme-Öğrenme Aracı Olarak Akıllı Tahta. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2(6): 392-401.
- Haq, M.U. (1996). *Reflection on Human Development*. Oxford University Press, Dehli.
- Harris, T. (2012). *Cloud Computing An Overview*. Torry Harris Business Solutions (THBS) Notes of Cloud System. www.thbs.com/downloads/Cloud-Computing-Overview.pdf
- Huht, A. & Cebula, J. (2011). *The Basics of Cloud Computing*. Carnegie Mellon University. Produced for US-CERT, a government organization.
- Jones, B. W. (1999). *A Differentiating Definition of Instructional Technology and Educational Technology*. West Texas University: Texas.
- Jernstedt, G. C. (1976). The Relative Effectiveness of Individualized and Traditional Instruction Methods. *Journal of Educational research*, 69(6): 211-218.
- Johnston, J. M. & Pannypacker, H. S. (1971). A Behavioral Approach to College Teaching. *The American Psychologist*, 26: 219-244.
- Kavak, Y.; Arık, G.; Çakır, M.; Arslan, S. (2016). Fatih Projesinin Ulusal Ve Uluslararası Eğitim Teknoloji Politikaları Bağlamında Değerlendirilmesi. *Journal of Research in Education and Teaching*, 5(2): 308-321.
- Kelleci, M. A. (2003). Bilgi Ekonomisi Ve İşgücü Piyasası: Eğilimler, Fırsatlar ve Riskler. *İnovasyon Konferansı makalesi*. http://www.inovasyon.org/pdf/Bilgi_ekonomisi_ve_istihdam.pdf (Erişim tarihi: 02.11.2017).
- Kısakürek, M.A. (1983). Eğitim ve Kalkınma. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 7(41): 3-5.
- Khairnar, C. M. (2015). Advance Pedagogy: Innovative Methods of Teaching and Learning. *International Journal of Information and Education Technology*. 5(11): 869-872.
- Koedinger, K., Anderson, J., Hadley, W., & Mark, M. (1997). Intelligent tutoring goes to school in the big city. *International Journal of Artificial Intelligence in Education* (8): 30-43.
- Lin, J.Y. (2008). *New Structural Economics. A framework for Rethinking Development and Policy*. The World Bank, Washington, DC.
- Lundvall, B.-Å. (ed.) (1992), *National Innovation Systems: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*. London: Pinter Publishers.
- Lundvall, B.-Å. (2006). *Interactive learning, social capital and economic performance*, Foray, D. and Kahin, B. (eds.), *Advancing Knowledge and the Knowledge Economy*, Harvard University Press, US.
- Morgan, P., & Ritter, S. (2002). *An experimental study of the effects of Cognitive Tutor Algebra 1 on student knowledge and attitude*. Pittsburgh, PA: Carnegie Learning, Inc.
- Morphy, P., & Graham, S. (2012). Word processing programs and weaker writers/readers: a meta-analysis of research findings. *Reading and Writing*, 25.(3): 641-678.
- NCPI (National Crime Prevention Institute). (1978). *The Practice of Crime Prevention: Understanding Crime Prevention*, Lexington: National Crime Prevention Institute Press.
- OECD (2002). *Measuring the Information Economy*. www.oecd.org/sti/measuringinfoeconomy.
- Öztürk, N. (2005). İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü. *Sosyoekonomi Dergisi*, 1(1): 27-44.
- Rebelo, S. (1991). Long-run policy analysis and long-run growth. *J. Political Econ*, 99 (3), 500.
- Robinson, S. L. (1996). Trust and breach of the psychological contract. *Administrative Science Quarterly*, 41: 574-599.
- Schumpeter, J. A. (1936). *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. Cambridge: Harvard University Press.
- Schofield, J. (2011). *Artificial Intelligence*. <https://www.theguardian.com/technology/2011/oct/25/john-mccarthy>
- Selwyn, N. (2013). 'Micro' Politics: Mapping The Origins of Schools Computing as A Field of Education Policy. *History of Education*, 42(5): 638-658.

- Shepard, W. C. & MacDermot, H. G. (1970). Design and Evaluation of a Programmed Course in Introductory Psychology. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 3: 5-11.
- Strong, G. K., Torgerson, C. J., Torgerson, D., & Hulme, C. (2011). A systematic meta-analytic review of evidence for the effectiveness of the 'Fast ForWord' language intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 52.3: 224-235.
- Şaf, M. Y. (2015). Bilgi Ve İletişim Teknolojileri Sektörünün Makroekonomik Etkileri: Uluslararası Karşılaştırma Ve Türkiye Değerlendirmesi. Kalkınma Bakanlığı Uzmanlık Tezi.
- Tag, Y. & Hew, K. F. (2017). Is Mobile Instant Messaging (MIM) Useful in Education? Examining its Technological, Pedagogical, and Social Affordances. *Elsevier Educational Research Review*, (21): 85-104.
- Temple, E., Deutsch, G., Poldrack, R., Miller, S., Tallal, P., Merzenich, M., & Gabrieli, J., (2003). Neural deficits in children with dyslexia ameliorated by behavioral remediation: Evidence from functional MRI. *Proceedings from the National Academy of Sciences, PNAS*. 100(5): 2860-2865.
- Tiryakioğlu, M. (2011). Teknoloji Transferi, Teknoloji Yoksulluğu mu? *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(2): 169-199.
- Yıldız, H. (2013). Yazılım-Uygulama Yazılımı. Ders notları. http://ab.org.tr/ab13/kitap/yildiz_saritepeci_AB13.pdf
- Yıldız, R.; Öcal, O.; Yıldırım, E. (2010). Suçun Sosyoekonomik Belirleyicileri: Kayseri Üzerine Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 36: 15-31.

DOLARİZASYON OLGUSU: TEORİK BİR İNCELEME VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Dollarization Phenomenon: A Theoretical Investigation and the Case of Turkey

Aysun Eser ÖZEN*

Özet

Bu çalışmanın amacı dolarizasyon kavramı hakkında tanıtıcı bilgiler vererek, Türkiye'nin yaşadığı dolarizasyon sürecini açıklamak ve son zamanlarda tekrar yükselmeye başlayan gayriresmi dolarizasyon eğilimlerine dikkat çekmektir. Özellikle 1990'lardan itibaren dünya ekonomilerinde ortaya çıkan krizlerle birlikte dolarizasyon olgusuna ilgi artmış ve bu konudaki literatür hızla gelişmeye başlamıştır. Dolarizasyonun ekonomiye zararları olduğu kadar faydalı etkileri de vardır. Buna bağlı olarak bazı ülkeler bilinçli bir şekilde resmi anlamda dolarizasyona geçerken, bazıları spontane bir şekilde gayriresmi dolarizasyon süreci yaşamaya başlamıştır. Özellikle krizlere eşlik eden enflasyonist eğilimler dolarizasyon yaratmakta olup, dolarizasyonun başka sebepleri de söz konusudur. Türkiye'de 1990'lı yıllarda ciddi bir gayriresmi dolarizasyon süreci yaşanmıştır. Daha sonra nispeten artan istikrar ve güven ortamına ve enflasyondaki yavaşlamaya bağlı olarak tersine dolarizasyon süreci başlamıştır. Fakat son birkaç yıldır dolarizasyonun bir göstergesi olan döviz mevduatları/toplam mevduatlar oranının tekrar yükselmeye başlaması gayriresmi dolarizasyondaki artışa işaret etmektedir. Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye'de ekonominin yapısından kaynaklanan nedenlerle bu risk her zaman mevcuttur.

Anahtar Kelimeler:

Dolarizasyon, Ekonomik
Krizler, Para, Türkiye

JEL Kodları:

E5, E4, G01

Abstract

The aim of this study is to give introductory information about the concept of dollarization in order to explain dollarization process experienced in Turkey in 1990's and additionally is to draw attention to the unofficial dollarization trend started to rise again in last few years. Especially since 1990s, the interest in dollarization has increased with the crises emerged in world economies. Beside the economic losses caused from dollarization, there are also beneficial effects. As a result, some countries have consciously switched to official dollarization, while some countries spontaneously start to live an informal dollarization process. Especially the inflation that accompanies the crises creates dollarization and there are also other causes. In the 1990s a serious unofficial dollarization process in Turkey has experienced. Later, due to the relatively stable atmosphere and the slowdown in inflation, the process of dollarization began to reverse. But the fact that the share of foreign exchange deposits in total deposits has started to rise again in the last few years points to the increase in the informal dollarization. Due to the structure of the Turkish economy which is an emerging country this risk is always present

Keywords:

Dollarization, Economic
Crises, Money, Turkey

JEL Codes:

E5, E4, G01

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, e-mail: aysun@nevsehir.edu.tr

1. Giriş

Özellikle 1990’lı yıllarda Türkiye’nin de içinde bulunduğu çok sayıda ülke ciddi ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Meksika Krizi (1994), Asya Krizi (1997), Rusya Krizi (1998), Brezilya Krizi (1999), Türkiye’deki Krizler (1999 ve 2001), Arjantin’deki Çöküş (2001) bu krizlerin başlıca örnekleridir. Krizler politika yapıcılarının ve uygulanan iktisadi politikaların şiddetli bir şekilde sorgulanmasına ve yeni arayışların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Söz konusu krizlerden bir yandan sabit kur rejimleri sorumlu tutulurken, diğer yandan uluslararası finansal yapıyı yeniden şekillendirmek için çeşitli öneriler ileri sürülmüştür. Bunlar IMF’yi feshederek sermaye akımlarına kontrol uygulanmasından, küresel düzeyde bir son borç verme merciinin yaratılmasına kadar uzanan bir dizi öneriyi kapsamaktadır. Önerilerin en dikkat çekenlerinden bir tanesi ise, gelişen ülkelerin kendi paralarından tamamen vazgeçmeleri ve ileri bir ülkenin parasını yasal para olarak kabul etmeleridir. Bu öneri “dolarizasyon” olarak bilinmektedir ve az sayıda olmakla birlikte etkileri gittikçe artan bir grup iktisatçı tarafından ileri sürülmektedir.

Ekonomilerini istikrara kavuşturmak isteyen bazı ülkeler resmi anlamda dolarizasyon sürecini benimserken, birçok ülkede de dolarizasyonun bir politika olarak kabul edilmesi üzerinde yoğun tartışmalar başlamıştır. Dolarizasyonla ilgili literatür incelendiğinde, konuyla ilgili literatürün 1990’lı ve 2000’li yıllarda yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Çünkü bu dönemlerde çok sayıda ülke krizler yaşamış ve dolarizasyon hem resmi anlamda hem de gayriresmi anlamda ciddi bir politika tercihi haline gelmiştir.

Literatürdeki birçok iktisatçının dolarizasyonu savunmasına karşın, birçoğunun da eleştirdiği göze çarpmaktadır. Schuler (1999), resmi dolarizasyonun uluslararası para sistemini krizlere karşı daha az meyilli, daha dayanıklı hale getirmede önemli bir seçenek olduğunu, gelişen ülkelerin dolarizasyonu dikkate almalarında fayda olduğunu ileri sürerek desteklemektedir. Bogetic (2000), ülke örneklerinden hareketle dolarizasyon sürecinin faydalarına dikkat çekmiş ve dolarizasyonu benimseyecek ülke sayısının artacağını ifade etmiştir. Calvo (1999), dolarizasyonun para politikasının tahmin edilebilirliğini ve güvenilirliğini artırdığını, devalüasyon riskini ortadan kaldırarak, krizlerin kötüleşmesini önlediğini, faiz hadlerini düşürmek suretiyle istikrara katkı sağladığını ileri sürerek dolarizasyonu savunmuştur. Arteta (2001), dolarizasyonu tercih eden Ekvator örneğinden hareketle dolarizasyonun enflasyonu düşürdüğünü, beklentileri istikrara kavuşturduğunu ve diğer ülkeler için de iyi bir seçenek olabileceğini öne sürerek, dolarizasyonu desteklemiştir. Lopez (2002), Ekvator’un dolarizasyonu benimsedikten sonra geçmişte olmadığı kadar iyi bir makroekonomik performans yakaladığını ve dolarizasyonun iyi bir politika seçeneği olduğunu savunmuştur. Munhupedzi ve Chidakwa (2017), dolarizasyonla sağlanan faydaların maliyetlerinden fazla olduğunu, yeterli likidite sağlanması gibi şartlar yerine getirildiğinde dolarizasyonun bütün faydalarının ortaya çıkacağını, ülkedeki yatırımların ve iş çevresinin olumlu etkileneceğini ifade ederek dolarizasyonu desteklemiştir.

Buna karşılık dolarizasyonu eleştiren birçok yazar da mevcuttur. Bunlardan Sachs ve Larrain (1999), dolarizasyonun piyasa dengesizliklerinin giderilmesinde çok aşırı uç bir rejim olduğunu, senyoraj geliri ve son borç mercii işlevinin kaybı gibi maliyetleri olacağını ve dolarizasyon sürecine girilirse, süreci tersine çevirmenin zor olduğunu ileri sürerek dolarizasyonu eleştirmiştir. Acosta (2001), dolarizasyonun ülkelerin tepki kapasitesini azaltan

sunu bir karar olduğunu, gelişmeyi ve liberalizasyonu teşvik etmeyeceğini ileri sũrerek eleştirmiştir. Edwards (2001), dengesiz dış ticaret hadleri olan, ˆnemli ekonomilerle derinlemesine entegre olmayan ve finansal sektˆrũ bũyũk oranda ulusal para ile çalışan ˆlkelerin, dolarize olurlarsa ˆnemli maliyetlere maruz kalacağını, dışsal şoklarla baş etmede zorluk çekeceklerini ileri sũrerek dolarizasyonu eleştirmiştir.

Dolarizasyon 1990'lı yıllarda yaşanan ekonomik krizlerle birlikte ilk defa ortaya çıkmış bir olgu değildir. Daha ˆncesinde resmi anlamda dolarizasyonu benimsemiş olan ya da kısmi anlamda dolarizasyon sũrecini yaşamakta olan çok sayıda ˆlke vardır. Dolayısıyla konuyla ilgili literatũr oldukça eskiye dayanmaktadır. Ancak 1990'lardaki ekonomik krizlere kadar, ˆzellikle resmi dolarizasyonun pratikte hayata geçirilmesinin ya da yaygınlaşmasının zor olduğu dũřtũldũđũ için, konu ile ilgili literatũr oldukça sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte yukarıda bahsedilen ekonomik krizlerin bir ˆzũm yolu olarak dolarizasyona yˆnelik ilgiyi arttırması, literatũrũn de bu dˆnemde gelişmesine neden olmuştur. Başka bir ifadeyle dolarizasyonla ilgili literatũrũn ancak 1990'lı yıllarda ciddi gelişmeler gˆsterdiđi sˆylenebilir. Son zamanlarda dolarizasyonla ilgili olarak yapılan çalışmalar ise daha çok finansal dolarizasyon, yũkũmlũlũk dolarizasyonu gibi alanlara yˆnelmiřtir.

Tũrkiye'de de dolarizasyon sũreci ile ilgili çalışmalar mevcut olup, bazıları şunlardır. etin (2004), Tũrkiye ˆrneđinden hareketle enflasyon, dˆviz kuru belirsizliği ve dolarizasyon ilişkisini araştırmış, enflasyondan kur belirsizliğine, kur belirsizliğinden dolarizasyona doğru Granger nedenselliği tespit etmiştir. Yılmaz (2005), Tũrkiye ˆrneđinden hareketle finansal dolarizasyonun nedenlerini ve sonuçlarını tartışmış, ilgili dˆnem itibarıyla Tũrkiye'deki tersine dolarizasyon sũrecine dikkat çekmiştir. Terzi ve Kurt (2007), enflasyon, dˆviz kuru, para arzı, ithalat ve ihracat fiyatları değişkenleri ile Tũrkiye ekonomisinde kurdan fiyatlara geçiş etkisinin yũksek ve dũřũk dolarizasyon dũzeylerinde değişim gˆsterip gˆstermediđi VAR yˆntemi ile araştırılmışlardır. 1995-2006 dˆnemi için yapılan VAR analizinde, reel dˆviz kurundan enflasyona doğru Granger anlamda bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Taşseven ve ınar (2015) ise Tũrkiye'deki borç dolarizasyonunun belirleyicileri ile ilgi yaptıkları çalışmada, şirketlerin dˆviz cinsinden borçlanmasının kısıtlanması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Bu alışmanın Tũrkiye ile ilgili diğer çalışmalardan farkı, tanıtıcı nitelikte olması, kavramsal dũzeyde bilgilerin verilmesini takiben Tũrkiye'deki dolarizasyonun boyutunu ortaya koymasıdır.

Çalışmada ˆncelikle dolarizasyon olgusunun tanımı ˆzerinde durulmuş ve tũrleri açıklanmıştır. Ardından dolarizasyonun bir politika olarak seçilmesinin ve ortaya çıkmasının nedenleri ˆzerinde durulmuştur. Bunu takiben, dolarizasyon sũrecinin ˆlke ekonomisinde neden olduğu maliyetler ve sağladığı faydalar açıklanmaya çalışılmıştır. Son olarak dũnya ˆzerinde dolarizasyona ilginin en çok arttığı 1990'lı yıllarda Tũrkiye dahil dolarizasyon sũrecini tecrube etmiş olan ˆlkeler hakkında bilgi verilmiş, 2000 sonrası Tũrkiye'nin dolarizasyon açısından ne durumda olduğu ortaya konulmuştur.

2. Dolarizasyonun Tanımı ve Tũrleri

Tũrke literatũrde dolarizasyon kavramı ile eş anlamlı olarak genellikle "para ikamesi" kavramı kullanılmaktadır. Yabancı literatũrũn bir kısmında da aynı durum sˆz konusudur. Ancak aşağıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı ˆzere dolarizasyon kavramı para ikamesi

kavramı ile tamamen aynı anlama gelmemektedir.

Dolarizasyon paranın değer saklama, hesap birimi olma ve ödeme aracı olma gibi temel işlevlerini yerine getirmek üzere, yabancı paranın yerli paranın yerini almasıdır. Dolarizasyon olgusu ile ilgili yabancı literatürde yukarıdaki tanıma benzer tanımlar yapılmakla birlikte, bazı çalışmalarda dolarizasyon kavramı doğrudan doğruya resmi dolarizasyonu ifade edecek şekilde kullanılmaktadır.

Tanımı netleştirmek açısından dolarizasyonun türlerini açıklamakta fayda vardır. Joint Economic Committee Staff Report’da dolarizasyon olgusu gayriresmi dolarizasyon, yarı resmi dolarizasyon ve resmi dolarizasyon olmak üzere üç türe ayrılmıştır (Schuler, 1999);

Gayriresmi dolarizasyon: Genellikle yurt dışında tutulan yabancı hisse senetleri ve diğer parasal olmayan varlıklar, yurt dışındaki yabancı mevduatlar, yurt içi bankacılık sistemindeki yabancı mevduatlar, cüzdanlardaki ya da yastık altındaki yabancı banknotlar mevcutsa, gayriresmi dolarizasyonun varlığından söz edilir. Birçok çalışmada geçen “para ikamesi” kavramı, dolarizasyonun gayriresmi dolarizasyon aşamasına ya da türüne tekabül etmektedir.

Yarı resmi dolarizasyon: Bu tür dolarizasyonda yabancı para yasal kabul görmekte ve banka mevduatlarındaki payı yüksek olmaktadır, ama bununla birlikte ücret, vergi ödemelerinde ve günlük harcamalarda yerli paranın yanında ikincil bir rol oynamaktadır.

Resmi dolarizasyon ya da tam dolarizasyon: Yabancı para yasal olarak özel ve hâkim bir statüye sahip olduğunda ortaya çıkmakta, bu durumda hükümet yabancı parayı yasal anlamda kabul etmekte ve kendi ödemelerinde kullanmaktadır.

Fontaine, dolarizasyonu *resmi dolarizasyon* ve *spontane dolarizasyon* olmak üzere iki türe ayırmaktadır. (Fontaine, 2000: 34-35). Burada spontane dolarizasyondan kastedilen, kendiliğinden ortaya çıkan gayriresmi dolarizasyon sürecidir. (Yeyati ve Sturzenegger, 2002) gibi bazı yazarların çalışmalarında ise, gayriresmi dolarizasyon kavramı yerine *de facto (fili) dolarizasyon* kavramı kullanılmaktadır.

Dolarizasyonla ilgili literatürde önde gelen iktisatçılardan Calvo (1999), dolarizasyonu *kısmi dolarizasyon* ve *tam dolarizasyon* şeklinde ikiye ayırmaktadır. Calvo’ya (1999) göre ülkede yabancı bir para birimi, paranın değer saklama, hesap birimi olma, ödeme aracı olma şeklindeki üç klasik fonksiyonundan birini yerine getirmede kullanılıyorsa, o ülkede *kısmi dolarizasyon* vardır. Calvo’ya (1999) göre Bolivya, Peru ve Türkiye başta olmak üzere birçok ülkede kısmi dolarizasyon yaşanmaktadır. Bu ülkelere dolar mevduatları toplam mevduatların %30’unu geçmiştir. Bir ülke, madeni para dışında kendi parasının kullanımını tamamen bırakırsa, o ülkede *tam dolarizasyondan* bahsedilir.

Hijazeen ve Assaf (2018), kullanımlarına göre dolarizasyonu üç türe ayırır. *Ödeme dolarizasyonu* dövizin ödeme aracı olarak kullanılmasından kaynaklanır. *Finansal dolarizasyon* ülke vatandaşlarının finansal varlıklarını döviz cinsinden tutmasından kaynaklanır. *Reel dolarizasyon* ise fiyat ve ücretlerin yabancı para cinsinden belirlenmesidir.

3. Dolarizasyonun Nedenleri

Meyer (2000), dolarizasyonun başlıca nedenleri olarak şu faktörlerden bahsetmektedir. Tekrarlayan yüksek enflasyon ve yerli paranın devalüasyonundan/yıpranmasından sonra, halk

yerli parayı güvenilir bir değer saklama aracı olarak görmemekte; bunun yerine yabancı parayı ya da yabancı paraya göre belirlenen varlıkları tutmayı tercih etmektedir. Aynı şekilde halk uzun vadeli borç işlemlerini yerli parayla gerçekleştirmekte isteksiz davranmaktadır. Çünkü, insanlar yerli paranın gelecekteki satın alma gücüne yönelik tahminleri sonucunda, yerli paraya güvenlerini kaybetmekte ve bunun sonucunda finansal işlemler dolara bağlı olarak belirlenmektedir. Enflasyon yüksek ve değişken olduğunda, güvenilir enflasyon ölçümleri mevcut olmadığında, yerli para ile enflasyona endekslenmiş anlaşmalar yapmak yerine, yabancı para ile anlaşmalar yapmak daha kolay olmaktadır. Enflasyon yüksek iken, fiyatları yerli paraya göre sık sık ayarlamak yerine, yabancı bazında fiyat oluşturmak daha kolay olmaktadır.

Dikkat edilirse, yukarıda sayılan nedenlerin tümünün altında yerli paraya duyulan güvensizlik yatmaktadır. Bunun temel nedeni ise, uygulanan yanlış iktisadi politikalar sonucunda ortaya çıkan ekonomik ve finansal krizlerle, para krizlerinin yarattığı sorunlardır.

4. Dolarizasyonun Maliyetleri ve Faydaları

Dolarizasyonu eleştiren ve savunan iktisatçıların görüşleri incelendiğinde, dolarizasyonun sağladığı faydalar ve neden olduğu maliyetler ortaya çıkmaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, aşağıda sıralanan maliyet ve faydaların bazılarının sadece resmi dolarizasyon uygulanması durumunda geçerli olmasıdır. Dolarizasyonun neden olması beklenen başlıca maliyetler şunlardır (Antinolfi ve Keister, 2001: 29-35);

Dolarizasyonun belli başlı maliyetlerinden birisi, para basma gücünün sağladığı senyoraj gelirlerinin¹ kaybıdır. Bazı gelişen ekonomilerde senyoraj gelirleri hükümet gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Yerli paraya olan talebin yabancı paraya kayması sonucunda, hükümetin senyoraj gelirlerinin azalması, dolarizasyonun önemli maliyetlerinden birisidir.

Ayrıca dolarizasyon ekonominin korunmasını garanti etmez, ülkeler arasında yaşanan siyasi bir kriz, ekonomide kayıpların ortaya çıkmasına neden olabilir. Dolarizasyona gečen bir ülke ekonomik faaliyetlerinde kur riskinden kurtulabilir, ancak bunun yerini ülke riski alır. Her ne kadar dolarizasyon kararı güçlü bir ülkenin parası dikkate alınarak verilse de söz konusu ülke ekonomisinde ortaya çıkan bir kriz ya da ülkede görülen siyasi istikrarsızlık gibi olumsuzluklar o ülkeyi riskli hale getirecek, parası da riskli hale gelecektir.

Merkez bankası para basma yetkisini yitirir ve diğer bankalara karşı nihai ödünç mercii olma niteliği ortadan kalkar. Bundan dolayı bankacılık sektöründe bir sorun yaşandığında ve bankalardaki paralara bir hücum başladığında, merkez bankasının para basıp bankalara borç vererek istikrarsızlığa müdahale etme şansı da ortadan kalkar. Hükümet bağımsız bir para ve kur politikası uygulama yeteneğini kaybeder, para politikasını kontrol etmedeki etkinliğini yitirir. Ülkede yürütölen para politikası, parası benimsenen ülkenin kararlarından etkilenir. Enflasyon, deflasyon gibi bir istikrarsızlık ortaya çıktığında para arzını artırarak ya da azaltarak, faiz oranlarını değiştirerek istikrarsızlıklara müdahale eden hükümet, dolarizasyon sürecinde para arzını istediği zaman değiştiremez. Bu konuda ülkede benimsenen yabancı paranın ait olduğu ülkeye bağımlı kalınır. Gelirleri yerli para cinsinden olan firmalar, döviz cinsinden borçlanmak zorunda kalırlar ve yüksek bir devalüasyon sonucunda borçlarını döndürememe problemi ile

¹ Senyoraj geliri, bir ülke parasının piyasa değeri ile o parayı basmanın maliyeti (kâğıt, mürekkep vs. masrafı) arasındaki farktan kaynaklanan gelirdir.

karşılaşabilirler. Bunun sonucunda bu gibi firmalarla iş yapan bankalar iflas durumuna gelebilir. Döviz kurlarında gerektiği zaman ayarlama yapma imkânı azalır. Özellikle dış ödemeler bilançosundaki dengesizlikleri gidermek üzere başvurulmuş kur ayarlamalarından vazgeçilir.

Dolarizasyondan beklenen başlıca faydalar ise şunlardır. Dolarizasyon, merkez bankalarının para arzına gereksiz müdahalelerinden kaynaklanan istikrarsızlıklara engel olur. Özellikle merkez bankalarının bağımsızlığının söz konusu olmadığı ya da tam anlamıyla sağlanmadığı ülkelerde, hükümet ihtiyaç duydukça para basılması ülkede para arzının gereğinden fazla genişlemesine ve enflasyona neden olur. Dolarizasyon benimsendiğinde ise bu risk ortadan kalkar. Dolarizasyon ülkenin yabancı kredi maliyetlerini azaltabilir. Çünkü dolarizasyon sonucu ekonomide sağlanacak istikrar, ülkeye giren kredilerin geri dönme riskini azaltır, güven artar ve bu da daha uzun vadeli ve daha düşük maliyetli kredilerin ülkeye girme imkanını artırır. Dolarizasyon, uluslararası ticaretin gelişimini teşvik eder. Aynı parayı kullanan ülkeler arasındaki ticaret hacmi, farklı ülkelerle yaptıkları ticaretin hacminden çok daha büyük olacaktır. Yine bunun temel nedeni de dolarizasyon sonucunda kur riskinin ortadan kalkması ve bunun yanı sıra farklı para ve kur uygulamalarından kaynaklanan maliyetlerin de (dönüştürme vs.) ortadan kalkmasıdır.

Dolarizasyon sonucu sağlanan ekonomik istikrar, hükümete ve uyguladığı politikalara duyulan güveni artıracaktır. Dolarizasyon sayesinde halkın enflasyona ve devalüasyona karşı kendisini koruması mümkün olacaktır. Nitekim, birçok gelişmekte olan ülkede gayriresmi dolarizasyonun boyutlarının yüksek olmasının temel nedeni de budur. Dolarizasyon yukarıda belirtildiği gibi kur riskini ortadan kaldırarak, uzun vadeli borçlanmayı mümkün kılar; böylece firmalara uzun vadeli yatırım projelerini finanse edebilme imkânı sağlar. Yerli para istikrarsız ise her an devalüe edilebilir ve kur farkından kaynaklanan risk primi yükselir. Dolarizasyon ise devalüasyon riskini ve yerel faiz oranları üzerindeki devalüasyon risk primini ortadan kaldırarak, yerel faiz hadlerinin seviyesini ve hassasiyetini azaltır. Yüksek enflasyon ve devalüasyon riskini ortadan kaldırarak, yerel uzun dönemli sermaye piyasalarının gelişmesine yardımcı olur. Uluslararası ticaret ve yatırımlarda işlem maliyetlerini azaltır ve böylece bunların gelişmesine yardımcı olur. Para krizlerini ortadan kaldırarak ve yerli finansal firmaların dünya piyasaları ile bütünleşmesini kolaylaştırarak, finansal kırılganlığı azaltır.

Yukarıda sayılan çok sayıda faydaya rağmen, maliyetlerinin de oldukça yüksek olması, aşağıdaki tablolarda da görülebileceği gibi, resmi anlamda dolarizasyonu benimseyen ülke sayısının sınırlı kalmasına neden olmuştur.

5. Dolarizasyonun Etkileri

Dolarizasyonun etkileri gayriresmi dolarizasyon ve resmi dolarizasyonda farklılık arz etmektedir. İktisatçıların dolarizasyon üzerine yazdıkları çalışmaların çoğu, gayriresmi dolarizasyon ve bunun da özellikle “para ikamesi”² safhası üzerinde yoğunlaşmıştır. Çalışmaların bulguları büyük ölçüde farklılık arz etmektedir çünkü gayriresmi dolarizasyonun karışık etkileri vardır. Gayriresmi dolarizasyon bir yandan yerli paraya yönelik talebi istikrarsız hale getirebilir. Halk aniden yabancı paraya yönelirse, bu yerli paranın değer kaybetmesine ve enflasyon spiralinin ortaya çıkmasına neden olabilir. Halk büyük ölçüde döviz mevduatı

² Para ikamesi, halkın yasal anlamda yerli parayı kullandığı varsayılsa da pahalı mallar için ödeme yaparken, döviz kullanması durumu

tuttuğunda, iç veya dış faiz hadlerindeki bir değişme döviz spekülasyonuna aracı olarak, bir para cinsinden diğer bir para cinsine büyük kaymaları tetikleyebilir. Böyle kaymalar, yerli para arzı hedefini tutturmaya çalışan merkez bankasının işini güçleştirebilir.

Diğer yandan gayriresmi dolarizasyon, yerli para açısından enflasyona bir engel teşkil edebilir ve bankacılık sisteminin istikrarını artırabilir. Yerli bankaların döviz mevduatı kabul etmelerine izin verilmesi, mevduat sahiplerinin yabancı paraya geçmek istediklerinde paralarını ülke dışına çıkarmak zorunda kalmayacakları anlamına gelir. Böylece devalüasyonun banka hücumuna yol açma riski küçülür. Bazı durumlarda bankacılık sistemi üzerindeki “istikrar etkisi” çok önemli iken, bazı durumlarda da para talebi üzerindeki “istikrarsızlık etkisi” çok önemlidir. Bundan dolayı, iktisatçılar gayriresmi ve yarı resmi dolarizasyonun arzu edilen veya edilmeyen durumlar olması hususunda fikir ayrılığına düşmüşlerdir.

Resmi anlamda dolarize olmuş bir ülke, parasını kullandığı ülke ile birleşik bir para alanının bir parçası olur. Resmi dolarizasyonu analiz etmek gayriresmi dolarizasyonu analiz etmekten daha kolaydır çünkü, yerli para ortadan kalktığı için, yerli para ile yabancı para arasındaki kaymalardan kaynaklanan problemler de ortadan kalkar. Gelişmekte olan ülkelerdeki yüksek enflasyon ve diğer parasal problemler, daha yaygın bir şekilde kullanılan yabancı paralardan ziyade yerli paradan kaynaklandığı için, resmi dolarizasyon bu problemleri ortadan kaldırır.

6. Dolarizasyon Süreci Yaşayan Ülkeler ve Türkiye

1990’lı yıllarda ve 2000 yılında dolarizasyonun gayriresmi, yarı resmi ve resmi olmak üzere değişik tiplerini tecrübe eden ülkeler Tablo 1 ve Tablo 2’de görülmektedir. Buna göre ilgili yıllarda resmi anlamda dolarizasyonu benimseyen ülke sayısına göre gayriresmi anlamda dolarizasyon sürecini yaşayan çok sayıda ülke mevcuttur.

Tablo 1: 1995 Yılı İtibarıyla Yüksek ve İlimli Gayriresmi Dolarizasyon Süreci Yaşayan Ülkeler

Yüksek Derecede Dolarize Olmuş Ülkeler	İlimli Dolarizasyon Sürecini Yaşayan Ülkeler
Arjantin, Azerbeycan, Belarus, Bolivya, Kamboçya, Kosta Rika, Hırvatistan, Gürcistan, Gine, Laos, Letonya, Mozambik, Nikaragua, Peru, Sao Tome, Tacikistan, Türkiye ve Uruguay	Arnavutluk, Ermenistan, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Dominik, Ekvator, Mısır, El Salvador, Estonya, Gine, Honduras, Macaristan, Jamaika, Ürdün, Litvanya, Makedonya, Malavi, Meksika, Moldova, Moğolistan, Pakistan, Filipinler, Polonya, Romanya, Rusya, Sierra Leone, Slovak Cumhuriyeti, Trinidad ve Tobago, Uganda, Ukrayna, Özbekistan, Vietnam, Yemen ve Zambiya

Kaynak: Schuler, 1999.

Yabancı para verilerine dayanan bir araştırmada 1995 itibarıyla 18 ülke “yüksek derecede dolarize olmuş ülke” olarak sınıflandırmaktadır. (Bkz. Tablo 1) Bu kavramla, döviz mevduatlarının geniş anlamda para arzının %30’unu geçtiği ülkeler kastedilmektedir. Araştırmada döviz mevduatlarının geniş anlamda para arzının %16,4’ünü oluşturduğu 34 ülke ise “ilimli dolarizasyon” sürecini yaşayan ülkeler kategorisine dahil edilmektedir.

Tablo 2: Ocak 2000 Tarihi İtibarıyla Gayriresmi, Yarı Resmi ve Resmi Dolarizasyon Süreci Yaşayan Ülkeler

	Gayriresmi Dolarizasyon	Yarı Resmi Dolarizasyon	Resmi Dolarizasyon
1.	Arjantin	Bahamalar	Bhutan
2.	Bolivya	Kamboçya	Bosna
3.	Meksika	Haiti	Brunei
4.	Peru	Laos	Channel Adaları
5.	Ermenistan	Liberya	Lesotho
6.	Azerbaycan		Lüksemburg
7.	Gürcistan		Nontengro
8.	Rusya		Namibya
9.	Ukrayna		Tacikistan
10.	Moğolistan		
11.	Mozambik		
12.	Romanya		
13.	Türkiye		
14.	Vietnam		

Kaynak: Schuler, 1999.

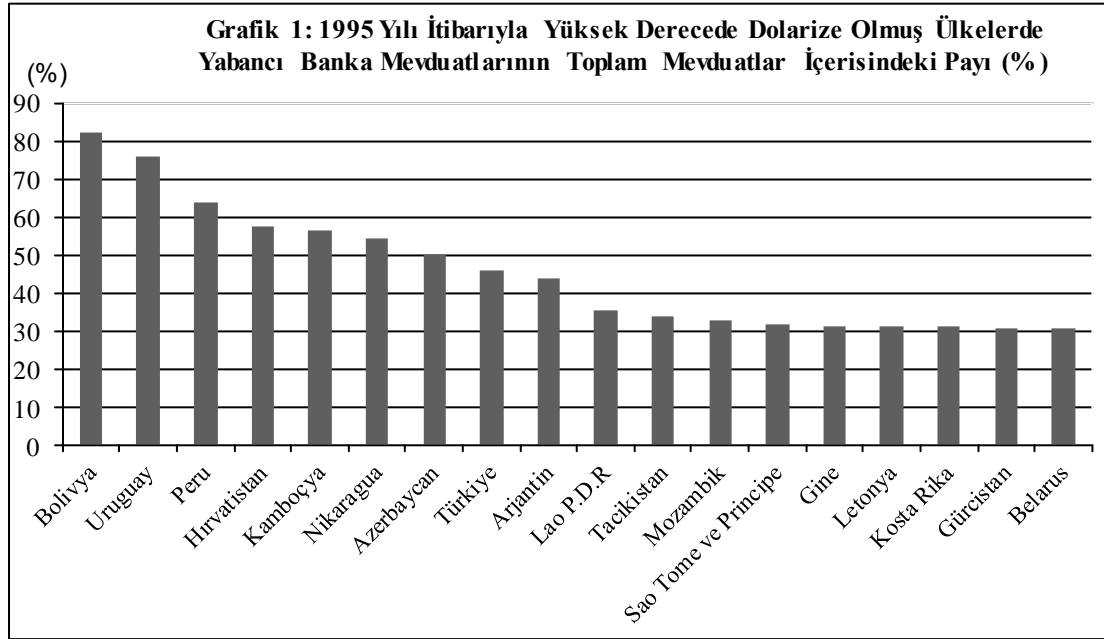
Tablo 3’de, yüksek derecede dolarize olmuş ülkelerin yabancı banka mevduatlarının payları görülmektedir.

Her üç tabloya da bakıldığında, Türkiye’nin 1995 ve 2000 yıllarında gayriresmi dolarizasyon sürecini yaşayan ülkeler arasında olduğu göze çarpmaktadır. Tablo 3’te ise, Türkiye’nin %46,1’lik payla oldukça yüksek bir gayriresmi dolarizasyon süreci yaşamakta olduğu görülmektedir. Yastık altı edilen yabancı tasarrufların da hesaba katılması durumunda, Türkiye’de gayriresmi dolarizasyonun boyutlarının çok daha büyük olduğu söylenebilir.

Tablo 3: 1995 Yılı İtibarıyla Yüksek Derecede Dolarize Olmuş Ülkelerde Yabancı Banka Mevduatlarının Toplam Mevduatlar İçerisindeki Payı

Sıra	ÜLKE	Döviz Mevduatı/Toplam Mevduat (%)
1.	Bolivya	82,3
2.	Uruguay	76,1
3.	Peru	64,0
4.	Hırvatistan	57,4
5.	Kamboçya	56,4
6.	Nikaragua	54,5
7.	Azerbaycan	50,3
8.	Türkiye	46,1
9.	Arjantin	43,9
10.	Lao P.D.R	35,6
11.	Tacikistan	33,7
12.	Mozambik	32,6
13.	Sao Tome ve Principe	31,9
14.	Gine	31,2
15.	Letonya	31,1
16.	Kosta Rika	31,0
17.	Gürcistan	30,8
18.	Belarus	30,7

Kaynak: Meyer, 2000.

Kaynak: Tablo 3

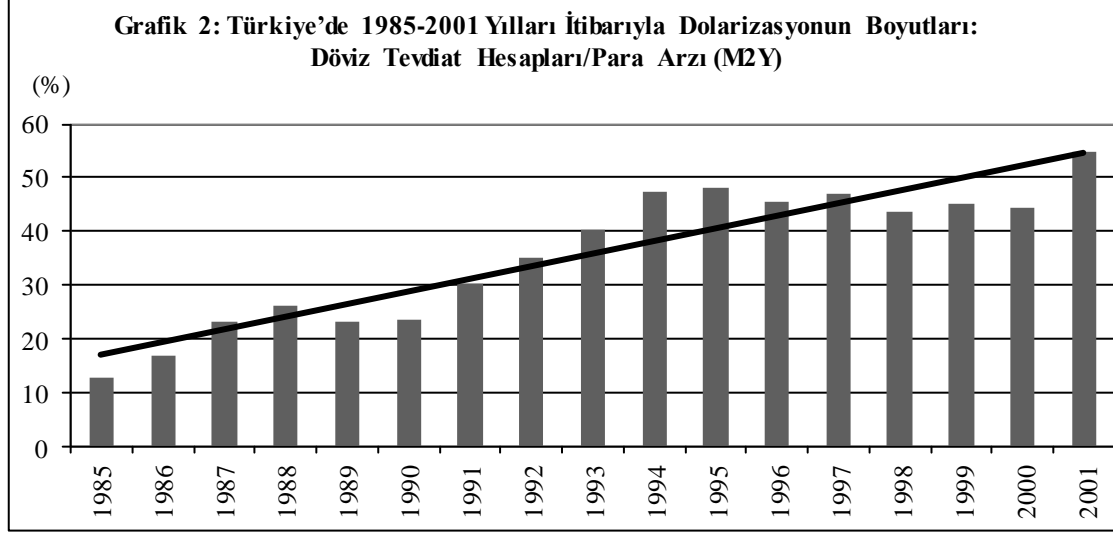
Tablo 4’te Türkiye’deki dolarizasyonun boyutlarındaki değişmeler 1985-2001 yılları dikkate alınarak gösterilmiştir. Dolarizasyonun göstergesi olarak TL cinsinden döviz tevdiat hesaplarının, geniş anlamda para arzına oranı ($M2Y = \text{Dolaşımdaki Para} + \text{Toplam Mevduatlar} + \text{Döviz Tevdiat Hesapları}$) kullanılmıştır.

Tablo 4: Türkiye’de 1985-2001 Yılları İtibarıyla Dolarizasyonun Boyutları: Döviz Tevdiat Hesapları/Para Arzı (M2Y)

Yıllar	Döviz Tevdiat Hesapları-DTH (Milyar TL)	Para Arzı –M2Y (Milyar TL)	DTH/M2Y (%)
1985	1.183	9.328	13
1986	2.436	14.609	17
1987	5.356	23.004	23
1988	9.512	36.707	26
1989	14.135	61.274	23
1990	21.793	93.363	23
1991	50.936	168.054	30
1992	103.234	293.970	35
1993	190.617	473.059	40
1994	565.005	1.195.353	47
1995	1.157.966	2.414.597	48
1996	2.448.816	5.373.709	46
1997	5.005.258	10.664.059	47
1998	8.789.452	20.212.650	43
1999	18.160.903	40.153.556	45
2000	24.936.966	56.046.300	44
2001	57.146.816	104.132.803	55

Kaynak: DPT, 2004.

Başlangıç yılı olarak 1985 yılının seçilmesinin nedeni, TL'nin bu dönemde convertibl hale gelmiş olmasıdır. Tablo incelendiğinde dolarizasyonun boyutlarının Türkiye’de ne kadar yüksek olduğu görülmekte ve özellikle kriz yıllarında (1994, 1995 ve 2001) hızlı bir artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Bu durum Grafik 2’de daha net gözükmemektedir.

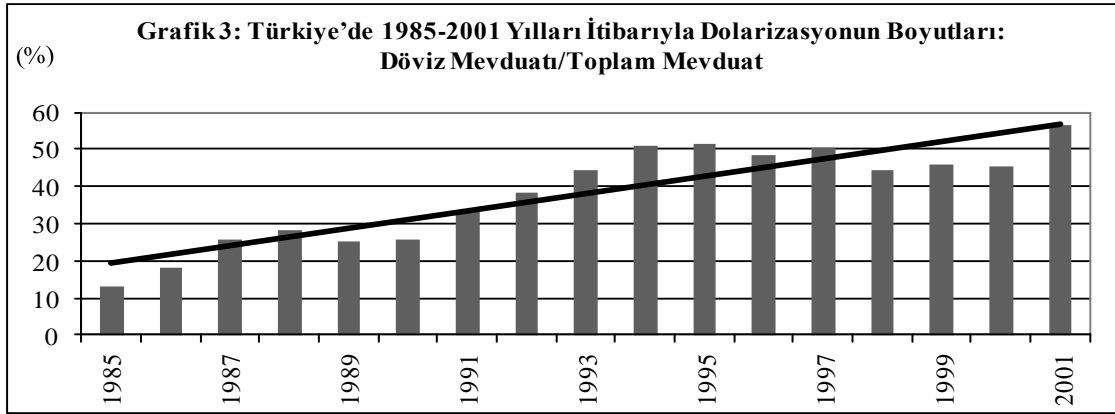

Kaynak: Tablo 4

Tablo 5: Türkiye’de 1985-2001 Yılları İtibarıyla Dolarizasyonun Boyutları: Döviz Mevduatı/Toplam Mevduat

Yıllar	Döviz Mevduat (Milyar TL)	Toplam Mevduat (Milyar TL)	Döviz Mevduat/Toplam Mevduat (%)
1985	1.183	9.241	13
1986	2.436	13.279	18
1987	5.356	20.775	26
1988	9.512	33.594	28
1989	14.135	56.371	25
1990	21.793	84.088	26
1991	50.936	153.980	33
1992	103.234	268.957	38
1993	190.617	429.185	44
1994	565.005	1.109.461	51
1995	1.157.966	2.239.066	52
1996	2.627.629	5.428.049	48
1997	5.493.852	10.896.636	50
1998	8.789.452	19.703.195	45
1999	18.420.635	40.114.009	46
2000	25.341.684	56.002.514	45
2001	58.732.348	103.654.033	57

Kaynak: DPT, 2004.

Kaynak: Tablo 5

Tablo 5 ve Tablo 6, Türkiye’de dolarizasyonun boyutlarını, döviz mevduatlarının toplam mevduatlar içindeki payını dikkate alarak ortaya koymaktadır. Bu tablodaki rakamlar da yukarıda açıklanan bulguyu doğrulamakta olup, incelenen dönemde Türkiye’de dolarizasyonun boyutlarının oldukça yüksek seviyelerde olduğunu göstermektedir.

7. 2000 Yılı Sonrası Türkiye’de Dolarizasyon

Bu dönemde, üç nedenden dolayı döviz mevduatlarının toplam mevduatlar içerisindeki payı yüksek gerçekleşmiştir. Birincisi Türkiye’de para politikasına güvenin azalması, ikincisi enflasyonun özellikle son zamanlarda yükselişe geçmesi, üçüncüsü gelişmiş ülkelerde faizlerin artmaya başlamasıdır.

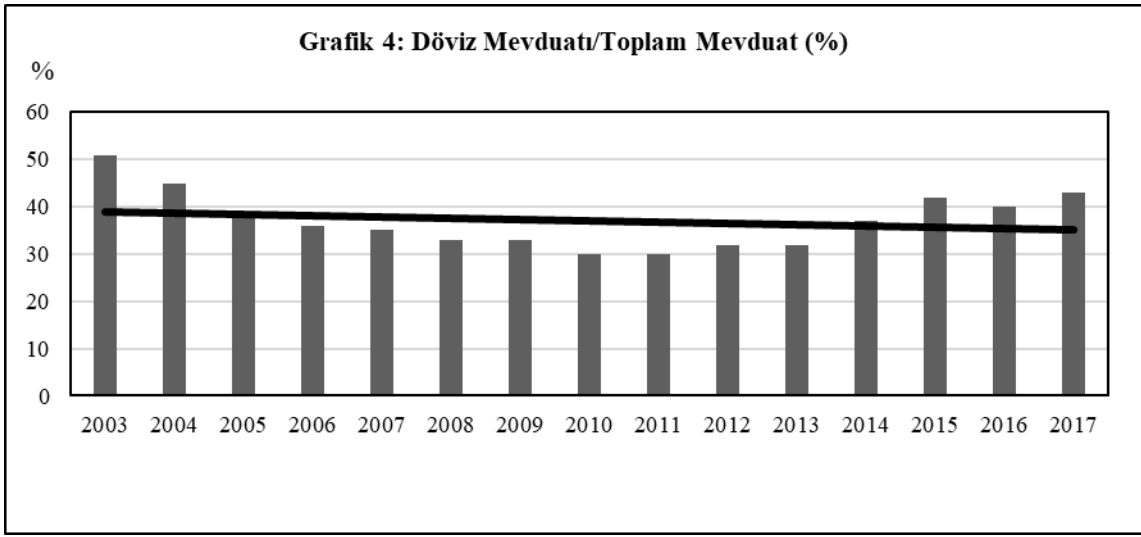
Tablo 6: Türkiye’de 2000 Yılı sonrası Dolarizasyonun Boyutları: Döviz Mevduatı/Top. Mevduat

Yıllar	Toplam Mevduatlar (Milyon TL)	Döviz Mevduatları (Milyon TL)	Döviz Mevduat/Toplam Mevduat (%)
2003	1.537.655	790.815	51
2004	2.061.719	920.492	45
2005	2.589.305	991.450	38
2006	3.357.037	1.194.895	36
2007	3.981.043	1.411.345	35
2008	4.839.317	1.615.977	33
2009	5.722.769	1.901.182	33
2010	6.706.024	2.033.640	30
2011	7.890.613	2.387.000	30
2012	8.670.546	2.733.655	32
2013	10.220.406	3.271.589	32
2014	11.880.716	4.410.669	37
2015	14.174.375	5.889.224	42
2016	15.915.157	6.421.304	40
2017	19.116.456	8.186.125	43

Kaynak: BDDK, 2018.

Tablo 6 incelendiğinde ilgili dönemin başında %51 olan Döviz Mevduat/Toplam Mevduat oranının 2012’ye kadar düşme eğiliminde olduğu, ancak bu tarihten günümüze tekrar artma eğilimine geçtiği görülmektedir. Tablodaki en dikkat çekici nokta 2015 ve 2017 yılları itibarıyla yine dövize yönelme oranının yani dolarizasyon eğiliminin birden artmış olmasıdır. Ülkedeki enflasyon oranının yeniden artmaya başlaması, jeopolitik risklerdeki artış ve savaş beklentisi ve tüketici güvenindeki azalma bunun başlıca nedenlerindedir. Bu eğilimler Grafik 4’te de açıkça görülmektedir.

Toplam mevduatlar içerisinde TL’nin payının en düşük olduğu ve dövizin payının en yüksek olduğu dönem, 2001 krizini takip eden dönemdir. Ancak ekonominin istikrara kavuşmaya başlamasının ardından TL’nin toplam mevduatlar içindeki payı artmaya, dövizin payı azalmaya başlamıştır. Yani tersine dolarizasyon süreci başlamıştır.

Kaynak: Tablo 6

Merkez bankasının açıklamalarına göre bu oranın yükselmesinin en önemli nedeni, döviz kuru piyasalarında ortaya çıkan oynaklığın, hane halkının döviz talebini etkilemesi ve tasarrufların döviz cinsinden yapılmasıdır. Ayrıca enflasyon oranındaki yükselmenin TL’den kaçışa neden olması da tasarrufların döviz cinsinden yapılması ve döviz mevduatlarının toplam mevduatlar içindeki payının artması sonucunu doğurmaktadır.

8. Sonuç

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan ekonomik krizler gerek akademisyenler açısından gerekse politikacılar açısından dolarizasyon olgusuna yönelik ilgiyi artırmıştır. Bunun paralelinde dolarizasyona yönelik literatür özellikle 90’lı yıllardan itibaren hızlı bir gelişme göstermiştir. Bununla beraber, Türkçe literatür hala sınırlıdır. Günümüzde gerek resmi anlamda gerekse gayriresmi anlamda dolarizasyon sürecini yaşamakta olan çok sayıda ülke vardır. Dolarizasyonun, geçerli olduğu ülke açısından oldukça büyük faydaları olduğu kabul edilmekle birlikte bir takım yüksek maliyetlerinin de olması, resmi dolarizasyonu benimseyen ülke sayısının sınırlı kalmasında önemli bir faktördür. Türkiye’de de önemli ekonomik istikrarsızlıkların olması ve zaten yüksek derecede bir gayriresmi dolarizasyonun mevcut olması, zaman zaman resmi anlamda dolarizasyona geçiş ile ilgili tartışmalar yaratsa, dezavantajları düşünüldüğünde böyle bir süreç mümkün gözükmemektedir.

Kaynakça

- Acosta, A. (2001). "The False Dilemma of Dollarization" Global Policy Forum, March/April. Accessed 17 March 2017. <https://www.globalpolicy.org/component/content/article/173/30438.html>
- Antinolfi, G. and Keister, T. (2001). Dollarization as A Monetary Arrangement for Emerging Market Economies. *Review (Federal Reserve Bank of Saint Louis)* 83(6): 29-40.
- Arteta, G. (2001). "Dollarization in Ecuador: Experiences, Challenges and Lessons" Americas' Insights, September 2001. Accessed 19 August 2002. <http://www.iamericas.org>
- BDDK. (2018). <https://www.bddk.org.tr>
- Bogetic, Z. (2000). Official Dollarization: Current Experiences and Issues. *CATO Journal* 20(2): 179-214.
- Calvo, G. A. (1999). "On Dollarization" University of Maryland, April 20. Accessed 21 March 2018. <http://www.columbia.edu/~gc2286/documents/ciecpn5.pdf> 15.06.2002.
- Çetin, A. (2004). Enflasyon, Döviz Kuru Belirsizliği ve Dolarizasyon Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *İktisat, İşletme ve Finans* 19(218): 99-110.
- DPT. (2004). "Sayılarla Türkiye Ekonomisi: Gelişmeler: (1980-2001) Tahminler (2002-2005)" <http://www.dpt.gov.tr>, Erişim Tarihi:10 Mart 2014.
- Edwards, S. (2001). Dollarization and Economic Performance: An Empirical Investigation. NBER Working Papers, WP 8274, Cambridge, www.nber.org/papers/w8274, 25.06.2002.
- Fontaine, J.A. (2000). Official Versus Spontaneous Dollarization. *CATO Journal* 20(1): 35-43.
- Hijazeen, I. and Assaf A. (2018). Dollarization in Jordan. *International Journal of Economics and Financial Issues* 8(2), 14-24.
- Lopez, F.A. (2002). Dollarization in Vulnerable Economies: The Lessons from Ecuador. Conference on Forms of Monetary Union, NYC Fordham University, <http://150.108.69.10/public/munion/abstracts/lopezpaper.pdf>. 15.03.2003.
- Meyer, S. (2000). Dollarization: An Introduction, Paper presented at the Philadelphia Council of Business Economics. www.interdependence.org/pages/smyer_viewer.html, 23.07.2002.
- Munhupedzi, R. N. and Chidakwa A. M. (2017). Investigating the Impact of Dollarization on Economic Growth: A Case of Zimbabwe. *Expert Journal of Finance* 5: 12-20.
- Sachs, J. and Larrain, F. (1999). "Why Dollarization is More Straitjacket Than Salvation." Colombia International Affairs, Foreign Policy, Fall 1999. Accessed 10 March 2018. <https://docs.google.com/file/d/0B6fUcKTXc1UkZmUyMTc2ZTktYWZlMC00NTUwLWUwYzEtYjVhMTAyYThlNzEz/edit?pli=1> Fall 1999
- Schuler, K. (1999). "Basics of Dollarization" Joint Economic Committee Staff Report, July 1999. Accessed 15 March 2017. https://www.jec.senate.gov/public/_cache/files/08020552-766a-42c0-bb83-f4a2f94cbdf/basics-of-dollarization-july-1999.pdf
- Taşseven, Ö. ve Çınar, S. (2015). Türkiye'de Borç Dolarizasyonunun Belirleyicileri ve Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 4(2): 121-141.
- Terzi, H. ve Kurt, S. (2007). Türkiye'de Dolarizasyon Sürecinde Döviz Kuru ve Enflasyon İlişkisi. Ekonomik Yaklaşım Association. *Ekonomik Yaklaşım* 18(64): 1-22.
- Yeyati, E.L. and Sturzenegger, F. (2002). *Dollarization: Debates and Policy Alternatives*. MIT Press, <http://cep.lse.ac.uk/events/conferences/dollarization/Levy-Yeyati.pdf>, 23.07.2002.
- Yılmaz, G. (2005). Financial Dollarization, (De)Dollarization and The Turkish Experience Discussion Paper. Turkish Economic Association Discussion Paper No.2005/6, 17p.